

Інститут мистецтв
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

На правах рукопису
УДК 728.012(477)''19/2''

Тарасюк Іван Іванович

ПРИНЦИПИ АРХІТЕКТУРНОГО ФОРМУВАННЯ СІЛЬСЬКИХ САДИБ ВОЛИНИ
ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ. ТА ЇХ РОЗВИТОК В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Спеціальність 18.00.01

Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури

Науковий керівник
доктор архітектури, професор
Лесик Олександр Володимирович

Луцьк – 2015

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Дослідження садиб Волині: історіографія та джерельна база.....	12
1.1. Джерельна база за тематикою дослідження.....	12
1.2. Історичні аспекти формування сільських садиб Волині XIX – початку XX століття.....	18
Висновки до розділу 1.....	39
Розділ 2. Методика та основні методи дослідження.....	41
2.1. Методика та основні методи дослідження.....	41
2.2. Основні етапи дослідження.....	46
Висновки до розділу 2.....	51
Розділ 3. Основні чинники, які вплинули на формування архітектури сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст.....	55
3.1. Природно - географічна характеристика території Волині.....	55
3.2. Фактори, які впливали на архітектурні рішення сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст.	62
Висновки до розділу 3.....	73
Розділ 4. Принципи формування архітектури сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст.....	75
4.1. Принципи архітектурно-планувальних вирішень житлових та господарських будівель в садибі.....	75
4.2. Особливості архітектурно-конструктивних вирішень житлових та господарських будівель в садибі Волині XIX – поч. XX ст.	119
4.3. Архітектурно-декоративні рішення житлових та господарських будівель.....	141
4.4. Інтер'єри житлових будівель Волині XIX – поч. XX ст.	148
Висновки до розділу 4.....	166

Розділ 5. Місце архітектури сільських садиб Волині в контексті розвитку українського зодчества XIX - поч. XX ст. та перспективи розвитку принципів архітектурного формування в сучасних умовах.....	171
5.1. Порівняльна характеристика сільських садиб Волині XIX – поч. XX століття.....	171
5.2. Порівняльний аналіз житлових та господарських будівель Волині XIX – поч. XX століття.....	177
5.3. Принципи архітектури сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст., розвиток яких є актуальним в умовах сучасної України.....	186
5.4. Розвиток принципів архітектури садиб XIX – поч. XX ст. в практиці сучасних архітекторів.....	190
Висновки до розділу 5.....	195
Загальні висновки.....	197
Список використаних джерел.....	201
Додатки.....	227
Додатки А.....	228
Додатки Б.....	234
Додатки В.....	243
Додатки Г.....	249
Додатки Д.....	264

ВСТУП

Актуальність проблеми. Пам'ятки народної архітектури, залишені нам творцями минулих століть, становлять вагомую частину багатой культурної спадщини нашої держави. Будучи свідками життя народу й еволюції його національної культури, вони відіграють важливу роль у пізнанні історії, розвитку духовності, вихованні почуття патріотизму в суспільстві.

У багатій історико-архітектурній спадщині України одне з визначних місць належить об'єктам традиційної народної архітектури – сільським садибам. Впродовж багатьох років роль садиб була провідною у планувальній системі міст, сіл та поселень. Об'єкти народно-житлового будівництва в свідомості нашого народу представляються як культурні цінності, які збагачують внутрішній світ людини, розкривають історію і культуру минулої епохи. Вигляд будівель, їхнє планування, призначення кімнат, конструктивні рішення можуть дати інформацію не тільки про те, як люди пристосовувались до клімату й створювали умови для праці, але і про родинне життя і повсякденний побут. Народне житлове будівництво Волині було найбільш доцільним з погляду функціональності архітектури, єдності форми і конструкції. Значну роль відігравали й естетичні норми, завдяки чому пам'ятки традиційного народного будівництва були і є повноцінними творами мистецтва архітектури.

Нажаль дуже багато житлових та господарських споруд з плином часу, під впливом певних історичних умов, соціальних чинників було знищено та зруйновано.

Протягом багатьох років архітектура сільських садиб була предметом досліджень архітекторів, істориків, етнографів, реставраторів, метою яких була фіксація національної історико-культурної спадщини, що зникла. З набуттям Україною незалежності і зацікавленістю історією і культурою свого народу проблема комплексного дослідження є актуальною в даний час. З окремих питань є ряд робіт – монографії, наукові публікації, проектні пропозиції.

Наукову роботу з дослідження об'єктів народної житлової архітектури України проводив Київський науково-дослідний інститут теорії та історії архітектури і містобудування (ДП НДІТІАМ), Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури (Київ), Київський науково-дослідний і проектний інститут містобудівництва, інститути „Укрпроектреставрація”, „Укрзахідпроектреставрація”, Полісько-Волинський народознавчий центр (Луцьк), інститут народознавства НАН України (Львів), інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Рильського НАН України (Київ), музей народної архітектури та побуту України (Київ), музей народної архітектури та побуту у Львові.

Неоціненний внесок в дослідження народної архітектури зробили Науменко В., Верговський С., Вовк Х., Гошко Р., Гудченко З., Данилюк А., Жовтовський П., Козакевич М., Косміна З., Прибега Л., Приходько М., Радович Р., Самойлович В., Свирида Р., Сілецький Р., Стельмах Г., Таранушенко С., Тарас Я., Хохол Ю., Чубинський П., Юрченко П., та закордонні вчені Дмоховський З., Осендовський А., Мошинський К., Бломквіст Є., Локотко А., котрі у своїх працях проаналізували більшість історико-архітектурних об'єктів народного житлового будівництва України, зокрема і Волині.

Незважаючи на проведені дослідження пам'яток, виконані обмірні креслення будівель та споруд, існує необхідність продовження досліджень тих питань, які ще недостатньо вивчені. Це стосується комплексного дослідження пам'яток, зокрема народної традиційної архітектури в окремих регіонах України, дослідження історико-архітектурних особливостей сільських садиб, їх композиційних та планувальних особливостей, а також визначення їх місця та ролі в контексті національно-культурних надбань.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є підсумком багаторічної науково-дослідної роботи автора і виконана відповідно до наукової теми кафедри образотворчого мистецтва інституту мистецтв Східноєвропейського національного

університету ім. Лесі Українки «Архітектурно-мистецькі надбання Волині. Проблеми збереження та духовного відродження пам'яток Волині» та закону України «Про охорону культурної спадщини» № 1805-III від 08.06.2000 р., напрямку досліджень кафедри дизайну архітектурного середовища (ДАС) ІАРХ Національного Університету «Львівська політехніка» - Генеза та розвиток дизайну архітектурного середовища громадських, житлових та виробничих споруд (0108U010404).

Мета дослідження – виявити принципи архітектурного формування сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст., використання яких є актуальним для умов сучасної України.

Основні завдання дисертаційного дослідження:

1. Проаналізувати стан наукового вивчення проблеми, провести аналіз літературних джерел й архівних матеріалів щодо архітектури сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст.

2. Розробити методикку проведення дослідження.

3. Визначити основні чинники, які вплинули на формування сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст.

4. Визначити принципи архітектурного формування сільських садиб Волині протягом окресленого періоду.

5. Порівняти етапи розвитку сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст. та виявити принципи архітектурного формування, використання яких є актуальним в сучасному проектуванні.

Об'єкт дослідження – сільські садиби Волині XIX – поч. XX ст.: частково, або повністю збережені, виявлені археологічно, чи відомі з історичних джерел.

Предмет дослідження - типологічні, стилістичні та композиційні особливості сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст.

Межі дослідження. *Хронологічні межі дослідження охоплюють XIX – поч. XX ст., (до початку першої Світової війни). Територіальні межі досліджуваного регіону обмежуються територією Великої Волині*

(Волинської губернії). *Архітектурно-типологічні* – житловими та господарськими будівлями, які входили в систему двору чи садиби.

Метод дослідження базується на комплексному аналізі, що включає використання загальнонаукових методів дослідження (аналіз першоджерел, факторному, історичному, системному, статистичному, структурному, стилістичному, композиційного та порівняльного аналізів) та на розроблених автором методиках аналізу та синтезу здобутої інформації, методу натурних обстежень та фотофіксації.

Наукова новизна роботи. В роботі вперше:

- проведено комплексний аналіз архітектури сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст.;
- доповнено комплексну методикау дослідження архітектури сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст.;
- проаналізовано розвиток архітектури сільських садиб Волині та виявлено чинники, що впливали на їх формування в досліджуваному періоді;
- проведено класифікацію сільських садиб Волині XIX - поч. XX ст., як традиційної народної архітектури з врахуванням їх історико-мистецьких цінностей;
- визначені принципи архітектурної типології, композиції та стилістики сільських садиб Волині, споруджених в XIX - поч. XX ст.
- встановлено, що сільські садиби Волині XIX – поч. XX ст. маючи основні спільності з сільськими садибами інших регіонів України, в той же час зберігаючи свою своєрідність;
- окреслено принципи архітектури сільських садиб Волині XIX - поч. XX ст., що є актуальними в умовах сучасного проектування.

До наукової новизни дисертації слід також зарахувати створену автором джерельну базу, що висвітлює будівництво сільських садиб Волині з наукових розвідок дослідників з Польщі, Росії, Білорусії та України.

Практичне значення роботи полягає в розробленні пропозицій нових архітектурних типів сільських садиб з урахуванням розвитку архітектурних принципів, використаних при будівництві сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст., які є актуальними для розвитку нашої сучасної національної архітектури. Результати роботи можуть бути використані для складання завдань на проектування нових садиб, завдань науково-дослідних інститутів, під час формування навчальних програм та курсів у навчальних архітектурних і споріднених закладах України. Використання методу комплексного дослідження будівництва садиб широким колом науковців при аналізі аналогічних об'єктів в інших регіонах нашої держави. Застосуванні результатів роботи при реставрації, консервації, збереженні досліджених об'єктів будівництва.

Вказані результати висуваються як предмет захисту.

Особистий внесок здобувача у праці полягає в опрацюванні архівних та ін. джерел, участі у постановці мети й вирішенні основних завдань, у натурних обстеженнях з обмірами житлових та господарських споруд і Волинській, Рівненській, Житомирській, Хмельницькій та Тернопільській областях. Автор брав участь у дослідженнях житлових та господарських будівель у скансені село Рокині Луцького району Волинської області.

Апробація результатів. Основні положення та висновки дисертації викладені та обговорені на українських та міжнародних конференціях і симпозіумах: щорічних наукових конференціях професорсько-викладацького складу і студентів ВДУ ім. Лесі Українки «Дні науки» – Народно-житлове будівництво Волині XIX- початок XX століття» – 2005 р., Конструктивні особливості традиційного народного будівництва Волині XIX – поч. XX ст. – 2007 р.; На наукових конференціях «Фестиваль науки», ВНУ імені Лесі Українки – Зрубна та каркасна будівельні техніки Волині XIX – початок XX століття. – Луцьк, 2009 р., Традиції та новаторство народно-житлового будівництва Волинського Полісся XIX – початок XX століття. – 2010 р; «Інтер'єр Волинської хати XIX – поч. XX століття» – 2011 р.;

На IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми дослідження та збереження мистецької спадщини Волині» – Формування народного житла Волині XIX – поч. XX ст. – Луцьк, 2011 р.; на V Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми дослідження та збереження мистецької спадщини Волині» – Історичні особливості формування житлових будівель Волині XIX – поч. XX століття. – Луцьк, 2012 р.; на науковій конференції „Фестиваль науки” СНУ ім. Лесі Українки – Архаїчні конструктивні елементи будівництва житлових та господарських будівель XIX – поч. XX століття. – Луцьк, 2013 р.; на VI Міжнародній конференції «Культура в горизонті сталих і плинних ідентичностей», Проблеми архітектурної ідентичності садиб Волині XIX – поч. XX століття. – Острог, 2011 р.; На Дев'ятій Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська культура у розмаїтті виявів» – Особливості формування однорядної забудови двору на Волині XIX – поч. XX ст. – Рівне, 2013 р.; на I Всеукраїнській науково-практичній. Конференції молодих учених та студентів «Традиції та новації в дизайні» - Використання традицій архітектури народного житла Волині (XIX- поч. XX ст.) в сучасному дизайні. – Луцьк, 2013 р.; на I Всеукраїнській науково-практичній конференція «Актуальні проблеми розвитку мистецтва: культурологічний, мистецький, педагогічний аспекти» – Особливості формування сільських поселень на Волині XIX – поч. XX ст. – Луцьк, 2014 р.; на Міжнародній науковій конференції «Польська культура в контексті Волинського тексту» – Житлові та господарські будівлі волинсько-польського пограниччя. – Луцьк, 2014 р.; на Десятій Всеукраїнській науково-практична конференція «Українська культура у розмаїтті виявів», Рівне, 14 листопада 2014 р.; на Одинадцятій Всеукраїнській науково-практична конференція «Культура як феномен сучасного глобалізованого суспільства», – Архітектурна виразність сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст. у контексті традиційної народної архітектури. – Рівне, 12-13 листопада 2015 р.

Впровадження результатів. Практичні та теоретичні результати дисертаційної роботи були впроваджені: при розробці проекту «Волинський край» в Східноєвропейському національному університеті ім. Лесі Українки, в навчальні лекційні курси історії образотворчого мистецтва в розділі «Архітектура» кафедри образотворчого мистецтва інституту мистецтв СНУ імені Лесі Українки; при проектуванні сучасних сільських садиб; за матеріалами дослідження виконані студентами Інституту мистецтв ВНУ ім. Лесі Українки дипломні роботи з принципів архітектурного формування садиб Волині ХІХ – поч. ХХ ст.; в проведенні реставраційних робіт в музеї-скансені с. Рокині Луцького району Волинської області.

Результати дисертації опубліковані: За матеріалами дослідження автор опублікував 8 наукових статей, з них 5 у фахових виданнях за вимогами МОН України, з них 1 в міжнародному збірнику в науко-метричній базі РИНЦ, 2 у науково-інформаційних збірниках та 1 тез конференцій.

Статті у фахових наукових виданнях:

1. Тарасюк І.І. Господарські будівлі Волині /Тарасюк І.І.// Проблеми теорії та історії архітектури України. – Одеса, 2006. – № 6 – С. 127- 132.
2. Тарасюк І.І. Архітектурні традиції народно-житлового будівництва Волині ХІХ- початок ХХ століття /Тарасюк І.І.// Проблеми теорії та історії архітектури України. – Одеса, 2009. – № 9 – С. 225- 228.
3. Тарасюк І.І. Волинський двір ХІХ – поч. ХХ століття /Тарасюк І.І.// Проблеми теорії та історії архітектури України. – Одеса, 2011. – №11 – С. 226-231.
4. Берлач О.П., Тарасюк. І.І. Декоративно-пластичні мотиви архітектури будівель і споруд історичної частини міста Луцька /Тарасюк І.І.// Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. – Харків, 2012. – С. 59-64.
5. Tarasuk I.I. Historical-architectural formation of village's country estates Volyn XII century – beginning of the XX century /Tarasuk I.I.// Austrian Journal of Technical and Natural Sciences, № 7-8 (July–August), Vienna, 2014. – P. 2-8.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з: текстової частини, що включає вступ, п'ять розділів, висновків до розділів та загальних висновків викладених на 196 сторінках (в тому числі: 146 текстові сторінки; 31 ілюстративних таблиць на 41 сторінках; списку використаних наукових та архівних джерел (267 позицій на 26 сторінках); 5 додатків на 40 сторінках.

Розділ 1.

Дослідження садиб Волині: історіографія та джерельна база.

1.1. Джерельна база за тематикою дослідження

Хронологічні межі дослідження зумовили необхідність опрацювання широкого кола наукових джерел. Літературні джерела дослідження поділяються на декілька частин: зі сфери архітектури та досліджень суміжних дисциплін.

Аналіз досліджень у сфері архітектури. Аналіз наукових джерел у сфері архітектури здійснювався у напрямку: теорія та історія архітектури в період XIX – початку XX століття, в тому числі історії архітектури країн Європи та наукові праці присвячені дослідженню архітектури Волині зазначеного періоду.

Серед праць, присвячених теорії та історії архітектури періоду XIX – початку XX століття, в яких детально або частково проаналізовано висвітлено проблему формування та розвитку сільських садиб, було проаналізовано дослідження, як вітчизняних, так і закордонних науковців та дослідників.

Відомості про Волинь, зокрема про народну архітектуру накопичували протягом століть (записки мандрівників, експедиції, літописні відомості, інвентарі, історико-юридичні акти). Архітектура народного житла, та сільських садиб зокрема, створювалася протягом значного періоду шляхом безперервного вдосконалення форм.

Народне будівництво на території України в XIII – XVI ст. мало досліджено, дають уявлення нагромаджені дотепер археологічні матеріали, тому що перебіг історії практично не залишив ні самих об'єктів, ні відомостей про них. В основному на це вплинула монгольська навала, набіги татар, війни, внаслідок яких зникали цілі міста і села. Були місцевості, де

населення тікало в Карпати, щоб в роки затишку повернутись у рідні домівки.

Будівництво Волині XV - XVIII ст. мало досліджене, бракує польових матеріалів, по припущенню дослідників [200, С. 22], були такі ж архітектурні форми, як і на Олевщині, і вони мали основні риси будівництва часів Київської Русі.

В окремих документах тих часів знаходимо згадки про тогочасні будівлі. Так у справах від 30. 08. 1588 року про спалення жителями села Борки, теперішнього Любешівського району Волинської області місцевого поміщика Андрія Барановського, колишнього слуги князя А. Курбського, говориться: „Они, разгневавшись на своего пана, покойника Андрея Барановского, заперли его в коморе, или в клети, в которой спал он, и сожгли его в прах, в прошлую ночь, т. е. с пятницы на субботу, с женой, с детьми и с находившейся при нем челядью, всего восемь человек. И я видел один только дом на том месте, где находились дворовые строения, а клети и другие строения погорели” [93, С. 291].

Житло поліщуків пізніших часів зберігало в собі багато первісних конструкцій, що добре змальовано у повісті Ю. Крашевського „Уляна” [116]. Етнограф і письменник Ю. Крашевський докладно описує західно-поліське житло та знаряддя праці.

Деякі відомості про етнографію Волині можна знайти в Записках волинського губернського прокурора С. Русова [39].

Наукове дослідження Волині почалось лише у другій половині XIX ст., коли готувалась реформа 1861 року, виникли губернські статистичні комітети. Саме в цей час створюється в Києві Південно-Західний відділ Російського Географічного товариства. Розгортають свою діяльність вчені, які вболівають за долю українського народу І. Срезневський, П. Чубинський, М. Коробка. Саме П.Чубинський здійснив три науково-народознавчі експедиції в 1869 – 1870 рр., завдяки його таланту, енергії та організаторським здібностям розпочато підготовку семитомного видання

„Праць етнографічно – статистичної експедиції в Західно-Руський край ”, що побачила світ в 1872 – 1878рр. [213]. У цій праці натрапляємо на твердження, що головним типом житла в Україні є хата з планом: хата + сіни + комора. „Чорну хату” він виділяє як окремий тип, що панує на Волині (в Овруцькому, Рівненському, Володимирському, Ковельському повітах).

Матеріальну і духовну культуру Полісся у першій половині ХІХ ст. досліджували і польські вчені Л. Голембйовський [239] у своїх коротких відомостях про житло західної частини Волині пише, що хати тут дерев’яні, курні, криті соломою. Загальні описи сіл і хат Волинського Полісся з найдавнішого періоду вміщено у польських авторів М. Балинського і Т. Липинського в другому томі „Давньої Польщі” [251].

Цінні дослідження Волині у другій половині ХІХ ст. знаходимо у працях Т. Стецького [254]. У монографії „Волинь” наведені відомості про житло і садибу, заняття населення цього краю. Автор характеризує житло, вказує на техніку його будівництва, розташування господарських споруд, розповідає про народні звичаї, пов’язані з будівництвом житла. Цінні описи житла, інтер’єру, системи освітлення на Волині знаходимо в праці Є. Франковського в журналі „Земля” [238]. Описання житла, курних хат, що стоять під одним дахом з господарськими спорудами, звичаї, пов’язані з його будівництвом та інші матеріали зібрав на Волині О. Кольберг [241].

Народній архітектурі Волині присвячена фундаментальна праця Ф. Вовк [40] (у російській історіографії він подається під прізвищем Волков). Матеріал з будівництва він викладає послідовно: від тимчасових будівель (як пережитків старої технології) до сучасних йому споруд. Федір Вовк відзначає оригінальність українського будівництва, його багатство і неповторність. Він висловлює думку про те, що стежки, які побутували на Волині, були первісним типом слов’янського житла [41, С. 21-44].

Певна активізація у дослідженнях Волині спостерігається на початку ХХ ст. Значний матеріал про будівництво Волині містить двотомна праця польського вченого З. Глогера [240]. З архітектурного боку привертають

увагу праці З. Дмоховського [236; 237] та А. Осендовського [249], які містять описи та фото, обміри селянських будівель Волині.

Значний фактичний матеріал стосовно деяких типів традиційних споруд, а також теоретичні узагальнення містяться в багатьох роботах С. А. Таранушенка [199, С. 80-82; 200, С. 8-23; 201, С. 60-64;] і П. Жолтовського [90], працівників Харківського художнього музею.

В узагальненій монографії К. Мошинського [245] містяться описи, фотографії, малюнки житлових та господарських будівель, предметів побуту, цікаві відомості знаходимо цього автора [246-248] про матеріальну та духовну культуру поліщуків, які були зібрані під час польових досліджень.

Великий доробок у галузь дослідження народного житла Волині належить українському вченому В. Січинському, праці якого опубліковані у міжвоєнний період. В. Січинський ототожнював селянське житло півдня Волині з центрально-українським типом. В другій половині ХХ ст. дослідження Волині, зокрема народного житла, художніх промислів займався М. Козакевич [103-105]. Про особливості народного будівництва в північній частині Волині присвятив окрему працю М. Приходько [156].

Становлять значну цінність для вказаної проблематики дослідження П. Г. Юрченка. Величезний фактичний матеріал та узагальнення подаються в деяких відомих виданнях [231-233].

Архітектурно-художні та типологічні особливості українського традиційного житла та інших типів будівель знаходимо в роботах В. П. Самойловича [174-179].

Починаючи з 1960- х років розпочалась робота зі створення в Україні мережі архітектурно – етнографічних музеїв просто неба - скансенів. Одним з перших у Переяславі – Хмельницькому (з 1964 р.), Львові (з 1966 р.) та Києві (з 1969 р.) з метою відбору типових пам'яток народної архітектури для них обстежувались і Волинь. Пізніша науково-дослідницька діяльність з 1971 по 1989 рр. пов'язана з реалізацією побудови етнографічної експозиції в Музеї народної архітектури та побуту у Львові, на основі яких з'явилося чимало

цінних наукових праць А. Г. Данилюка [62 – 86; 256]. Автор зауважив, що на Волині та Волинському Поліссі збереглися давні будівельні традиції. Крім того вказував, що найпоширенішим типом волинського житла була тридільна хата, яка за конструкцією стін поділялась на кілька варіантів. Так 1984 р. у Львові був створений етнографічний комплекс-виставка, де були представлені, як реконструйовані традиційні селянські будівлі, так і оригінальні, перевезені з сіл Волинського регіону.

Архітектурно-мистецькі, конструктивно-технічні особливості різних будівель та споруд, а також характер забудови дворів подаються в працях Т. В. Косміної [111-115], Хохла Ю. Ф. [221], Г. Ю. Стельмаха [194-197]. Науковий інтерес становлять окремі публікації І. Р. Могитича [130], С. В. Верговського [36-38], В. Т. Скуратівського [188,189].

Ряд питань, що стосуються форм сільських поселень і типів забудови дворів на території Волині, розглядали з різним ступенем повноти Е. Э. Бломквіст [31; 32], Д. І. Мишко [128].

Становлять інтерес дослідження, пов'язані зі створенням музеїв просто неба під Києвом, де викладено принципи формування архітектурно-етнографічних експозицій О. В. Ополовника [138 - 140], З. С. Гудченка [58 - 60], В. Г. Шмельова [229; 230].

Вивченню народної архітектури присвячені матеріали етнографічних досліджень Ю. Г. Гошко [51-55], Рачковського Г. В. [168-170]. Конструктивно-технологічні аспекти традиційного народного житла південної частини Волині, локальні особливості і спільні риси з суміжними регіонами простежені у дослідження Р. Б. Радовича [158-166]. На основі польових досліджень автор приходить до висновків, що на території півдня Волині сформувався оригінальний комплекс житлово-будівельної культури, в якому спостерігається ряд локальних особливостей, які проявляються як в конструктивних елементах народної архітектури, так і в деяких деталях системи опалення.

Комплексний розгляд реставрації та охорони об'єктів народної архітектури знаходимо у працях Л. В. Прибєги [149-151].

Значна робота по зібранню матеріалів, фіксації та аналізу народної архітектури проводили дослідники Полісько-Волинського народознавчого центру (Луцьк), інституту народознавства НАН (Львів), інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Рильського НАН (Київ), музеїв просто неба Києва і Львова.

Значний обсяг інформації міститься в кадастрових картах сіл, які були складені на початку – середині XIX ст. і виправлені та доповнені на початку XX ст. Багато картографічного матеріалу про поселення Волинської губернії, їх стан та особливості містять документи обласних державних архівах відповідно до сучасних адміністративно-територіального поділу. Зокрема, в річних звітах повітових землевпорядних комісій, циркулярах губернських органів влади, що визначали умови утворення нових малодвірних поселень на Волині, які містять докладні плани сільських садиб на новоутворених хуторах, описи хутірних господарств, кількість сіл у Волинській губернії, що розселились на хутори зберігаються у справах фонду Волинської губернської землевпорядної комісії (Ф. 226), фонду Волинського губернського землеміра (Ф. 263) Державного архіву Житомирської області. Плани земельних ділянок та сільських садиб знаходяться в фондах Державного архіву Волинської області (Ф. 40, 30, 36, 46). Частина планів сіл Кременецького повіту міститься у справах Кременецького повітового межового відомства (Ф. 357) Державного архіву Тернопільської області. Плани населених пунктів та сільських садиб містять документи Полонського волосного правління, які знаходяться в Державному архіві Хмельницької області (Ф. 673, 800). Цікаві матеріали з етнографічних експедицій по районах Волинської та Рівненської областях містяться в фондах Волинського та Рівненського краєзнавчих музеїв.

Важливим джерелом є картографічні матеріали, топографічні карти Волинської губернії, що склалися у середині XIX ст. військовими

відомствами. Серед видань, що містять картографічні матеріали виділяється книга „Топографические-статистические материалы Юго-Западного края”, в якій вміщено детальну карту повітів Волинської губернії. (Таблиця 1.1.)

1.2. Історичні аспекти формування сільських садиб Волині.

Архітектура – це частина матеріального середовища, в якому живе і працює людина. Вона завжди мала великий вплив на розвиток національної культури, умов праці і відпочинку народу. З еволюцією суспільства розширюється коло питань, які вирішують мистецтвознавці, архітектори, археологи, художники, етнографи, краєзнавці, історики. Однак в усі періоди основними були міцність, користь, краса, економічність і раціональне використання архітектурних споруд. Вивчення регіональних особливостей народної архітектури є актуальним завданням сучасних наукових досліджень. Традиційна народна архітектурна спадщина Волині уособлює в собі багатотисячолітній досвід, традиції, побут та культуру українського народу.

В залежності від соціально-політичних умов у суспільстві, природно-кліматичних факторів народні майстри зводили, використовуючи при цьому багатотисячолітній досвід попередників, різноманітні за функціональним призначенням споруди: хати, колиби, курені, комори, погребі, клуні, будівлі для утримання худоби та птиці.

Важливе місце в формуванні цієї спадщини належить архітектурі сільських садиб. Саме садиба є одним із найбільш значущих компонентів традиційно-побутової культури, яка бере свій початок з давніх часів. Розвиток садиб, як основного структурного елемента сільської забудови тісно пов'язаний з розвитком індивідуального житла та сільських поселень. Отримавши можливість проживати окремо від общини, людина на протязі багатьох віків створювала та вдосконалювала велику кількість архітектурно-планувальних рішень, як архітектури індивідуального житла, так і забудови садиб та поселень.

Таблиця 1.1.

Аналіз наукових джерел дослідження
сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст.

Народні майстри створювали різні типи сільського житла, що відзначалось не лише доцільністю планування просторово-конструктивного рішення, розумним використанням коштів і матеріалів, а й художньою довершеністю.

Давні житла, господарські споруди, та садиби, є не тільки об'єктами культури та епохи, а й цінним свідченням того, якою була ця культура. Народно-житлове будівництво найбільш повно відображало рівень запитів, розвитку і культури суспільства. Традиційність народної архітектури значною мірою зумовлювалась і методом, що лежав в основі народного будівництва, при якому народне житло споруджувалось не за проектом, а за кращими типовими зразками.

Об'єкти народно-житлового будівництва в свідомості нашого народу представляються як культурні цінності, які збагачують внутрішній світ людини, розкривають історію і культуру минулої епохи. Вигляд будівель, їхнє планування, призначення кімнат може дати інформацію не тільки про те, як люди пристосовувались до клімату й створювали умови для праці, але і про родинне життя і повсякденний побут.

Пам'ятки історії і культури Волині, як і всі пам'ятки мистецтва нашої держави є невіддільною частиною культури свідчать про значний вклад народу України в розвиток світової цивілізації. Саме в такому плані особливо цікава традиційна народна архітектура. До неї можна зарахувати будівлі та споруди сіл, містечок і міст, які споруджували народні майстри. Творчість професійних архітекторів також виростала з народного будівництва.

Багатостраждальна Волинь пройшла тернистий шлях випробувань і боротьби за своє визволення. В давнину Волинь називали „Ведмежим куточком”; життя людей було відірване від світу лісами і непрохідними болотами. Протягом багатьох століть ця територія була об'єктом зацікавлення литовських, угорських, польських завойовників [109].

Архітектура народного житла створювалась у тісному взаємозв'язку з народною архітектурою сусідніх народів, особливо білоруських та

російських, пов'язаних спільністю історичного і культурного розвитку. Зумовлена спільністю архітектурно-будівельних і художніх традицій коренями, що сягають часів Київської Русі. Простежуються деякі спільні риси з житлом Польщі та Білорусії [178, С. 56-58].

Суспільно-політичні умови розвитку регіону, природно-кліматичні фактори, ландшафт справляли великий вплив на формування народної архітектури, на характер житлових будівель, їх розміщення. В кожному ландшафті формувались власні моделі народних жител. Для спорудження їх використовують місцеві матеріали. В північній та північно-західній частині Волинського краю будували з дерева, в лісостеповій – з глини, соломи, дерева з використанням каменю. Кожен матеріал по своєму вплинув на загальну форму і художнє вирішення споруд.

Найдавнішим і наймасовішим типом традиційного будівництва, безумовно, було житло. Історичний розвиток народного житлового будівництва має багатовіковий шлях. Застарілі форми споруд витіснялись більш прогресивними, але не зникали, а лише змінювали своє призначення.

Значимість та оригінальність народного житлового будівництва – у ансамблі пропорцій, красі силуетів, зв'язку з тектонікою та навколишнім середовищем, у співвідношенні фактури оздоблення з матеріалом основного тла, створенні неповторних пластичних та архітектурних рішень.

Процес розвитку сільського житла мав свої особливості в різних районах України, зокрема і на Волині, і зумовлювався зміною соціальних та економічних умов, що були причиною класової диференціації селянства. Приналежність селянської родини до тієї чи іншої соціальної групи, місцеві умови, (клімат, місцеві будівельні матеріали) були головною умовою вибору типу планування жилого будинку.

Первісне будівництво на території сучасної Волині було пристосоване до природного середовища і виходило з потреб населення.

Нарахування великої кількості лісових масивів на більшості території Волині, доступність і простота обробки дерева зумовило широке

використання деревини при спорудженні народно-житлових комплексів Волинського краю з давніх-давен. Нажаль невелика кількість збереглися до наших днів, лише 3-5 % становлять будівлі, зведені в XIX – поч. XX століття [76, С. 17].

Саме деревина, яка дала найменування одному з давньоруських племен була єдиною сировиною, з якою віками споруджували житлові, сакральні та господарські будівлі.

За даними археології, уже наприкінці I тисячоліття н. е. місцевим древлянам і дулібам (Волинянам) була відома техніка будівництва зрубних та стовпових (каркасних) споруд. Археологічні матеріали свідчать, що в середині I тисячоліття жителі лісостепових районів Волині у своєму розвитку значно випереджали племена північної частини Волині. Зумовлено це неоднорідністю ґрунтів та родючістю земель, що спонукало частину жителів північно-західних та західних районів їздити на сезонні сільськогосподарські роботи на південь Волині [224, С. 113-114]. Що в свою чергу призвело до появи тимчасових споруд, давніх типів житла – куренів, колиб та землянок. В лісостеповій смузі Волині в ранньому середньовіччі поруч із наземних зрубними житлами зустрічались житла-напівземлянки [157, С. 17].

Територія Волині багато століть знаходилась під владою Польщі, Литви, Угорщини, що мало значний вплив на розвиток архітектурних форм багатьох споруд Волині [43, С.339-452].

Про будівництво XIII – XVII ст. дають уявлення нагромадженні до тепер археологічні матеріали. Вони підтверджують, що на території Волині переважали зрубні житла, хоч і трапляються напівземлянки.

Цікавим є цілісний ансамбль садиби знайдений археологами в середмісті міста Луцька Волинської області. Житлова будівля мала розміри 3,4 x 4,0м, в правому, передньому кутку від входу знаходилась глиняна піч. З боку житлової будівлі прилягав господарський погріб прямокутної форми розміром 2,8 x 3,6 м, глибина сягала 1,5 м. В погріб вели дерев'яні східці

шириною 1 м у вигляді двох колод з видовбаними пазами, в які вставлені шість дощок – сходи, закріплених дерев'яними чопами. Основу погребу становили чотири колоди – лаги, по кутах і всередині яких у видовбані отвори вставлені стовпи, які підтримували зсередини дошки обшивки стін погребу і перекриття. В протилежному боці від погребу знаходилась господарська будівля розміром 4,20 x 3,0 м, розділена на дві нерівні половини [119, С. 14-15].

На ряду з наземними, існували напівземлянкові будівлі. Ці форми первісного житла збереглися і до початку ХХ ст. – це різноманітні льохи (півниці) для зберігання картоплі та овочів. Взимку землянки задовольняли потребу первісного жителя в теплі, посередині горіло вогнище.

Форма напівземлянкового житла виявленого археологами на території міста Луцька (Волинської області) наближалась до квадрата (4 x 3,8 м) і мала заглиблення на 0,6 м від рівня долівки. Всередині знаходилась глиняна піч овальної форми розміром 0,8 x 0,9 м [119, С.15-16].

При копанні землянки довкола стіни залишали виступи землі, які служили лавами на яких відпочивали і спали. Первісні „лави” не були „меблями” житла, а частиною його конструкції, тому в українській хаті лави завжди нерухомі – вони є продовженням традицій земляного будівництва, хоч зроблене з дерева. Типове житло праслов'ян – землянкове житло, округлої або овальної форми було житлом простолюдина у перші періоди Київської Русі. Пізніше з'являються тимчасові найпростіші види будівництва – колиби, стебки та однокамерні хати. На півночі Волині відомі реліктові форми будівництва, характерні для територій, на яких людям доводилось мати справу з надміром води, боліт – житлове будівництво на палях (палафіти).

Новіші конструкції витіснили пальове будівництво, узявши від нього деякі технологічні прийоми, складання з легких матеріалів, розвинулись галереї й поверхи в будівлях, каркасна конструкція стін. Релікти пальового будівництва були поширені також і інших країнах, зокрема в Югославії,

Білорусії. Донині в усіх стародавніх хатах, що збереглися на півночі Волині, підвалини обов'язково лежать на „стендарах” (палях, правда уже незначної висоти) [76, С. 6-8]. В північній частині Рівненської та Житомирської області будівлі ставлять на стовпах висотою 0,5-1м. На високих палях кладуть і донині в північних районах Волині повсюдно стоги сіна, це зберігає його від дрібних гризунів та від гниття.

Найдавнішими та архаїчними формами будівництва можна назвати і курені – сезонні примітивні споруди, які є пережитками первісного будівництва. Характеризувались вони полігональністю та пірамідальною центричністю. Будувались вони з дерев'яних кілків і хмизу, мали конусоподібної форми. Посередині куренів було відкрите вогнище. Традиція такого будування пояснюється тим, що саме так полювали на швидку дрібну звірину, за якою треба було багато ходити, тобто саме курінь став основним нашвидкуруч житлом мисливців. Ще й сьогодні, як і раніше, на сінокосах, лісорозробках в період сезонних робіт у далині від сіл можна зустріти курені.

Риси народної архітектури Волині, за припущеннями С. Таранушенка [201, С. 60-64], сформувалися уже в період Київської Русі. Поодинокі архітектурні об'єкти у вигляді реліктів дійшли до наших днів. Архітектурні форми відображають основні риси будівництва часів Київської Русі і про їхнє існування свідчать літературні пам'ятки, зокрема билини, а самі будівлі загинули під час татаро-монгольської навали.

Найпростіші зрубні споруди, що з'явилися пізніше в Київській Русі були кліті, стебки та однокамерні хати (квадратного чи прямокутного плану). Зразки будівель такого типу збереглися до наших днів у північній частині Волині (Рівненській та Житомирській областях).

Багато віків нараховує період курної хати – традиційної для півночі Волині, панівного різновиду в середині XIX ст., що місцями зберігся до початку XX ст. Назва хат визначається типом опалення: дим з печі виходив прямо до приміщення, нагріваючи його і повільно просочувався крізь отвір у стелі вгорі порогової стіни, зникав у піддашку.

У самій кімнаті немає жодного убранства. Усе, навіть постіль, яка складається з довгих подушок, ряден і плетеної рогози, вносять тільки на ніч, а вранці знов виносять, тому що була б закуреною димом. Тому нечасто бувають й ікони, бо тримати такі неможливо. Стіл постійно накритий скатертиною, з якої ніколи не знімають хліба [16].

Існувала і перехідна форма житла – від курного до чистого, коли дим виходив у стіни через „каглу” – отвір у сінешній стіні [156, С. 51].

Кліть – найпростіша невеличка зрубна в плані квадратна споруда на 3 або 4 метри. У клітках селяни тримали одяг, цінні речі, зберігали запаси їжі та хліб. Стояла кліть на дерев'яному фундаменті (на стендарах), мала міцний зруб з добре припасованими вінцями. Під двосхилим дахом, що лежить на „слегах”, покладених на поступово вкорочувані бруси в причілкових стінах.

Кліті відомі ще з X століття, відомості про них знаходимо в деяких літописах, зокрема в „Повісті временних літ”. Значення цього слова буває різне: „будинок”, „кімната”, „келія”, „комора” [219, С. 52]. В давнину кліті використовувались як літнє житло. Наприклад у справі про підпал у 1588 році мешканцями села Бірки на Волині місцевого пана Андрія Барановського, колишнього слуги князя А. Курбського, знаходимо свідчення того, що поміщик спав у „коморі” або „кліті ” [93, С. 291].

В давні часи кліть служила житлом, лише в наслідок пристосування. Вона не була прототипом житла, а тільки попередницею хати, замінивши собою хату-землянку. Рублені з дерева будови нагадують бджолині соти, які складаються з багатьох однакових чарунок, досконалих за конструкцією, зведених в одне ціле [231, С. 18-21].

Саме кліті, маючи найпростіші зрубні конструкції, збагатили головними елементами багато споруд – від численних варіантів дерев'яного житла до монументальних дерев'яних храмів. Кліті збереглися також у народному будівництві і в інших регіонах України, зокрема в лісостеповій частині України, на Гуцульщині та деяких районах Прикарпаття.

Починаючи з XVI ст. більшість селян, за свідченнями дослідників, жила не в клітках, а в хатах. Кліть, яка мала вогнище, називалась стебкою (істопка). Назва „стебка” пов’язують з коренем давньослов’янського слова „ізтьба” – топити, розводити вогнище. Подібне також слово до індійського „ступа” і німецького „штубе” (кімната), на думку вчених, цей термін походить від індоєвропейського, який очевидно, означає житло [49, С. 112].

Стебка – зрубна дерев’яна будівля з двосхилим дахом зі стелею. Стіни всередині будівлі обов’язково обмазували глиною, вздовж них відгороджували загородки – „засторонки”, куди сипали буряки, моркву, картоплю. Під час лютих морозів стебку обігрівали гарячими вуглинками, які вносили в спеціальному ящику або в старому відрі. Саме це дозволяє припустити, що найпоширенішим типом житла східних слов’ян колись була стебка. В деяких районах півночі Волині стебка пізніше видозмінилась у хатні прибудови („пукліт”, „тепла комора”, „прибік”), або замінила льох, який у північних районах Волині важко було побудувати через високий рівень води.

Волинь здавна була ареною міграцій, здавна заселена і обжита, та природні умови певною мірою вплинули і на розселення населення [121, С. 18-46]. Найменше був заселений басейн Прип’яті, північна частина Волинського краю.

В XVI ст. у зв’язку з відкриттям Америки, морського шляху в Індію навколо Африки, почала бурхливо розвиватись торгівля, мореплавство, розвиток мануфактур в країнах Західної Європи. Занепад в Іспанії сільського господарства, головного постачальника хліба південно-західної Європи, сприяв в цей час інтенсивному вирощуванню зернових культур на Волині. На всіх українських землях відбувається активний розвиток міст, розширення торгівлі. Вирубка лісів на Волині дозволила освоювати нові землі, збільшуються посіви зернових, розвивається тваринництво. Все це сприяє появі нових будівель, розвитку народно-житлового будівництва.

На Волині найшвидше сформувались феодальні відносини. А можливість збувати хліб по річці Вісла до Гданська на ринки Західної Європи (де були постійні посухи) сприяла розвитку фільваркового господарства. У країни Європи крім продуктів сільського господарства експортували дерево, дерев'яну золу, поташ, дьоготь, смолу та віск.

В країнах західної Європи бурхливо розвивалось мануфактурне виробництво, зокрема виготовлення сукна. Площі, які раніше використовувалась під поля, перетворювали в пасовища для овець.

Починаючи з XVIII ст. знищення лісів на Волині, зокрема в північній частині, дозволило освоювати ще більше нових площ, що по суті, призвело до створення нових природних умов, нового середовища, внаслідок чого відбулось зростання населення. Масова вирубка лісу не тільки змінила асортимент будівельних матеріалів, а й призвела до перебудови всієї системи господарювання [228, С. 39-56]. Житло та інші будівлі набувають нових рис, зростає роль виробничих функцій житла, будується більше господарських споруд.

Зміна ґрунтових та кліматичних умов наклала свій відбиток на побудову житла, зокрема, хати і господарських споруд, та їх розташування [213, С. 65].

Простим і найпоширенішим типом житла XVI – XVIII ст. була однокамерна хата. За планом, розмірами та конструкцією подібна до клітей і стебок. Це головний будинок, у якому віддавна жила селянська сім'я. Однокамерне житло стало основою, на якій згодом склалася низка планувальних типів житлових споруд.

Однокамерна хата – зрубна споруда в якій єдине жиле приміщення поєднувалось з кухнею і мала вхід безпосередньо знадвору без теплового шлюзу. Цей тип житла, за матеріалами дослідників відомий ще з часів Київської Русі і побутовув на Волині, аж до кінця XIX ст. Невелика кількість однокамерних хат, 4 % від загальної кількості зустрічались і до поч. XX

століття. За свідченнями дослідників, поширення таких будівель зустрічається і на території Білорусії [30, С. 71].

Пізнішим етапом розвитку народного житла є двокамерне житло. Основою для розвитку якого послугував проміжний тип житла, коли до житлового приміщення однокамерної хати з боку входу почали прибудовувати навів замість сіней та влаштовувати тин, загородку перед входом до хати. Двокамерний тип селянського житла був поширений на Волині на початку XVII ст., також зустрічався в значній частині районів України аж до поч. XX ст. Житло цього типу має одне жите приміщення (з'єднане з кухнею) та сіни (хата + сіни).

Писемні джерела дають нам також певні відомості і про планування житла в XV — XVII ст. В описі Луцького замку з 1552 р. йдеться про дві хати, які стоять поруч; між ними не було сіней, а тільки до однієї з них прироблено комору (хата + хата + комора). В описі замку і містечка Буремля 1573 р. є відомості про житло, що складалося з двох хат і сіней, а в сінях була виділена кімната, під якою розміщувалася пивниця. В люстрації Житомирського староства 1622 р. розповідається про житло з хати + сіней + комори [241]. В інвентарному описі одного з дворів поблизу Володимира 1590 р. є відомості про великий дім, вкритий гонтою. В плані він мав структуру хата + сіни + хата + комора. В замку був також маленький будиночок, який складався з хати, сіней і комори. З цього видно, що у XV — XVII ст. на території Волині вже були відомі житла типу "хата + сіни + хата", "хата + хата + сіни або комора".

Отже, наступним подальшим розвитком житла є трикамерний тип житла. Перші згадки про який зустрічаємо в XVI ст. В описі шляхетського дворика 70- х XVI ст. на Волині. У житловому будинку тут було дві світлиці (кімнати) й комора. У дворі, де жили слуги, знаходиться хата з сіньми і зведену окрему комору.

Згідно з описами другої половини XVI ст. житлово-господарські комплекси Волині включали, крім власне будинків власника, комори, льохи, і хліви [143, С. 121].

Значного поширення трикамерний тип житла набуває у XIX ст. [200, С.22]. Процес збільшення житла ішов двома шляхами: 1) об'єднання хати з осібною коморою; 2) поділ сіней у повздовжньому або поперечному напрямках.

Подальшому розвитку та виникненню нових типів житла сприяли соціально-економічні умови: збільшення населення, внаслідок проведення меліоративних робіт, зростання сімей, бажання поліпшити побутові умови. З'являються два житлових приміщення під одним дахом. Залежно від розміщення в структурі хати утворювались типи планування – хата і хатина, хата через сіни. В окремих випадках до хати з боку житлового приміщення прибудовували ще частину будівлі і з'єднували дверима – дві хати підряд. В процесі розвитку планувальної структури житлових будівель найбільш характерні типи житла (за Самойловичом) [174, С. 21-22]:

а) з одним житловим приміщенням:

- однокамерне житло;
- двокамерне житло;
- трикамерне житло (хата + сіни + комора);

б) з двома житловими приміщеннями:

- хата з хатиною;
- дві хати підряд;
- хата через сіни;
- хата на дві половини.

Ці типи планувальної організації житла були поширені не тільки на Волині, а й зустрічались в деяких районах України.

Основною причиною, що зумовило появу другої жилої кімнати – „Хата з хатиною”, в трикамерному типі сільського житла, було використання комори, як приміщення, де в теплу пору року спали окремі члени родини.

Комора виконувала функцію житлового приміщення (влітку), а взимку – господарську функцію (хижа) [178, С.16-18].

Постійним житлом хижа ставала при збільшенні родини, що використовувалась протягом усього року (хатина), використовувалась як житло для старих. Здебільшого хатина мала природне освітлення і безпосередньо пов'язувалась з основним жилим приміщенням.

Визначальною рисою планування житла типу „дві хати підряд” було те, що до трикамерного житла шляхом добудови спеціального приміщення створювалась друга кімната. Розміщувалась вона здебільшого поряд з основною жилою кімнатою (обидві жилі кімнати розташовувались по один бік від сіней – однобічне житло). Друга кімната використовувалась як літнє приміщення (в тому випадку якщо воно не опалювалось), або як постійне жила приміщення протягом усього (здебільшого в заможних селян).

Створення другого приміщення планувального типу „хата через сіни” відбувалось шляхом переходу господарського приміщення в літнє, а пізніше в жила приміщення. Характерною ознакою цього типу є те, що приміщення розташовувались по обидва боки сіней. Приміщення були різні по площі, менше приміщення використовувалось на протязі усього року, а більше – влітку, святкова кімната (де приймають гостей – світлиця, чиста хата), взимку – додаткова комора. Лише в будинках заможних селян велика кімната використовувалась на протязі цілого року, бо опалювалась.

Приєм планування „хата на дві половини” зумовлений переходом господарського приміщення в літнє, а пізніше в житлове приміщення, по принципу „хати через сіни”, лише з різницею, що обидві кімнати мали однакову площу. Одне приміщення є основним, а друге (в залежності від добробуту господаря, складу сім'ї, родини та інших умов) – літнім або постійним жилим приміщенням (світлиця або кімната де живуть старі).

У ХІХ ст. в селянському житлі Волині використовувався прийом, коли спільна кімната розділялась грубою на дві нерівні за площею приміщення. Більша частина приміщення слугувало жилою кімнатою та кухнею, а менше

спальною (ванькир). Відділення великого приміщення від малого було частковим (для кращої вентиляції), відкритим залишався дверний проріз (інколи аркоподібної форми) та простір між стелею і верхом груби.

Народні традиції селянського житла, що виробились протягом багатьох століть на основі народної мудрості і художньої майстерності, також зумовлені і пережитками соціального гніту і культурної відсталості.

Хата на Волині була не тільки житлом, а й священним місцем. В її інтер'єрі, в усій організації внутрішнього простору відбилися багаточисельні народні традиції, символи, життєві правила, образи та звичаї.

Традиційні народні житлові та господарські будівлі та споруди Волині становлять мальовничу сторінку тутешньої народної дерев'яної архітектури.

Вплив соціальних умов особливо помітний в сільському житлі. З середини XIX ст. особливо інтенсивно відбувалась класова диференціація селянства і належність до тієї чи іншої соціальної групи. Що зумовило значною мірою структурні риси і характерні особливості сільського житла. Простежуються дві протилежні в своїй основі тенденції. З одного боку – це постійне прагнення до покращення свого житла, бажання зробити його більш досконалим, зручним і красивим, а з другого – недостатні матеріальні можливості і примітивні технічні засоби обмежували творчі можливості селян. Саме це зумовило, поряд з позитивними якостями народно-житлової архітектури, і її істотні недоліки.

Найбільш цінним в народній архітектурній спадщині є творчий метод народних майстрів, визначальною рисою якого є органічний взаємозв'язок і взаємообумовленість функціональних вимог конструктивних вирішень та архітектурно-художньої форми [178, С. 7].

Сільське житло було найбільш масовим об'єктом народного будівництва. В ньому втілені кращі надбання і досвід народних зодчих, воно становить велику цінність для історії культури українського народу, історії українського мистецтва, архітектури та етнографії.

Загалом народна архітектура Волині XIX – поч. XX ст. характеризується значним типологічним рядом традиційних селянських будівель. Класифікація та приналежність об'єктів до тієї чи іншої групи визначається виключно утилітарним призначенням: житлові, господарські, виробничі, громадські, культові. Класифікують також з урахуванням місця і ролі у систему забудови поселення, відповідно будівлі, що формують комплекс двору, такі, що розміщуються за межами садиби, але в системі поселення, а також об'єкти, що знаходяться поза поселенням [149, С. 7].

Традиційна народна архітектура, що утворює комплекс двору включає житлові споруди (хата, колиби, курені) та господарські споруди (комори, погребі, клуні, будівлі для утримання худоби та птиці). Зумовлений цей поділ з урахуванням природних умов, господарської діяльності, історичним розвитком будівель необхідних для забезпечення життєдіяльності селян.

Традиційні об'єкти господарського призначення зберегли давні форми і прийоми, що розкривають народні архітектурно-будівельні традиції.

Природні умови поряд із соціально-економічним розвитком та історичними традиціями відіграли важливу роль у спорудженні жител та формуванні сільських типів поселень не тільки на Волині, а на всій західній Україні [130, С. 114-118].

Поки мешканці Волинського краю зберігали подібний до напівкочового спосіб життя, планування і розміри поселень змінювались залежно від природних умов. Проте згодом, коли кількість жителів зростає і вони перейшли до осілості, поселення почали набирати більш визначеної форми – адже обладнувались житла на довго [136, С. 21-50].

Для цього обирали сухі місцини біля річок, озер, але поблизу лісових масивів. Зрідка села розташовувались на давніх городищах, їх огорожували й укріплювали дерев'яними тинами. Це були родові і племінні оборонні центри для захисту від ворогів. Згодом утворились общини, члени якого вели господарство індивідуально. Скупчення селищ розвивалось на широкому просторі, окремими господарськими дворищами [128, С. 62-69].

Дослідники зазначають також взаємозв'язок сільських типів поселень і форм землеволодіння. Основними соціальними типами поселень, що історично склалися на Волині, як і скрізь в Україні, було село, присілок, виселок, хутір. Синхронно із зростанням чисельності населення та розвитку продуктивних сил відбувалися значні зміни у мережі поселень різних типів, суттєво залежав процес збільшення числа населених пунктів також від адміністративних заходів, від змін визначення критеріїв окремих соціальних типів поселень [162, С. 88-133].

Так у XII – XIII ст. на території Волині переважали малодвірні поселення, найраціональніші, як гадають дослідники, в умовах орного землеробства [215, С. 16-18]. Житла розміщувались в один, два, іноді в три ряди. Подальший розвиток малодвірних поселень припадає на кінець XIX – поч. XX ст.

На Волині в XIX – поч. XX століття пануючою була парова система землеробства із властивим їй трирічним циклом – трипілля [235, С. 181-335]. Класичне трипілля – ділянка землі ділилась на 3 частини: одна засівалась озимими, друга – яровими, а третя відпочивала (залишалась під паром) – с. Мельниця (Ковельського району) [208, С. 475]. В результаті використання трипільної системи землеробства відбувалось певне чергування ділянок землі, що давало змогу відновити природну родючість ґрунту завдяки її „відпочинку” та удобрення худобою, що випасалась на перовому полі (толоці).

З середини XIX століття почався перехід до простої парової системи – двопілля, коли на двох ділянках землі по чергово сіяли озиму та яровицю.

На західноукраїнських землях, зокрема і на території Волині, у XIV – XV ст. боярство перетворювалось на шляхту, яка економічно зміцнившись, починає організовувати досконаліші форми виробництва – фільварки.

Фільваркові господарства активізували розширення площ під орні землі, це призвело до освоєння малородючих земель північної частини

Волині. В XVI ст. існувала так звана волочна поміра – обмір і переділ земель, проведені в 1557 р. Сигізмундом II Августа.

Волока – одна з давніх офіційних одиниць вимірювання земельної площі, що дорівнювала 30 моргам. Поширена була здебільшого на Волині.

Морг – це менша одиниця вимірювання земельної площі, що дорівнювала 0,57 га і мала польсько-литовське походження [147, С. 8].

Волочна поміра мала на меті збільшити дохідність великокнязівського господарства шляхом запровадження однакових селянських поділів і встановлення повинностей, що в свою чергу призвело до заміни дворищ на індивідуальні господарства – дими. На волоці, як і на дворищах часто жили дві – три сім'ї [134, С. 141].

Основним типом сільських поселень на Волині було село. Під час проведення реформи порушувались колишні селянські землеволодіння, а подекуди зносились і самі села. Після реформи велика кількість сіл укрупнилась і мала стандартний план. Село простягалось уздовж головної вулиці: хати стояли з одного боку вулиці, а клуні, згідно з пожежними вимогами – з іншого; городи лежали за хатами, ближче до води, річки, або болота. Землевпорядники прагнули, щоб хати стояли тильним боком до річки, а клуні – навпроти них. „Устава” з цього приводу дає чіткі вказівки: Ревізори повинні стежити, щоб місця для поселень відводились в третьому, середньому полі; адміністрація повинна настирно змушувати селян до заселення відведених місць [148, С. 356].

Через історичні особливості заселення та розвитку господарства на Волині, особливо в південній частині, майже до XVIII ст. селяни мали можливість одержувати землю під забудову на основі вільної „займанщини” та інших пільг, внаслідок чого з'являються нерегулярні та вільні поселення.

Виникали селянські садиби переважно у долинах, на зручних земельних площах, на берегах численних водойм, річок. Безумовно, саме це впливало на конфігурацію і напрямок вулиці [105, С. 24-40]. Винятком були села розташовані поблизу шляхів і поселень, збудовані за планами

поміщиків для своїх кріпаків. В яких сільські вулиці йшли переважно вздовж берега, наслідуючи їх конфігурацію і густо перетинаючись поперечними провулками.

В результаті волочної системи виникли поселення нового типу – регулярні вуличні села, в яких наділи селян нарізалися перпендикулярно до забудованої вулиці. На початку XIX ст. у Волинській губернії вуличні села були основою поселень. За підтвердженнями польових матеріалів, аналізом топографічних карт переважали сільські поселення з однією, або двома, іноді з трьома-чотирма паралельними вулицями [194, С. 107-108].

В процесі подальшого свого розвитку регулярні вуличні села зазнали різних змін, порушивши волочну схему. В селах зникала строгість планування, пов'язана з зміною місць розташування нових господарств. Вулиці утворені пізніше, за своїм характером наближались до так званих „шляхоцьких поселень”, для яких характерні заплутаність вулиць та провулків.

Поряд із вуличними існували безсистемні та безсистемно-вуличні поселення. Пізніше, починаючи з середині XIX ст. з позбавленням народної колонізації виникають різноманітні типи сільських поселень – рядові, радіальні, шнурові, а також квартальні поселення, створені на основі проектів [147, С. 12]. (Таблиця 1.2.)

Головним фактором, який спричинив процес збільшення кількості сіл, був розвиток малодвірних поселень (переважно „присілок”, „висілки”). Загалом на початку XX ст. у Волинській губернії було 244 присілки. Поряд з присілками серед малодвірних поселень числились також хутори, ферми, урочища, лісничівки.

Малодвірні поселення на Волині XIX – поч. XX ст. були різними за походженнями [147, С. 18-26].

Дуже поширеним типом сільських поселень на Волині XIX – поч. XX ст. був „хутір”. Саме „двори” та „дворища” були основою цих поселень і змінили назву на „хутори”. Ці малодвірні поселення мали виразну тенденцію

Таблиця 1.2.

Історичні етапи розвитку сільських поселень Волині XIX – поч. XX ст.

до постійного збільшення, як абсолютної їх кількості, так і відносної їх частки. Властиво це було лише для хуторів, здебільшого пов'язаних з фермерськими методами господарювання, розвитком лісорозробок та виплавою заліза.

На півночі Волині сім'ї бутників і рудників жили майже в первісному стані. Перші видобували поташ, другі – залізну руду. Це були кріпаки – втікачі з півдня Волинської губернії. Відрізані від решти світу непрохідними болотами, вони заробляли тут серед лісів Волинського Полісся на свій прожиток. На невеликих шматочках землі, розкиданих то тут, то там вирощували жито і ячмінь. Рудники добували болотну руду й обробляли її на місці, в кузнях, які працювали за допомогою водяного колеса, за принципом водяного млина.

Були також і інші причини появи хутірських поселень. Так ще з часів нападу татар багато родин тікало і переховувалось у глухих місцях, а потім там і осідали; їх нащадки ще й досі мешкають у таких відокремлених поселеннях.

У XV-XVII столітті на Волині розкидані хутори навряд чи вважались відокремленими населеними пунктами, хоч такими вони і були, принаймні до включення їх у маєток феодалів, як окремі дворища. Феодали оселяли частину селян поблизу своїх маєтків, впроваджуючи волочну систему землекористування і відбираючи під фільварки кращі землі.

Волоки, що дорівнювали 19 десятин кожна, значно погіршували становище селян, які до того часу жили на дворищах (до одного дворища належало 60 десятин орних земель та 20 десятин сіножатей). На волоці, так само, як на дворищі селили 2-3 сім'ї. На півночі Волині малодвірні поселення в силу природних та географічних умов, були розкиданість серед лісів та боліт невеликими придатними для життя острівцями – окремими займищами, які закріплялися за феодалами, як дворища. Не маючи відповідних умов для росту, вони виступали тепер, як хутори.

Трапляються невеликі хутори на дві або три хати, що походять з часів нападу Наполеона (1812 р.), коли окремі жителі рятувались від французької армії по глухих місцях. Інколи, північ Волині служила місцем заслання; за провину в глухі місця виселяли селян з великих фільварок з усієї Волині [158, С. 15-20].

Також виникали хутори з окремими садибами в долинах або посеред лісу. Такий тип розселення був зручний, бо давав змогу будувати житлові та господарські споруди серед полів, недалеко від громадських центрів. Пізніше хутори почали створювати штучно на вирубних ділянках [220, С. 41-48].

В умовах капіталістичного ладу в процесі розпарювання села виник ще один тип хуторів. Нерідко можна було зустріти хутір, як частину куркульського господарства. В такому випадку основне господарство було на селі, на хуторі поряд з господарськими будівлями була і хата. Часто такий хутір в результаті поділу сім'ї перетворювався в окреме господарство.

Поселення з незначною кількістю дворів, як правило не відносили до окремих населених пунктів, а подавали як частину села, поблизу якого хутір і знаходився. На момент виникнення хутори були однодвірними чи малодвірними поселеннями, інколи вони переростали у багатодвірні поселення, а інколи, зовсім зникали.

У районах зі значною заболоченістю земельні наділи розміщувались далеко за селом (с. Самари, с. Щедрогір (Ратнівський район) [87, С. 432]. В зв'язку з чим під час весняних розливів і мокрого літа проїзд оцих сінокосів та полів був неможливий. Тому селяни для того щоб їх обробити змушені були ранньою весною, ще о того як розтане лід на болотах, переселятись до своїх земель і проводити на цих сезонних хуторах весну, літо та осінь, аж поки крига знову не вкриє болота. Поступово вони залишались на хуторах для постійного проживання [208, С. 372-373, 385].

На рубежі XIX – XX ст. процес виселення на хутори на Волині ще не був ініційований державним чинником, а проходив з власної ініціативи селян, стихійно. Пізніше аграрна реформа П. А. Столипіна прискорила

процес виникнення нових поселень по всій території Волинської губернії, що призвело до суттєвих змін в мережі поселень. Продовжувався цей процес, аж до початку першої світової війни. Чисельність сіл зростає у 2,5 рази, кількість поселень хутірною типу збільшилось у 41 раз (з 78 одиниць у 60 – х роках ХІХ ст. до 3213 одиниць на початку ХХ ст.) [220, С. 41-48].

Переселення іноземних колоністів – чехів і німців на територію Волинської губернії сприяло зростанню кількості сіл. Нові переселенці в свою чергу змінили характер поселень, переважно створювали однуличні поселення.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.

1. Аналіз результатів наукових розвідок дослідників у напрямку генези української традиційної народної архітектури виявив їхній значний інтерес до проблем становлення та еволюції архітектурних традицій в межах сучасної України на всіх етапах її історичного розвитку.

2. Джерельна база дослідження складається із архівних, картографічних та іконографічних матеріалів, результатів наукових розвідок українських, білоруських, російських та польських науковців та матеріалах періодичної преси.

3. Аналіз попередніх досліджень розвитку принципів формування архітектури сільських садиб Волині в період ХІХ – поч. ХХ ст., опублікованих у різних періодичних та наукових виданнях, в історико-культурному, архітектурно-мистецькому аспекті, їх систематизація та узагальнення дало можливість визначити питання, які залишились поза увагою науковців і потребують детального комплексного дослідження: вплив різних чинників на розвиток архітектури сільських садиб; характерні типологічні та стилістичні ознаки, композиційно-планувальні та об'ємно-просторові вирішення, основні подібності, відмінності та запозичення у сільській архітектурі Волині; принципи розвитку архітектури сільських садиб

на сучасному етапі, непроаналізовані, як загальнонаукові так і спеціальні методи дослідження архітектури сільських садиб.

4. Для комплексного вивчення історично сформованої архітектури сільських садиб на Волині XIX – поч. XX ст., виявленню їх характеристик та визначенню основних спільностей та відмінностей із архітектурою сільських садиб інших регіонів України було проаналізовано наукові та архівні джерела, які присвячені становленню і розвитку всеукраїнської архітектурної спадщини, серед яких: монографії, книги та публікації, що висвітлюють історичні аспекти архітектурного розвитку сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст.

Розділ 2.

Методика та основні методи дослідження.

2.1. Методика та основні методи дослідження.

Дослідження принципів архітектурного формування сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст. передбачає насамперед окреслення предмета наукового дослідження за диференційованим поняттям „сільська садиба”, що дозволить виявити об’єкт дослідження.

В сучасній термінології використовуються термін „садиба” [28, С. 101; 31, С. 287; 81, С. 23; 137, С. 7; 164], що є синонімом терміна „сільський двір” [34, С. 30; 140, С. 285] та визначається, як земельна ділянка, яка охоплює житлову будівлю, господарські будівлі та споруди з прилеглими до них садом та городом, які охоплюють різновиди планувальних закладень, незалежно від їхньої площі і соціального статусу власника. Слід зазначити, що термін „сільська садиба” має відмінність від терміну „садиба” з наявністю парку (синонімами якого є маєтність, помістя), який притаманний для садибно-паркових комплексів та характеризується освоєння великої території та заможного статусу власника [181]. Отже, об’єктом дослідження в науковій роботі є сільські садиби Волині XIX – поч. XX ст., які частково, або повністю збережені, виявлені археологічно, чи відомі з історичних джерел.

Метою дослідження є виявлення принципів архітектурного формування сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст. Предмет дослідження – типологічні, стилістичні та композиційні особливості сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст. Часові межі охоплюють XIX століття – початок XX століття (до початку Першої світової війни), тобто період входження Волині до складу Російської імперії. (таблиця 2.1.)

Територіальні межі – землі історичного регіону Великої Волині, територія Волинської губернії, якщо дотримуватись сучасного

Таблиця 2.1.

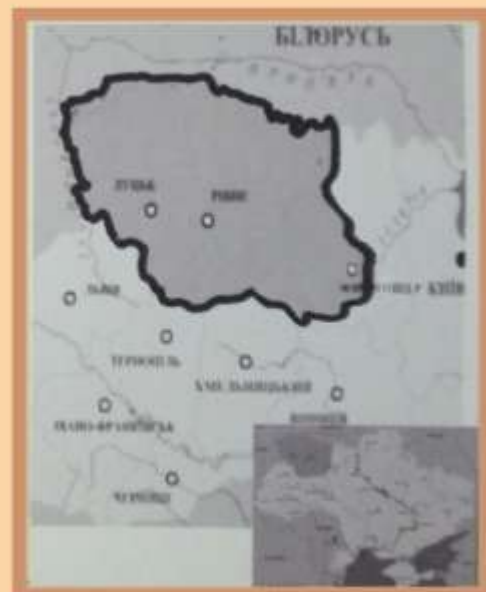
Методика дослідження архітектури сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст.

САДИБА - ЄДИНИЙ ЖИТЛОВО-ВИРОБНИЧИЙ КОМПЛЕКС, ЩО СКЛАДАЄТЬСЯ З ХАТИ, ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРУД, ПОДВІР'Я ТА ДВОРУ.

2.1

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІТЕКТУРИ СІЛЬСЬКИХ САДИБ ВОЛИНІ XIX – ПОЧ. XX СТ.

Основні межі дослідження

Велика Волинь
XIX-початок XX століття

адміністративного поділу, це Волинська, Рівненська, більша частина Житомирської (західна частина), північна частина Тернопільської та Хмельницької областей. Архітектурно-типологічні межі дослідження визначаються житловими, господарськими та допоміжними будівлями та спорудами, які входили в систему двору чи садиби.

У висвітленні архітектурної історії традиційного народного будівництва України в цілому чи окремих її ансамблів та об'єктів вже склались певні методи, які визначаються як сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності, підпорядкованих розв'язанню конкретного питання [144, С. 12]. Використання різноманітних методів дає змогу досягнути поставленої мети і завдань наукового дослідження.

Методологічною основою для вивчення принципів архітектурного формування сільських садиб Волині XIX – початку XX століття слугують, як загальні, так і спеціальні методи наукового пізнання.

Використання загальних методів наукового пізнання передбачене під час процесу наукового дослідження в різних науках [226, С. 54-78].

До загальнонаукових методів наукового пізнання відносяться: методи емпіричного дослідження (спостереження, вимірювання, порівняння, обстеження, опис); методи теоретичного дослідження (аналіз, синтез та узагальнення); спеціальні архітектурні методи наукового дослідження: метод натурних досліджень (візуальне обстеження, фотофіксація, польові дослідження, архітектурні обміри), порівняльно-типологічний метод, метод архітектурно-планувального та архітектурно-композиційного аналізу.

В основу комплексного вивчення принципів формування архітектури сільських садиб Волині XIX початку XX століття покладені загальнонаукові традиційні методи дослідження, які поділені на два основних типи: первинні та вторинні. Первинні методи наукового дослідження були використані для збирання інформації, вивченні джерел, спостереження та опитування;

вторинні методи наукового дослідження використовувались з метою опрацювання та аналізу отриманих даних, їх систематизації [144, С. 13]:

- метод критичного аналізу був застосований на початковій стадії наукової роботи та полягав в огляді наукової та методичної літератури, практичного досвіду по обраній тематиці наукового дослідження;
- історичний метод, дав змогу дослідити виникнення архітектури сільських садиб Волині та дозволив визначити послідовність етапів розвитку сільських садиб обраного періоду в хронологічній послідовності, визначити основні етапи формування принципів архітектури сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст. із виявленням характерних рис цього періоду;
- метод аналізу першоджерел, який полягає в вивченні, аналізі та систематизації двох великих груп матеріалів: основна група, це архівні, картографічні та іконографічні матеріали та допоміжна група, це монографії, путівники, публікації у періодичних виданнях. Метод аналізу першоджерел дозволив визначити розвиток сільських садиб в хронологічному порядку та виявити додаткову інформацію щодо композиційних, стилістичних та об'ємно-планувальних традицій формування архітектури сільських садиб Волині XIX – початку XX століття;
- термінологічний метод, як метод описування, аналізу та уточнення понятійного апарату, який ґрунтуються на тлумачних та професійних словниках дозволив визначити зміст термінів та понять, на базі яких ґрунтується наукове дослідження архітектури сільських садиб Волині XIX - поч. XX ст.;
- метод факторного аналізу дав можливість встановити багатомірні зв'язки змінних величин, дозволив виявити основні умови розвитку архітектури сільських садиб Волині в межах XIX – поч. XX ст. та основні фактори, що впливали на формування об'ємно-планувальних та композиційних рішень архітектури сільських садиб. Факторний аналіз дозволив подати отримані результати в узагальненому вигляді.

- метод структурного аналізу дав можливість виявити розташування садиб в структурі сільської забудови сільських поселень та динаміку їх розвитку протягом досліджуваного періоду; також дозволив класифікувати сільські садиби Волині за формою, планувальною структурою, стилістичними особливостями та об'ємно-просторовими характеристиками.
- метод статистичного аналізу дозволив виявити кількісні та якісні зміни чисельності сільських поселень, зміни показників забудови житлової та господарської площі в сільських садибах Волині XIX – поч. XX ст.;
- за допомогою комплексного методу стилістичного та композиційного аналізу виявлено основні засади, традиції та принципи вирішення архітектури сільських садиб – житлових, господарських та допоміжних будівель та споруд і визначено стилістичні традиції народного будівництва сільських садиб Волині народними майстрами на протязі всього досліджуваного періоду;
- метод порівняльного аналізу полягав в аналізі праць, які дозволили виявити основні подібності та відмінності у розвитку композиційних, просторових, стильових та типологічних особливостей сільських садиб Волині побудованих в XIX - поч. XX ст. та інших регіонах України та Європи;
- метод опитування, який використовувався на етапі збирання матеріалу та його первинної систематизації, проведений в письмовій формі (анкетування) дозволив відповісти на питання, щодо використання принципів архітектурного формування сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст. в сучасній практиці архітекторами Волинської, Рівненської, Житомирської, Тернопільської та Хмельницької областей.
- завдяки використанню методу натурних спостережень визначено достовірність історико-бібліографічних досліджень, встановлено ступінь руйнувань і втрат матеріальної структури житлових та господарських будівель в сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст. Візуальне дослідження, яке включало в себе замальовки, фотофіксацію, обміри та фотокопіювання

дозволило схематично зафіксувати планувальну та об'ємно-просторову структуру будівель сільських садиб.

Комплексний порівняльний аналіз та практичне вивчення композиційної та архітектурно-планувальної структури сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст. дозволив визначити характерні риси та особливості їх архітектурно-просторової організації на всіх етапах розвитку. (Таблиця 2. 2.)

Важливою умовою якісної оцінки історико-архітектурних характеристик сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст. являється виявлення факторів, які сприяють проведенню всебічного аналізу пам'яток народної архітектури.

Для визначення тенденцій розвитку архітектурно-будівельного процесу на території сучасної Волині було проведено анкетування та опитування практикуючих архітекторів, спеціалістів та експертів на досліджуваній території. Аналіз результатів відповідей показав, що на сучасному етапі розвиток сільських садиб Волині відбувається двома шляхами: використання прийомів і мотивів історичної архітектурної спадщини та використання в будівництві рис, які характерні для світового зодчества на сьогоднішньому етапі.

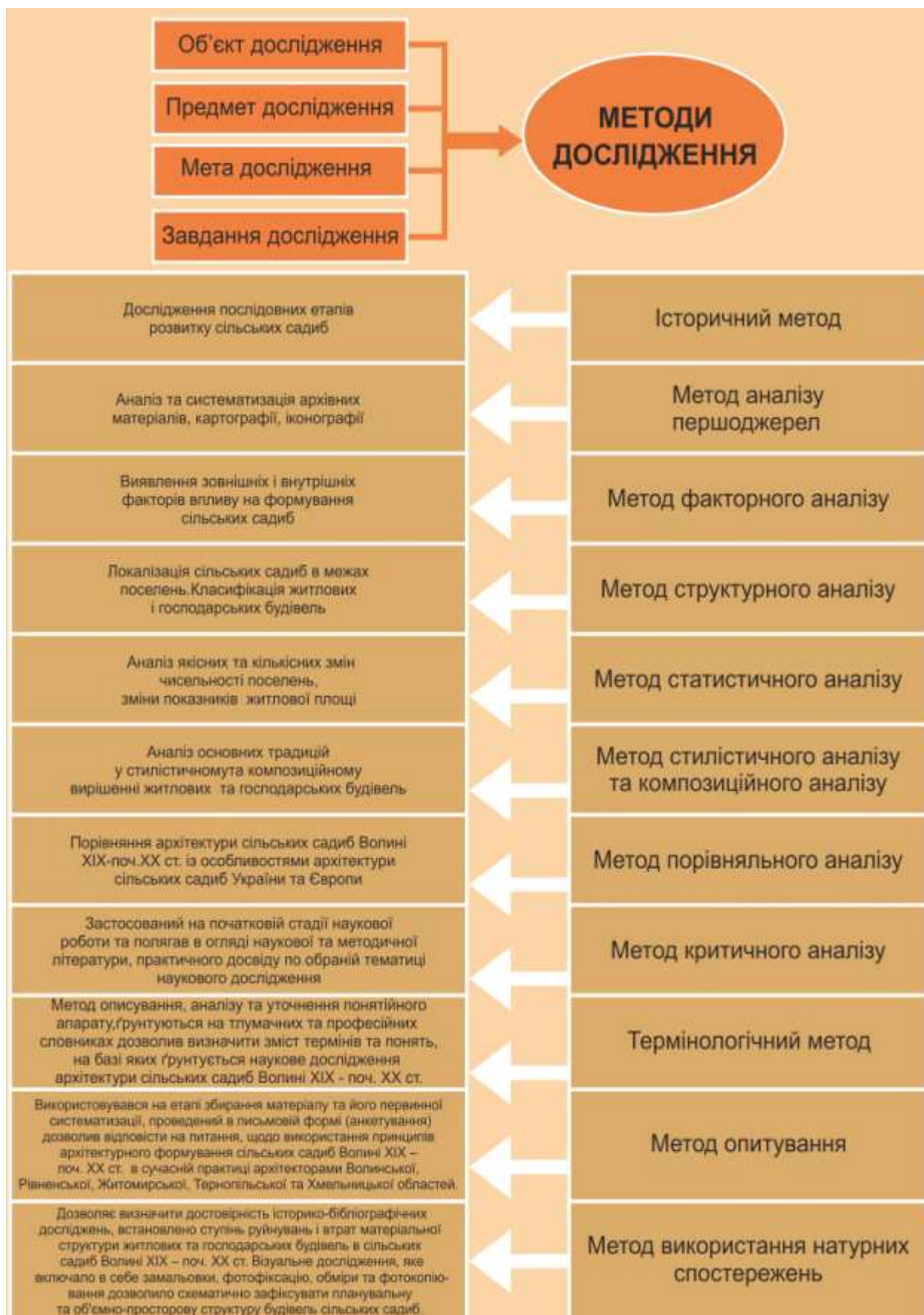
2.2. Основні етапи дослідження

Для висвітлення поставлених питань розроблено систему послідовності етапів.

На першому етапі було вибрано об'єкт дослідження, обґрунтована актуальність та сформульована мета. У відповідності до поставлених завдань було проаналізовано та систематизовано джерельну базу дослідження – наукову літературу, яка присвячена розвитку архітектурних процесів в загальному контексті та розвитку традиційної народної архітектури Волині, а також суміжної літератури (краєзнавчої, археологічної, етнографічної,

Таблиця 2.2.

Методи дослідження сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст.

історичної). Узагальнення результатів наукового дослідження, які стосуються архітектурного розвитку Волині XIX – поч. XX ст. дозволило виявити питання, які недостатньо висвітлені та потребують детального вивчення та комплексного аналізу:

- основні умови будівництва та розміщення сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст.;
- етапи, принципи та характеристики розвитку планувального розвитку сільських садиб, як вагової складової сільських поселень Волині XIX – поч. XX ст.;
- типологічні, композиційні та стилістичні ознаки сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст.;
- визначення подібностей та відмінностей у архітектурі сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст. та сільських садиб інших регіонів України та Європи;
- використання принципів народної архітектури в сучасному проектуванні та будівництві історичної Волині. (таблиця 2.3.)

На другому етапі був проведений аналіз розвитку сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст. За допомогою факторного, структурного аналізів, аналізу першоджерел були встановлені фактори, що впливали на формування архітектури сільських садиб, розташування сільських садиб Волині в системі поселень. Виявлено, що природні, історичні, національні, релігійні, соціально-економічні та політичні чинники, мали великий вплив на розвиток сільських садиб Волині XIX - поч. XX ст.

На третьому етапі проаналізовано локалізацію сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст. в структурі сільських поселень та типологічну класифікацію будівель та споруд в сільських садибах. Відповідно у типологічній палітрі будівель та споруд виокремлюються житлові, господарські та допоміжні будівлі та споруди. Складена класифікація стала підставою для аналізу сільських садиб Волині за схемою та формою планів

Таблиця 2.3.

**Теоретичні та методичні засади дослідження сільських садиб
Волині XIX – поч. XX ст.**

(правильної та неправильної форми), типами забудови, серед яких виділено лінійний, г-подібний, п-подібний, периметральний та вільний. Стилiстичний та композиційні аналізи та робота з архiвними матеріалами, натурні обстеження, фотофіксація дозволили виявити основні засади виразності сiльських садиб Волині ХІХ – поч. ХХ ст., що поширювались у будiвництві сiльських садиб протягом досліджуваного періоду.

На четвертому етапі для порівняння архiтектури сiльських садиб Волині ХІХ – поч. ХХ ст. було проаналізовано наукові дослідження, які присвячені народному будiвництву сiльських садиб та житла інших регіонів України [175], зокрема Карпати [48, 170, 187], Полісся [55, 83, 103], Подiлля [106, 112, 190], Закарпаття [216], Білорусії [110]. В результаті порівняння виявлено, що сiльські садиби Волині ХІХ – поч. ХХ ст. мають певні спільні риси із сiльськими садибами іншими регіонами України, що зумовлене історичними, національними та соціально-економічними чинниками. Риси проявились в планувальній структурі сiльських поселень, конфігурації плану, типологічній палітрі будiвель та споруд та їх розташуванням в сiльських садибах, в архiтектурно-конструктивних рішеннях будiвництва сiльських садиб та стилістичних напрямках. Із сiльськими садибами інших регіонів України та Європи досліджуваного періоду спостерігаються принципові відмінності в планувальних схемах, композиційних, об'ємно-просторових рішеннях та стилістичних напрямках.

На п'ятому, підсумковому, етапі визначено загальні принципи сучасного зодчества та архiтектурні засоби виразності, які використовують архiтектори на всій території історичної Волині у практиці сучасного проектування. На основі методики опитування та анкетування зроблено аналіз діяльності архiтекторів сьогодення та їх внесок в розвиток сiльського будiвництва, реконструкції та реставрації пам'яток традиційної народної архiтектурної спадщини. Здійснено підсумковий аналіз, виконано узагальнення інформації, яку отримано під час наукового дослідження, та систематизовано результати виконаного дослідження. (Таблиця 2. 4.)

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

1. Розроблені методики дослідження розвитку принципів архітектури сільських садиб Волині в період XIX – поч. XX ст., із висвітленням їх основних характеристик, а також методики виявлення подібностей і відмінностей у архітектурі сільських садиб в контексті загального розвитку архітектурних традицій України та Європи. Розроблені методики є частиною загального комплексного дослідження, яке ґрунтується на історичному методі, методах аналізу першоджерел, структурного, факторного, статистичного, стилістичного, композиційного та порівняльних аналізах. (Таблиця 2. 5.)

2. Розроблено систему послідовних етапів, які дали можливість всебічно висвітлити поставлені задачі наукового дослідження.

Таблиця 2.4.

**Етапи дослідження формування сільських садиб
Волині XIX – поч. XX ст.**

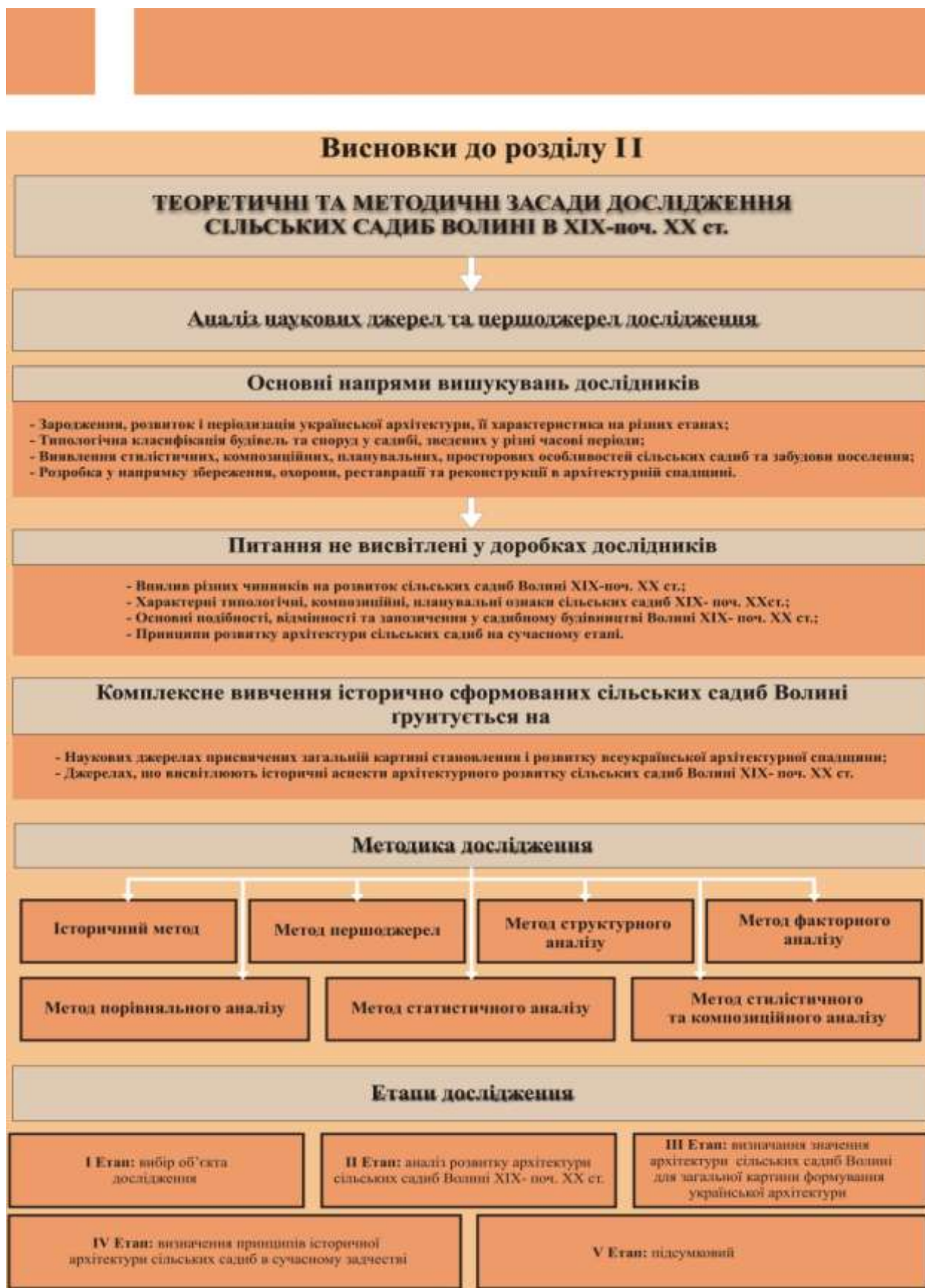

аблиця 2.5.

Методика дослідження розвитку принципів формування сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст.

Висновки до розділу 2

Розділ 3.

Основні чинники, які вплинули на формування архітектури сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст.

3.1. Природно – географічна характеристика території Волині.

Волинь як фізико-географічна область, охоплює територію північно-західних земель України. Волинська земля має чітко виражені природні кордони – на захід її кордони омиває Західний Буг і межує з Польщею, на північ – болота між горішним бігом річки Прип'ять й Піни і межує з Білорусією, звідки границя звертає на схід і підходить до долини річки Горинь і Случ. На південь границю Волині творить вододіл річок Дніпра й Дністра, а на південному заході - вододіл між басейном Балтійського й Чорного морів, який тут називали Авратинською височиною [222, С. 23-49].

Загальна площа території яку охоплює Волинська земля – 30 тис. кв. км з населенням біля 3 000 000 осіб [21, С. 1-3, 24-25, 33] Вона включає до свого складу п'ять областей: Волинську, Рівненську, Житомирську, північну частину Хмельницької і Тернопільську [152, С. 2-25, 43, 126].

Цей край під фізико-географічним оглядом не є одноманітним. Виразним високим уступом (40- 80 м) підноситься Волинська височина. Це хвиляста рівнина на висоті 240 – 300 м над рівнем моря, з крейдовою основою на заході, гранітною на сході, вкрита грубим шаром лісу з врожайними ґрунтами. У верхів'ях Тетерева Волинська височина звужується і непомітно переходить у Подільську височину [63, С. 19-24].

За характером ландшафту територія Волині поділяється на високу лісову, яка знаходиться на Волинсько-Подільській височині та Овруцько-Словечанському плато, і низько забагнене Полісся – північні райони Волинської, Рівненської та Житомирської області [222, С. 23-49].

Ліси займають майже третину Волинської землі, що становить 692 тис. га земельної площі [44, С. 214]. Майже всі вони зосереджені в

Поліській частині регіону, то є очевидним, що розподіл лісової площі по території дуже нерівномірний. Саме такі ландшафти збереглися до сьогодні. Але в минулому, як засвідчує історія дослідження лісівників, північно-західна частина була вкрита суцільними лісами, які з'єднувались з Прикарпаттям та Карпатами. Рослинність даного району поділяється на хвойні, мішані та широколисті ліси із дуба, берези, осики, вільхи, клену, сосни, ялини й інших порід. Найбільш характерні для території, яка розглядається корінні угруповання дерев. В північній частині граб, сосна, ясен, береза і широколистяні дубові ліси з примішкою липи, клена, ясена та ін. в центральній та південній частині. Значною мірою на такий розподіл рослинності впливають ґрунти [20, С. 5 - 27]. Північна частина плоска, болотиста низовина, покрита торф'яними болотами та лісами, дерново-підзолотисті, болотисті, піскуваті, бідні і малопридатні до хліборобства ґрунти, з невеликою рослинністю зустрічаються лише у північній частині Волинської губернії. В середній частині – суглинисті і супіщані, місцями кам'янисті, на півдні – тучний чорнозем.

На Волині є багато живописних куточків. Розташована Волинь на вододілі Чорного і Балтійського морів, цей регіон багатий на флору і фауну, річки та озера. Тут знаходяться 200 малих та великих озер, які надають свої води перелітнім птахам. Близько 150 річок, найбільші з них: Прип'ять, Західний Буг, Стир, Стохід, Случ, Горинь, Тетерів, і 2 тис. штучних водойм [44, С. 214]. Західний Буг, Стир і Горинь – судоходні річки.

Більше 20 водойм розташованих у басейні Західного Бугу налічується в Шацькому природному заповіднику, який охороняється державою. Світязьке озеро – найбільше з них. Довжина його сягає 8,5 км, ширина 4,5 км, глибина понад 60 метрів. У басейні річки Прип'ять найбільше озеро Люб'язь, площею 454 га і глибиною 11 м. У басейні річки Стохід нараховується 30 озер, площа яких від 1 до 165 га [45, С. 298-299]. Клімат Волині помірний, вологий з м'якою зимою, нестійкими морозами, нежарким літом, значними опадами,

затяжною весною та зимою. Сонячна радіація є основним фактором такого клімату.

В температурному режимі повітря значних контрастів не спостерігається, що залежить від загального розташування території. Середньодобова температура становить понад 15° С [21, С. 1-3, 24-25, 33].

Корисні копалини та їх характеристики на Волинській землі описують ряд авторів. Тут відоме кам'яне вугілля, торф, сировина для випалювання вапна, цементу, цегельно-черепична сировина, гончарна глина. Кам'яне вугілля залягає в родовищах Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну. Виявлено ряд структур перспективних для відкриття нафтових та газових родовищ.

Традиційним видом господарської діяльності на Волині було землеробство. Волинь – землеробний край, а тому в усі часи був людний. Поселення тут відомі ще з доби палеоліту, а з IX століття входила до складу Київської Русі, згодом до Данило-Галицького князівства. На початку XIX століття населення Волині були досвідченими хліборобами і поряд з тим займалися випасом худоби, риболовлею, лісорозробками. Вирощували в основному жито, овес, гречку, квасолю, біб, льон, коноплю, капусту, картоплю. Врожаї були невеликі, примітивна була і техніка. Для угноєння землі, крім забезпечення населення молоком і м'ясом розводили багато худоби.

Аграрні відносини формувались в умовах наявності великих поміщицьких землеволодінь. За даними статистики 1905 р. у Волинській губернії поміщикам належало 35,4 % загальної земельної площі. На одного поміщика в середньому припадало 790,1 десятина землі, тоді як на один селянський двір – лише 7,9 десятин. Такі господарства становили 64 % від загальної кількості [117, С. 7-83]. Не покращилась ситуація і пізніше, багато селян і надалі залишались малоземельними.

Промисловість була представлена невеликими млинами, кустарними та напівкустарними майстернями, дрібними підприємствами з пошиття одягу та

взуття. Виділялись як окремі населені пункти так звані промислові заклади, якими були рудні, поташні буди, гути та інші невеликі об'єкти, де постійно мешкало кілька родин найманих робітників. Вся промисловість і науково - освітній рівень людей був в занедбаному стані.

Волинська губернія поділялась на повіти, повіти поділялись на волості. У 1845 році у Волинській губернії було 12 міст, 135 містечок, 1514 сіл, 395 слобод, колоній і хуторів, усього 3427 населених пунктів [107, С. 20-21]. На початку ХХ ст. Волинська губернія поділялась на 12 повітів: Житомирський (1018 населених пунктів), Володимир-Волинський (860 населених пунктів), Дубенський (662 населених пунктів), Із'яславський (412 населених пунктів), Ковельський (502 населених пунктів), Кременецький (482 населених пунктів), Луцький (880 населених пунктів), Новоград-Волинський (932 населених пунктів), Овруцький (666 населених пунктів), Острозький (379 населених пунктів), Рівненський (924 населених пунктів) та Староконстянтинівський (235 населених пунктів)[203]. На території Волині на початку ХХ ст. було дві гімназії, реальна школа, духовна семінарія, одна єпархіальна школа для дівчат – на вчителів церковно-приходських шкіл. Загальне число народних шкіл – 686, церковно-приходських – 175, польсько-католицьких – 237 [26, С. 519]. (Таблиця 3.1.)

Важливу роль в житті волинян, як і житті населення інших областей України, відігравали засоби пересування, які значною мірою впливали на економічний розвиток регіону. Існувала значна мережа транспортних артерій – сухопутних та водних. Ожила промисловість прокладена у другій половині ХІХ ст. залізниця, яка проходила через Ковель, Чорторійськ, Сарни, Коростень [89, С. 389].

У правобережній Україні Волинська губернія займала найбільшу територію, яка, однак була найменш заселеною. Її площа становила 1256 квадратних миль, на одну квадратну милю в середині 40 – х років ХІХ ст. припадало 1090 осіб. За щільністю населення в Російській імперії Волинська губернія займала 14 – е місце, за кількістю населення 21 – е [222, С. 23-49]. За

Таблиця 3.1.

Природно-географічна характеристика території Волині XIX - поч. XX ст.

Пн Північні райони Волинської, Рівненської та Житомирської області (низько забагнене Полісся, покрите торф'яними болотами та лісами)

ґрунти – дерново-підзолотисті, болотисті, піскуваті, бідні та малопридатні до хліборобства, з невеликою рослинністю.

Ліси – хвойні та широколисті ліси із граба, сосни, ясена та берези

Пд Південні райони Волинської, Рівненської, Житомирської та північні райони Хмельницької, Тернопільської області

ґрунти – суглинисті і супіщані, місцями кам'янисті, на півдні – тучний чорнозем

Ліси – мішані та широколистяні дубові ліси з примішкою липи, клена, ясена, вільхи, берези, сосни та ялини

Клімат – помірний, вологий з м'якою зимою, нестійкими морозами, нежарким літом, значними опадами, затяжною весною та зимою

1256 кв. миль
площа

1090 осіб на 1 кв. милю
кількість осіб

В середині XIX ст. у Волинській губернії було 12 міст, 135 містечок, 1514 сіл, 395 слобод, колоній і хуторів – 3427 населених пунктів на початку XX ст. Волинська губернія поділялась на 12 повітів: Житомирський (1018 населених пунктів), Володимир-Волинський (860 населених пунктів), Дубенський (662 населених пунктів), Володимир-Волинський (412 населених пунктів), Ковельський (502 населених пунктів), Ізяславський (482 населених пунктів), Луцький (880 населених пунктів), Новоград-Волинський (932 населених пунктів), Овруцький (666 населених пунктів), Острозький (379 населених пунктів), Рівненський (924 населених пунктів) та Староконстянтинівський (235 населених пунктів)

За даними статистики 1905 р. у Волинській губернії поміщикам належало 35,4 % загальної земельної площі. На одного поміщика в середньому припадало 790, 1 десятина землі, тоді як на один селянський двір – лише 7,9 десятин землі (такі господарства становили 64 % від загальної кількості)

переписом 1911 року більшість населення Волині становили: українці – 70,3 %, росіяни – 3,5 %, євреї – 13,2 %, німці – 5,7 %, чехи – 0,1 % [44, С. 214]. (Таблиця 3.1.2.) Загалом поселення того часу поділялись на три групи: міське, сільське і поселення, що мають особливі права.

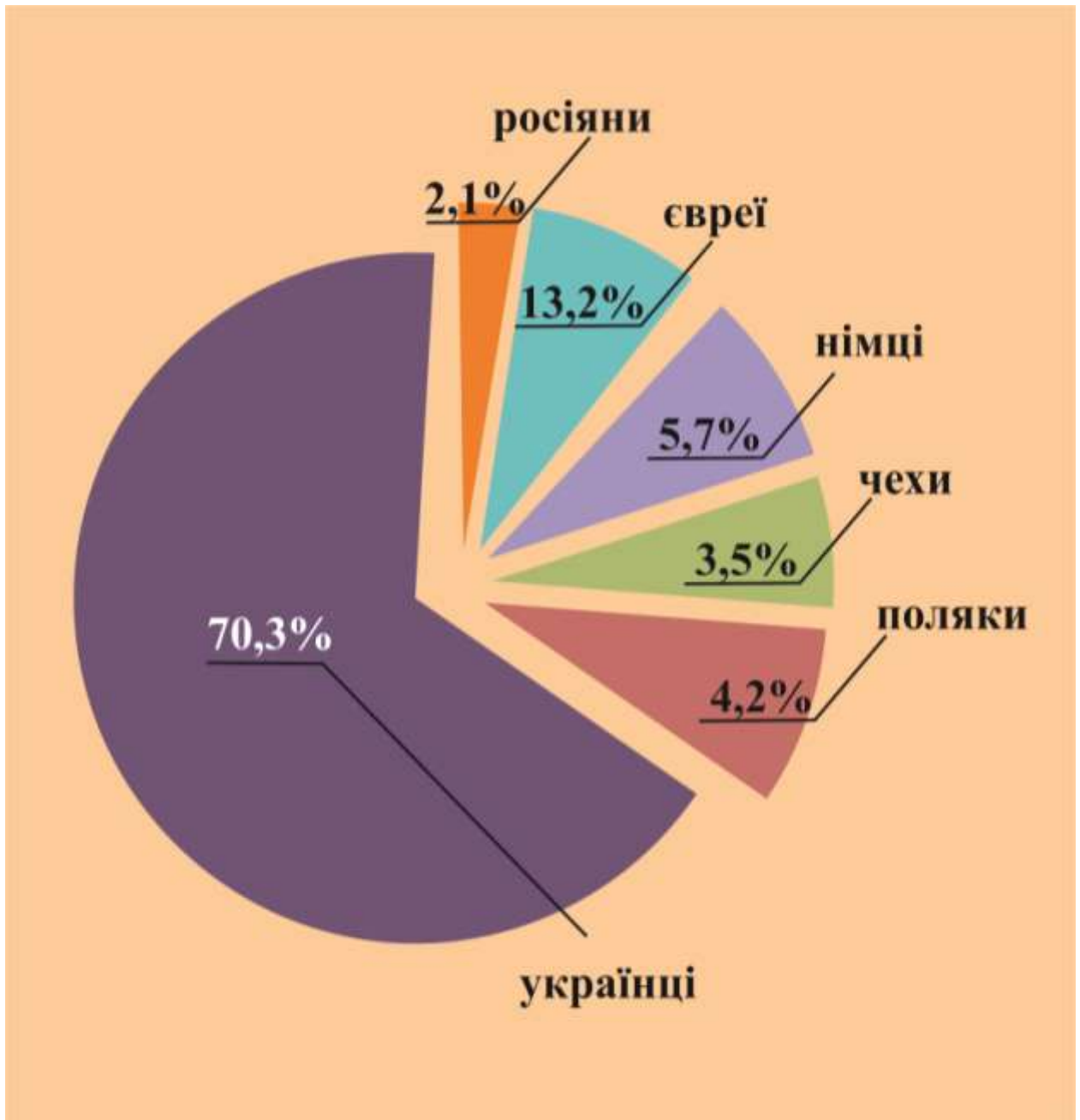
Центральний статистичний комітет виділяв три види поселень: 1) адміністративно – промислові, або міські; 2) сільські великі або суцільні; 3) сільські дрібні й одиночні (тобто такі, де проживає одна сім'я чи особа) [100, С. 34-39].

Середня густина населення на даний час становить 51,2 чоловіка на 1 кв. км. Основне населення регіону – українці (94,7 %), друге місце за кількістю займають росіяни (4,3 %), інші національності – до 1 % [20, С. 35]. На сьогоднішній час господарство Волині – це багатогалузевий комплекс з розвинутою промисловістю [33, С. 555]. Харчова промисловість становить 52,7 %, текстильна займає 50 % [45, С. 298-299]. Довжина залізничних доріг становить 1000км [44, С. 214].

Археологічні розкопки, в тому числі й наукові дослідження місцевих археологів свідчать про те, що гончарство одне з найдавніших селянських промислів на Волині [118, С. 68]. Гончарі виготовляли головним чином керамічний посуд: горшки, глечики, миски, кварта, кружки, будівельну і скульптурну кераміку. Як різновид гончарства на Волині відоме виробництво кахлів, що пізніше виділилось в окреме ремесло [118, С. 100-102]. Здавна ця територія славиться великою кількістю архітектурних пам'яток, що свідчать про героїчне минуле народу. Науковцями ведеться велика робота в галузі етнокультурної історії Волинського краю. В результаті багаторічних розкопок дослідниками зібрано значну кількість археологічних матеріалів [120, С. 21-36].

Таблиця 3.1.2.

Відсоткове співвідношення жителів сільських поселень
Волині XIX - поч. XX ст.

3.2. Фактори, які впливали на архітектурні рішення садиб Волині XIX – поч. XX ст.

Територія Волині в минулому входила повністю або частково до різних адміністративних утворень: Київської Русі (IX – XII), Галицько-Волинського князівства (XII – XIV), Волинське воєводство (XVI – XVIII ст.), Волинське намісництво (кінець XVIII ст. до 1796 р.), Волинської губернії (1796 – 1925 рр.) В наш час територіально збігаються з історичною Волиною – Волинська, Рівненська, більша частина Житомирської та північні райони Тернопільської та Хмельницької області [259].

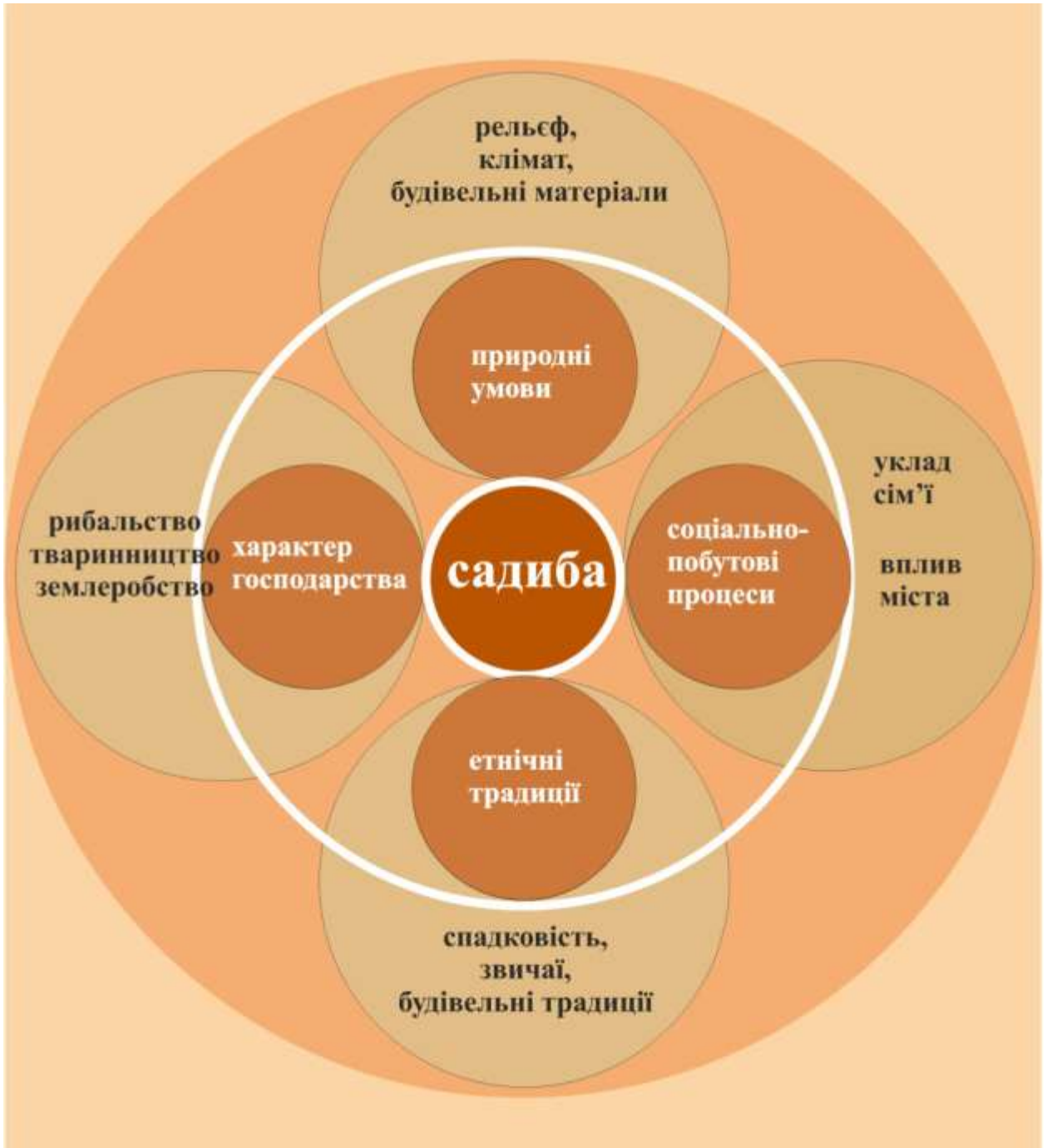
Історичний розвиток форм і типів забудови сільських садиб зумовлювався комплексом взаємопов'язаних факторів:

1. Природними умовами (умови конкретної місцевості (рельєф, ґрунти), клімат, наявність тих чи інших будівельних матеріалів);
2. Формою господарювання сільської сім'ї (рибальство, тваринництво, землеробство);
3. Економічними умовами (складом сім'ї, мірою забезпеченості земельним наділом і тягловою силою, впливи міста);
4. Етнічними традиціями (спадковість звичаїв, будівельних традицій та форми забудови, існуючі форми земельної власності, зв'язок індивідуальної та суспільної форми виробництва та реалізація продуктів сільського виробництва). (Таблиця 3.2.1.)

Розвиток садиб тісно пов'язаний з виникненням та формуванням сільських поселень. Поки мешканці Волинського краю зберігали подібний до напівкочового спосіб життя, планування і розміри поселень, та садиб зокрема, змінювались залежно від природних умов. Початок архітектури давніх слов'ян безпосередньо походять з традицій зарубинецької культури та традицій північного ареалу черняхівських племен [97, С. 55]. Архітектура, організовуючи простір для життя людини, безпосередньо пов'язана з природним довкіллям, яке впливало на формування національного характеру архітектури [19, С. 238].

Таблиця 3.2.1.

**Фактори, що впливали на формування архітектури сільських садиб
Волині XIX – поч. XX ст.**

Зростання кількості жителів і перехід до осілості, сприяв виникненню поселення більш визначеної форми – адже обладнувались житла на довго[136, С. 32]. Вибирали для найдавніших поселень сухі місця біля річок, озер і поблизу лісових масивів, на захищених від вітрів ділянках, найзручніших для проживання та ведення господарства. Зрідка поселення розташовувались на давніх городищах, які відомі ще з XI ст. [81, С. 17].

Вибір ділянки для садиб був майже довільний, що в свою чергу зумовлювало різноманіття планувальних форм поселень.

Традиції формування сільських поселень впливали на архітектурно-просторове рішення садиб на протязі всього історичного розвитку. Результатом цього багатовікового відбору об'ємно-планувальних рішень, прийомів, конструкцій, художніх форм склались різноманітні за формою та художньою виразністю дерев'яні споруди та будівлі [18, С. 77].

Історично сформувались та розвивалися під впливом особливостей природно-географічного середовища, етнічно-культурних традицій, умов соціально-економічного розвитку, господарських знань населення (трудова діяльність), державного законодавства, містобудівельних традицій три основних соціально-економічних типи сільських поселень на Волині: село, присілки, хутір. (Таблиця 3.2.2.) Формами поселень характеризуються умови життя народів на різних етапах їх розвитку [196, С. 20].

Найпоширенішим та найдавнішим типом поселень є село, виникнення якого пов'язано з дворичним господарством, з процесом господарського освоєння під землеробство певних територій групою людей. Дворична форма спільного господарювання кількох окремих сімей, об'єднаних в одну велику родину відіграла велику позитивну роль в заснуванні сільських поселень та розвитку сільського господарства, тваринництва і промислів. Дворичні господарства відомі ще з періоду розкладу первісного родового ладу[128, С. 63]. Після того, як почали зникати первіснообщинні пережитки, відбувався розподіл між окремими сім'ями, на правах особистої власності, спільних земель. На індивідуальних землях з'являються огорожені двори.

Таблиця 3.2.2.

**Фактори, що впливали на формування сільських поселень
Волині XIX – поч. XX ст.**

Найперші дворища розвивались на широкому просторі, до їх складу входили однокамерні хати (їх було 3-4), кліті, вежі і багато господарських будівель[81, С. 23]. Дворища з розміщеними на них будівлях, городах і сінокосах займали досить велику площу, близько гектара землі. Через дворище пролягала дорога, біля якої розташовувались основні будівлі, а до тих, що стояли в глибині господарства, прокладали провулки. Як правило, на дворищі «сиділа» велика патріархальна сім'я [42, С. 335]. Це явище називалось «патронімія» - процес відгалуження від великої сім'ї відособленої групи, яка зберігала при цьому споріднені зв'язки з материнською групою, походючи від загального предка [196, С. 53].

Через групування кількох дворищ створювалось село, яке повторювало географічну назву [51, С. 38].

В період формування і розвитку феодалізму дворища продовжували розвиватись та пристосовуватись до нових суспільних умов.

В XV столітті повністю переважаючим типом сільських поселень були малодвірні поселення, селяни жили переважно на дворищах та дворах.

Селянський двір володів від 5 до 15 моргів землі (один морг становив 0,56 га), також були селянські господарства, які володіли лише городами, їх називали городниками[128, С. 63].

На початку розвитку, сільські поселення на Волині були малодвірні та складались з кількох дворів або групи дворів, по 5-10 господарств з безсистемною забудовою.

На півдні Волині в XIV ст. переважали дворища, які мали 1-2 лани (один лан землі становив від 19 до 23 га) землі та різні угіддя, в північній частині Волині по 3-4 і більше ланів. В південній частині переважали невеликі дворища, такі ж як на Поділля, по 1-2 лани [128, С. 64]. В першій половині XVI століття на Волині та Київщині селяни жили дворищами і великими дворами [15].

Масовий перехід від малодвірних поселень до багатодвірних почався в кінці XV – початку XVI столітті, зумовлений цей перехід історичним

розвитком Волинського регіону, для якого характерна своєрідність типів поселень. Північна частина Волині відноситься до північної зони сільських поселень [196, С. 45], простягається вона на південь від північних кордонів до лінії: Володимир-Волинський, Горохів – північніше Новоград-Волинського, в напрямку Києва. Характерним для цієї зони сільських поселень є вуличні поселення. Виникнення вуличних поселень в XVI століття пов'язано з потребою встановлення розмірів ділянки та накладання податків. Також виникали вуличні поселення без втручання панських мірятьників, зокрема поселення з городами неправильних форм: село Небіж, Фастівської волості, село Холосно Ушомирської волості Волинської губернії [196, С. 48-49]. Вони бувають однувличні, складаються з двох або трьох паралельних вулиць. Біля основних вулиць утворювались провулки, часто незабудовані, призначені для сполучення з полями. Інколи у вуличних поселеннях існували ще великі бокові вулиці, що примикали до основних вулиць під різними кутами [196, С. 45].

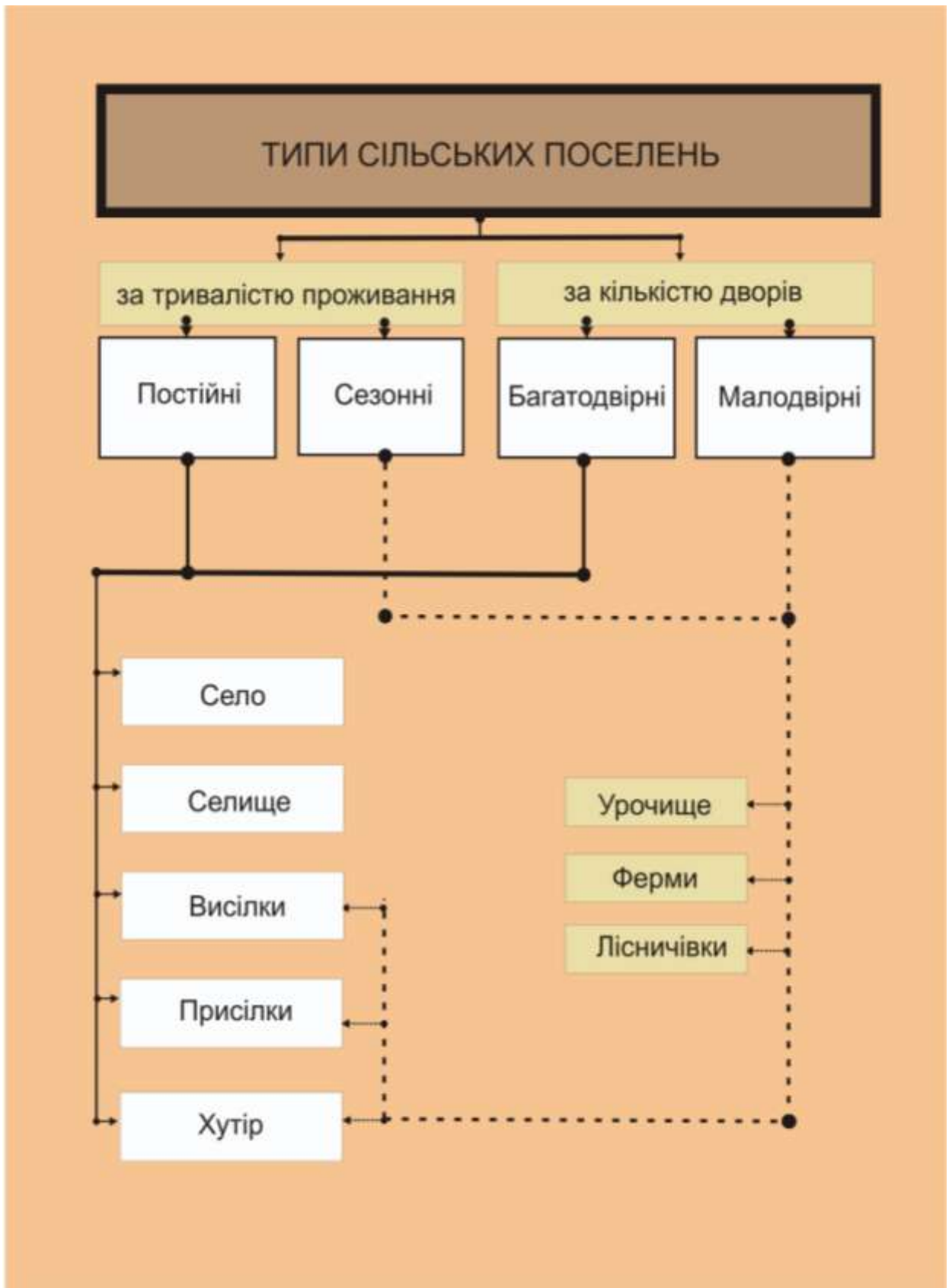
Багатодвірні поселення на початку свого розвитку досить часто були безсистемної форми. Характеризувались ці поселення наявністю криволінійних проїздів та безсистемної забудови будівель та споруд. Скупчення дворів та димів не завжди проходило на розподілених полях, а переважно безсистемно – на неподілених. Переважно садиби неправильних форм спостерігались у безсистемних поселеннях або в їх частинах давнього походження [196, С. 76]. Ця форма поселень, стосувалась насамперед тих районів, в яких процес закріпачення відбувався повільніше.

Сільські поселення Волині за тривалістю проживання в них поділяються на постійні та сезонні, за кількістю дворів: багатодвірні та малодвірні. (Таблиця 3.2.3.)

Значну групу волинських поселень становили «присілки», розвиток яких припав на середину XIX століття [170, С. 6]. (Таблиця 3.2.4.) Поширеним типом поселення на Волині був хутір. Хутір – невелике

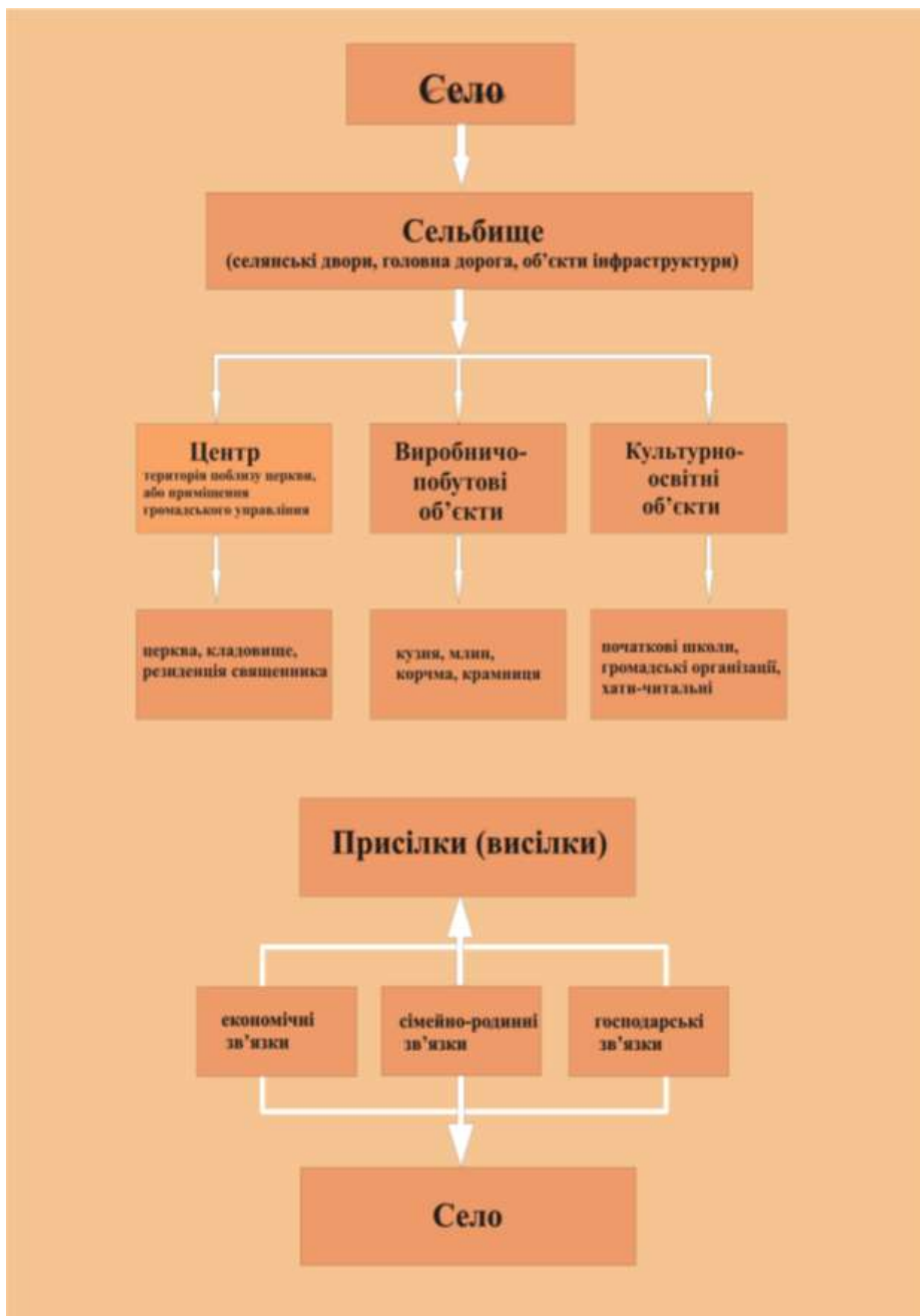
Таблиця 3.2.3.

Типи сільських поселень Волині XIX – поч. XX ст.

Таблиця 3.2.4.

Структура сільських поселень Волині XIX – поч. XX ст.

поселення постійного проживання, також відомі хутори, як виробничі бази для використання віддалених земель [196, С. 152]. Хутори на початку свого виникнення не раз були однодвірними чи малодвірними. Як правило їх не відносили до окремих населених пунктів, а зараховували, як частину села, поблизу якого вони знаходились. Іноді вони переростали у багатодвірні поселення, а деякі з них зникали зовсім. Виникнення хуторів, як малодвірних постійних сільських

поселень пов'язують з процесом займанщини, який відбувався в XVI – XVIII століттях [196, С. 146].

Багатодвірні поселення, які перебували довгий час не закріпаченими, або закріпаченими не повністю зберігали безсистемний вигляд досить довго.

За зовнішнім виглядом села Волині можна поділити на дві групи: північні або поліські – села, які тяжили в сторону півночі (понижзя Горині), мають характер близький до поселень районів Білорусії та південні – села розміщені на Волинській височині.

В північних селах переважали дерев'яні зрубні хати, часто не білені, під дерев'яними, переважно з драниць, двосхилим дахом. Чим далі від середини села, тим більше порушується правильне розташування хат вздовж дороги, вони завжди повернуті житловою частиною на південь. Подалі від центру села хати разом з господарськими будівлями утворюють більш-менш окремі господарства (це залишки хуторів). Найчастіше в північних селах, вздовж вулиці йшла рідка огорожа із жердин, інколи окремі садиби не мають огорожі від вулиці.

Характер занять сільських мешканців впливав на розміри та кількість господарських будівель в садибі Волині XIX – поч. XX ст., а стан землеволодіння на селі визначав розташування садиб в структурі сільського поселення та форми сільських садиб (правильна та неправильна). (Таблиця 3.2.5.)

Південні села мають дещо відмінний характер. Південна волинська хата загальним виглядом наближена до традиційної хати Наддніпрянщини.

Таблиця 3.2.5.

**Фактори впливу на об'ємно-планувальних рішень сільських садиб
Волині XIX – поч. XX ст.**

Житлова частина хати обов'язково виділялась білизною, була побілена. Дахи переважно чотирисхилі, солом'яні з низько опущеною стріхою, яка захищає хату від сонячного перегріву. Волинська хата завжди розміщена в зелені садів. На фоні побілених стін темними плямами видніються вікна. Вони в старих хатах по всій території різні. Вирізняються маленькі вікна поблизу дверей на фасадній стороні. Невеликою плямою оживляє часто глуху стіну заднього фасаду маленьке запічне віконце. Вулиці південної частини Волинського типу села дуже різноманітні, як густотою забудов, так і їх порядком. Хати найчастіше обернені на вулицю своєю вузькою стороною. Разом з господарськими будівлями Волинські житлові будівлі створювали в сільському поселенні щось неповторне, характерне тільки для цього краю.

Населені пункти на Волині можна звести до двох основних типів - це села хуторського типу і безхуторні. Для перших з них характерне село, навколо якого на більшій або меншій відстані є хутори, що складають з однієї, двох або більше хат. Безхуторні села відзначаються компактною масою, поблизу них хуторів немає. Найбільшого поширення села хуторського типу набули в північних районах Волині. Тут на село припадало в середньому 5-11 хуторів.

Основними факторами, які впливали на формування різних за візуальним сприйняттям зі сторони вулиці типів садиб і дворових просторів Волині є: 1) напрямок вулиці стосовно сторін світу; 2) орієнтацією житлової будівлі за сторонами світу; 3) інсоляція та тепловий режим житлових приміщень; 4) розташування житлової будівлі відносно вулиці; 5) взаємне розташування житла і господарських будівель; 6) характер взаємозв'язку житлової будівлі із господарськими спорудами; 7) огорожа двору. (Таблиця 3.2.6.)

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ.

1. Територія історико-географічного регіону Волині розташована на північному заході України і охоплює Волинську, Рівненську області, більшу частину Житомирської та деякі райони Тернопільської, Хмельницької областей, загальною площею 61,5 тис. кв. км. Волинь має всі сприятливі умови для розвитку матеріальної та духовної культури, різноманітного народного будівництва, реставрації пам'яток історії та культури, зокрема сільських садиб.

2. За характером ландшафту територія Волині поділяється на високу лісову (південь Волинської, Рівненської, Житомирської, північ Хмельницької та Тернопільської обл.) і низьку забагнену (північні райони Волинської, Рівненської та Житомирської обл.).

3. Історичний розвиток сільських садиб тісно пов'язаний з розвитком сільських поселень на Волині. Визначено чинники, що впливали на формування сільських поселень: природно-кліматичні, історичні, містобудівні, соціально-економічні, державно-законодавчі, культурно-етнічні, господарських знання населення (трудова діяльність).

Таблиця 3.2.6.

**Фактори, що впливали на формування типів сільських садиб Волині
XIX – поч. XX ст.**

Розділ 4.

Принципи формування архітектури сільських садиб Волині XIX - поч. XX ст.

4.1. Принципи архітектурно-планувальних вирішень житлових та господарських будівель в садибі

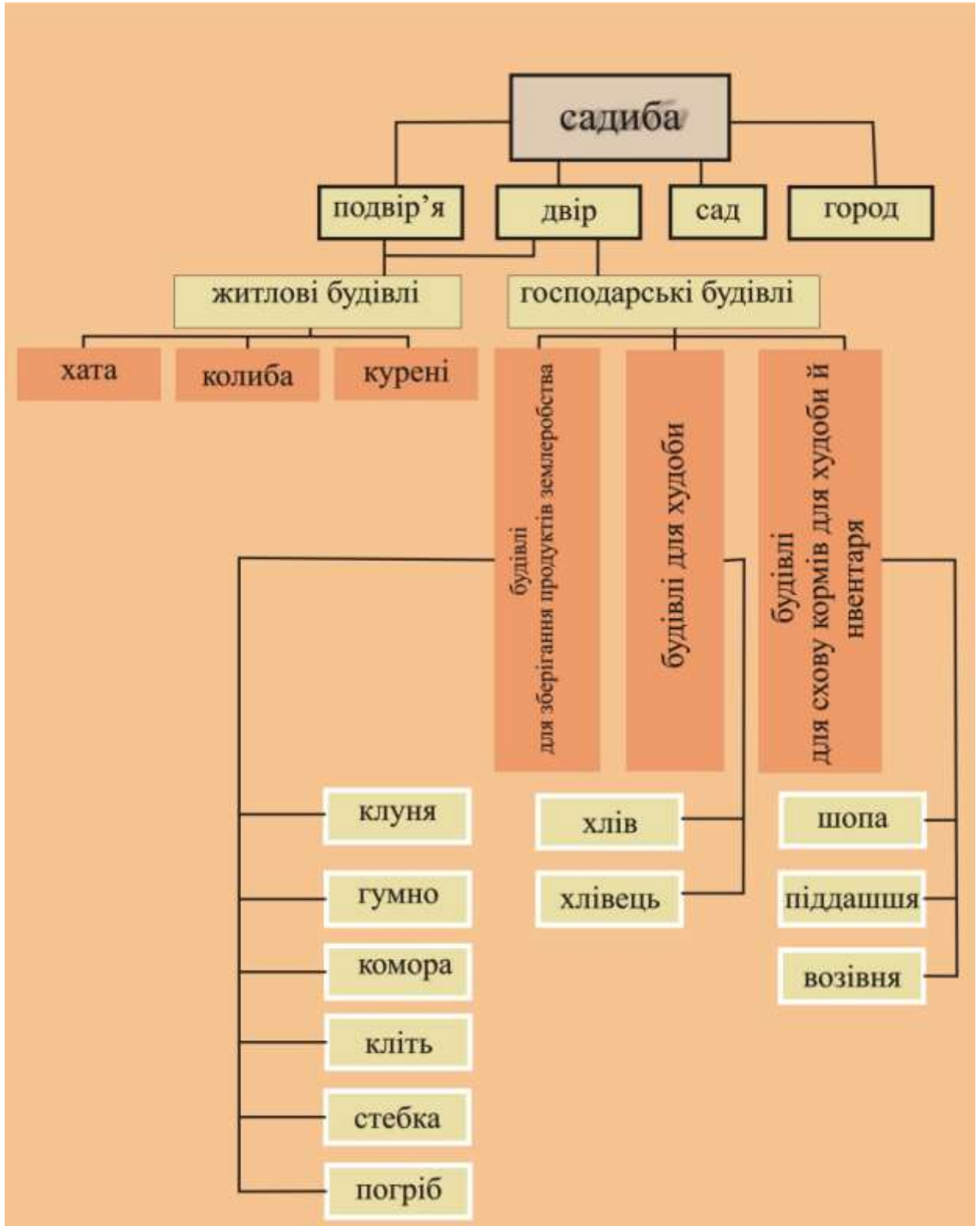
Під поняттям „двір” або „садиба” ми розуміємо єдиний житлово-виробничий комплекс, що складається з хати, господарських споруд, подвір’я та двору. При цьому слід відрізнити власне садибу від земельного наділу землевласника, який часто був продовженням самої садиби. Розташування, форма, розміри та кількість господарських споруд залежали від форми землеволодіння на селі та характеру занять мешканців.

В сучасній термінології „садиба” – це земельна ділянка, яка охоплює житлову будівлю та господарські будівлі з прилеглими до них садом і городом, що становить окреме господарство [31, С. 287; 81, С. 23]. Схожі визначення терміну „садиба” знаходимо і в інших джерелах [28, С. 101], з уточненням, що садиба – це атрибут сільського типу поселення [171], з визначенням садиби, як однієї із базових форм індивідуального житлового утворення [137, С.7]. Водночас до терміну „садиба” відносять і поняття „двору” [140, С.285]. Поняття «сільський двір» у минулому не обмежувалось тільки виділеним земельним наділом і розташованими на ньому будівлях. Основний зміст його був земельний наділ, певна кількість десятин орної землі [34, С. 30]. (Таблиця 4.1.1.)

Територія Волині не однорідна в природному ландшафті, виділяють: Полісся з типовою в минулому лісовою культурою і Лісостеп – край землеробства [22, С. 24]. Волинське Полісся – це низовинна рівнина, з бідними і малопродатними ґрунтами для хліборобства, але з великою кількістю лісових масивів.

Таблиця 4.1.1.

Архітектурно-планувальна структура
сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст.

Основною діяльністю населення було збиральництво, бортництво та рибальство. Лісостепова Волинь - це хвиляста рівнина з невеликими лісами та врожайними ґрунтами, край землеробства.

Найстійкішим, постійно діючим і важливим фактором є клімат. Великі морози або спека, кількість сонячних днів, опади, напрямок переважаючих вітрів, впливали на специфічні композиційні прийоми народної архітектури України, та Волині зокрема. Природне середовище зумовлювало використання будівельного матеріалу, що в свою чергу впливало на планувальну структуру, архітектурно-конструктивні та художньо-пластичні рішення народної архітектури Волині.

Простота та пристосованість до природно-кліматичних умов сільських поселень, визначала характер взаємозв'язку житлових та господарських будівель в садибі, які розташовувались здебільшого окремо одні від одного, без певного порядку. При цьому земельна ділянка, що прилягала до житлової будівлі та господарських споруд, завжди залишалась відкритою, тобто просто неба – на відміну від побутуючих в інших східнослов'янських народів закритого типу [34, С. 29-38]. Цей вільний тип забудови двору з розташуванням окремих споруд без певного порядку, забезпечував дотримання елементарних санітарно-гігієнічних норм, та набув загального поширення з розвитком землеробства, не тільки на Волині, але на усій території України [59, С. 14].

В часи Київської Русі, слов'янські народи розташовували житло по колу, оточували садибу кільцевим земляним валом з дерев'яною огорожею на ньому, пристосовуючи забудови для оборони від ворожих сил. Це давня форма слов'янської садиби пізніше розвинулась в замкнуту забудову двору [40, С. 514]. Для якої характерне сполучення між собою житлової та господарських будівель. Цей тип забудови двору набув поширення не тільки на півночі Волині, а й в Карпатах [59, С. 14].

Археологічні матеріали засвідчують, що садибний характер забудови переважав в XII –XIII ст. на всій території Київської Русі [81, С. 23].

Водночас в часи Київської Русі існували багатодвірні компактні поселення, здебільшого рядової форми.

Головною функцією садиби того часу був захист; захист житла від диких звірів та небезпечних людей, місце де переховувались від холоду, дощів і спеки.

З розвитком землеробства та тваринництва сільська садиба починає являти собою єдиний житлово-виробничий комплекс; в якому не було чіткого розподілу функцій між окремими частинами цієї садиби. Усі будівлі, що формували комплекс двору були пов'язані між собою та існували, як цілісна система. В житлових приміщеннях, не тільки спали і їли, а й тримали взимку тварин, прали, майстрували. В ролі житла, в той же час виступали господарські приміщення чи споруди, в яких влітку, а інколи і взимку спали.

Традиційний селянський двір у минулому, залежно від господарської діяльності родини, включав низку різних господарських споруд [149, С. 13]. Просторова структура садиби об'єднуючи в собі житлові та господарські споруди, зумовлювалась насамперед функціональним взаємозв'язком його складових. Ставляючи будівлі відповідно до своїх потреб, селяни огорожують їх тинами, починають створювати двір. На півночі Волині, в тих місцях, де орних земель мало і населення починає займатись тваринництвом (утриманням великої рогатої худоби), садиби обносять високими огорожами. Розведення худоби було необхідним через бідність ґрунтів, для угноєння землі. Від характеру занять родини залежала кількість господарських будівель, їх форма та розміри. Садиба починає виконувати проміжну роль між житлом та вулицею і займає друге місце за освоєнням.

У XIV – XV ст. на Волині починають організовуватись досконаліші форми виробництва – фільварки, які активізували розширення площ під орні землі. Найкраще, найвигідніше положення у центрі поселення того часу, займала садиба (двір) поміщика, вона не була обмежена сусідніми наділами і мала великий простір для свого розширення та відокремлення господарського двору. Залежно від ширини наділу, селянські садиби

набирали форми видовженого прямокутника, в межах якого і розплановувались її частини [84, С. 53-58; 205, С. 228].

Фільварки з прилеглими до них землями становили виробничі бази. Вони входили до складу феодального володіння. Фільварок – явище, властиве феодальному суспільству. Термін «фільварок» дуже рідко вживався в епоху капіталізму і замінюється терміном «ферма» або «економія», а на початку ХХ століття майже зовсім зникає [196, С. 152].

В XVI – XVII ст. земельні наділи на Волині розташовувались перпендикулярно до шляхів сполучення, які часто нарізувались по обидві сторони шляху [81, С. 24]. Таким чином, житлові будинки ставили з одного боку вулиці, а господарські споруди – з іншого. В подальшому розвитку, процес класового розшарування та внаслідок виокремлення окремих сімей з родини та поділ земельних наділів між ними, призвів до роздрібненості садиб, до зменшення розмірів і ліквідації двохсторонніх садиб. Таке розташування на початку ХХ ст. зустрічається рідко.

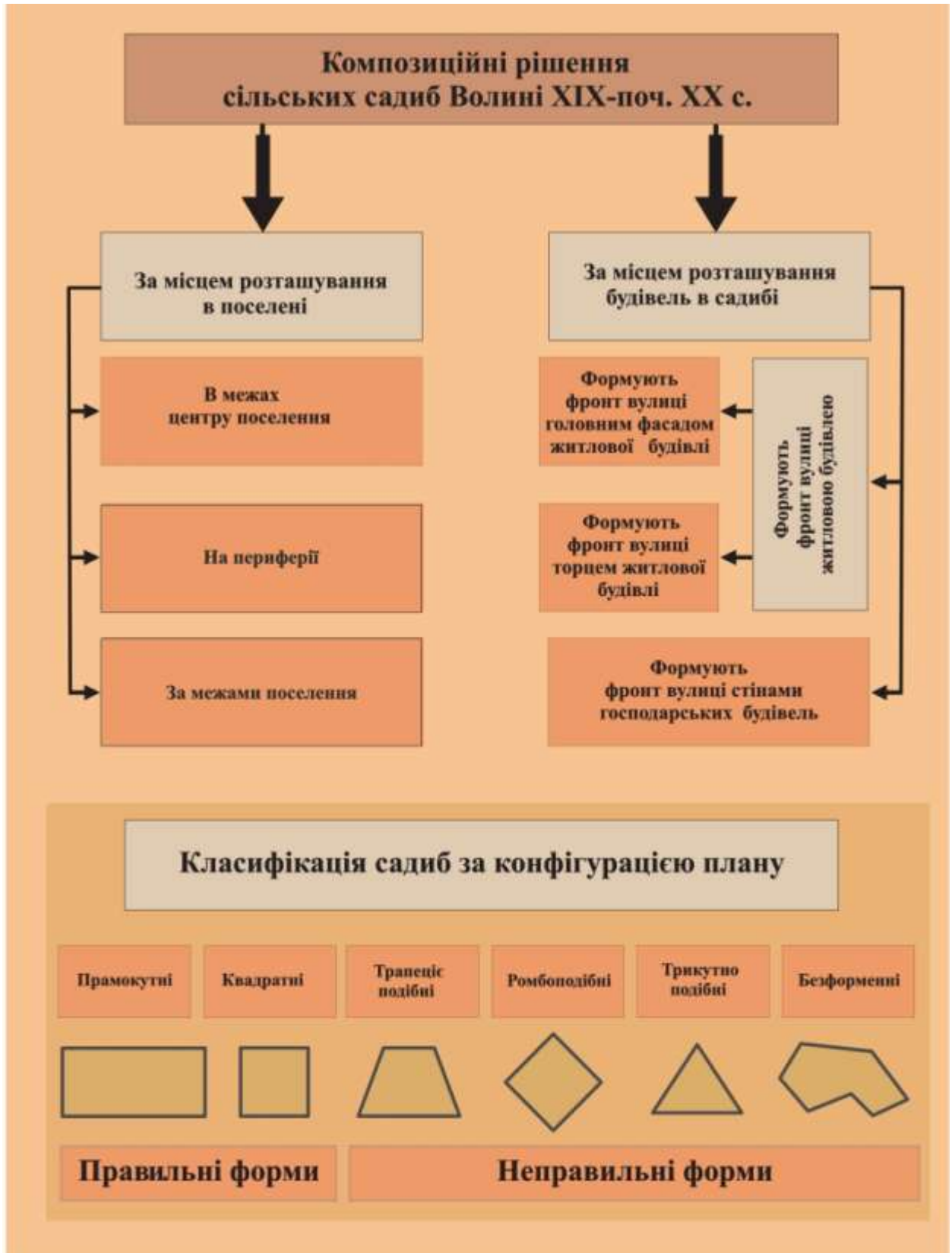
З XVI століття на Волинському Поліссі почалась вирубка лісів для подальшого господарського освоєння земель. Цей процес спонукав до поширення хутірських поселень з вільною забудовою двору та безсистемним розташуванням будівель. В цій частині Волині (Західне Полісся), де внаслідок природних умов розміри земельних наділів були обмежені, безладне планування та роздробленість садиб особливо виразне. Традиційна форма вузького прямокутника порушувалась і садиби набирали форму ромбів, трикутників, інколи і зовсім цілком безформні садиби хуторів (оточені лісами, болотами, дорогами, рідше сусіднім наділом чи шляхом [84, С. 53-58]. (Таблиця 4.1.2.)

Слід зазначити, що назва «хутір» для тих поселень, що служили виробничими базами з'являється пізніше. Раніше вони часто мали назву «двора» або «дворика» (хутір біля с. Іздобок Кременецького староства) [196, С. 152].

Таблиця 4.1.2.

Архітектурна типологія сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст.

I. Класифікація сільських садиб за планувальним рішенням і за конфігурацією плану

Присілки, висілки, а також урочища в процесі розростання переходили з рядових форм у вуличні, а безсистемні, утворені внаслідок відведення безсистемно розкиданих городів в безсистемно-вуличні та безсистемно-рядові. З початку ХХ століття присілки, висілки, урочища часто називають селами: с. Кунин Мізоцької волості Дубинського повіту, с. Солодирі Горошківської волості Житомирського повіту на Волині [196, С. 144-145].

Певний вплив на пізніші етапи розвитку сільських садиб мали традиційні прийоми зв'язку будівель в українському замковому будівництві XV – XVII століття, де споруди розміщувались в один ряд вздовж стіни або по периметру [155, С. 270]. Лінійний тип забудови набув значного поширення на початку XIX ст. При такій забудові будівлі блокувались в один, або два, інколи в три паралельні ряди. В лінійному типі забудови розрізняли декілька варіантів: однорядна форма забудови (довга хата) - розташування житлових та господарських будівель в один ряд, під одним дахом, який перекривав на одному рівні чи спадав уступами (такі будівлі найчастіше ставились торцем до вулиці) [231, С. 16], інколи будівлі розташовувались в один ряд, але кожна стояла окремо; дворядна форма забудови – розташування житлової будівлі та господарських будівель, об'єднаних спільними стінами та дахом паралельними лініями - характерний для Волинського Полісся) [19, С. 238].

Будівництво будівель під одним дахом було економічно вигідним, зручним для кращого захисту людей і тварин від морозів взимку. Якщо доводилось збільшувати кількість приміщень і хаті, то її добудовували тільки завдовжки, але ніколи завширшки. Довжина довгих хат інколи досягала 30 метрів. Поєднання будівель під одним дахом відоме багатьом народам Західної Європи. Однорядна форма зв'язку житлових та господарських будівель траплялась в окремих районах Словаччини, Румунії, Угорщини, Польщі [212, С. 65]. Крім Британії, довга хата побутувала в Данії, Німеччині, Австрії, Голландії [212, С. 219,226].

Поряд з вільною та лінійною забудовою двору характерним для Волині є садиби з замкнутою забудовою відкритого двору. У них розміщувалось під одним дахом по периметру житлові та господарські будівлі, з господарським двором всередині. Розташування цього типу забудови двору поширене на півночі Волині, в умовах життя на відлюдді, серед боліт і лісів, за потреби охороняти худобу від звірів, а також для затримання снігів [81, С. 27]. Набули широкого поширення замкнуті двори в середині ХІХ століття [174, С. 13].

Садиби з замкнутою забудовою двору мали різні назви: хороми, осередок, окружний двір, підварок. Замкнуті двори відзначались різноманітністю об'ємно-просторового вирішення, розмірами внутрішнього дворика та різноманітними варіантами розташування житлової будівлі. Інколи житлова будівля виносилась за межі двору і утворювала окрему садибу, а інші будівлі залишались, зберігаючи замкнуте планування [78, С. 103]. Замкнуті двори були поширені і в Росії [40, С. 513-514]. Пояснюється це тісним зв'язком з архітектурою інших народів, російського та білоруського, що обумовлено спільністю архітектурно-будівельних і художніх традицій, кореня яких йдуть з часів Київської Русі [262].

Подальша трансформація планів дворів на Волині призводить до появи Г- подібної та П - подібної забудови. Характерною особливістю цих забудов є наявність споруд, які перпендикулярно прилягали до основної групи, причому при більшій кількості господарських приміщень та будівель двір мав форму букви «П» (у заможних селян), а при меншій - букву «Г». За характером конструктивного зв'язку житлової будівлі з господарськими будівлями представлені підтипи: з незалежним розміщенням житла, часткове поєднання з господарськими спорудами, суцільний об'єм під одним дахом, з виокремленням житлових та господарських функцій.

Із зростанням чисельності населення та розвитку продуктивних сил відбувалися значні зміни у мережі поселень різних типів. Суттєвий вплив на

забудову двору мало втручання у народне сільське будівництво державного законодавства. Зокрема, російські будівельні закони та інструкції 1796 р. – XIX ст. регламентували місцезнаходження на садибі певних будівель, розташування двору щодо дороги або вулиці, вносили певні корективи у народне будівництво [260].

Починаючи з початку XIX століття царський уряд зобов'язував поміщиків при заснуванні нових поселень або перебудови старих дотримуватись правил розроблених урядовими органами. Викликано це передусім великою кількістю пожеж в сільських поселеннях, які гальмували проведення фіскальних заходів [196, С. 96].

Одним із перших був указ 13 грудня 1817 року про норми планування сільських поселень. Указ зобов'язував ставити двори по два разом та розділяти їх городами, відстань між якими не повинна бути меншою ніж 12-16 сажнів. Клуни повинні виноситись за межі дворів на значні відстань. Це робилось для забезпечення пожежної безпеки. Однак, це не справляло суттєвого впливу на планування забудову селянських дворів, оскільки поміщики просто ігнорували і дотримувались вимог указу. Також був пункт про влаштування в центрі поселень площі. Важливим був указ 1830 року, де в правилах детально описувався порядок розміщення окремих будівель на садибі, зокрема будувати житлову будівлі фасадами до вулиці. Після селянської реформи 1861 року інтерес уряду до будівельних справ помітно слабшає, і тому дія попередніх указів зводилась до нуля [196, С. 97-98].

На початку XIX століття характерними, як для України так, і зокрема для Волині основні типи поселень – рядові, вуличні, безсистемні та комбіновані [196, С. 20]. (Таблиця 4.1.2.(продовження))

Виникнення безсистемних поселень пов'язане з народною колонізацією, для якої характерна відсутність регламентації щодо планування. Залежно від типу забудови можна виділити два варіанта безсистемних поселень: розсіяно-гніздовий та скупчені. Характерним для

Таблиця 4.1.2. (продовження)

Класифікація сільських поселень Волині XIX – поч. XX ст.

II. Класифікація сільських поселень за формою та забудовою

таких поселень є велика кількість проїздів, які покривали все село. Безсистемні поселення зі скупченою та скупчено-гніздовою забудовою особливо характерні для північних районів Волині (Волинської та Рівненської області). Утворювався цей варіант внаслідок нестачі земель в XIX – початку XX століття, з створенням нових сімей і браком землі під забудову, нові двори виникали часто за рахунок поділу батьківських садиб. Що в свою чергу призводило до появи нових проїздів та нових гнізд. Цей варіант сільських поселень траплявся і на інших теренах України (Чернігівщина, Полтавщина, Одещина) [264].

Давнім за походженням є і рядова форма поселень. Її характерною рисою є розташування дворів у ряд і орієнтацією їх в одному напрямку, вздовж дороги чи річки. Рядові поселення виникали внаслідок традиції орієнтувати фасади осель на південні румби.

За принципами забудови всі сільські поселення можна класифікувати на вільну, замкнуту і рядову забудову [196, С. 20].

На початку XX століття в ході реалізації столипінської аграрної реформи і переселення селян на хутори російський уряд суттєво почав впливати на дотримання селянами будівельних правил.

Більшість малодвірних поселень поступово розростались і утворювали багатодвірні села. В XVIII столітті – на початку XIX століття виникають вуличні регулярні поселення (здебільшого одновуличні - с. Купеч Овруцького повіту) [196, С. 50], що призвели до зміни форм поселень і планування, які стають домінуючими і дали подальший розвиток сільським садибам з вільною забудовою двору. Де житлові будівлі споруджували здебільшого окремо від господарських приміщень, за винятком ряду північно-західних районів Волині [174, С. 12].

Вулиця, за дослідженнями іншим вчених [196, С. 65], дуже давнє явище у слов'ян, вона відома ще у лужицькій культурі, проте визнати її масовим явищем в первіснообщинну епоху немає підстав. Вулиця стала етнічною ознакою поселень на Україні та у східних слов'ян.

Розташування жилої будівлі в вільній забудові двору було різним: торцем до вулиці, в глибині двору, біля дороги. Не рідко житлові та господарські будівлі були розміщені на садибі без будь-якого визначеного порядку [99, С. 47].

З волочною помірою пов'язано виникнення лінійного типу забудови сільських поселень, який складається з однієї рівної вулиці або двох таких паралельних. Від вулиць відходили дороги, які сполучали село з полем [196, С. 59]. Відрізнялись ці поселення від народного походження тим, що вулиці тут рівні, а дороги, що зв'язують поля з селом, примикають до вулиць перпендикулярно (села Кременецького та Новоград-Волинського повітів Волинської губернії). Особливо характерним лінійне планування було для чеських і німецьких колоній в ХІХ столітті. Поряд з вуличними, безсистемними (північні райони) та лінійними формами сільських поселень, для Волині характерні рядові та комбіновані. Серед безсистемних переважна більшість безсистемно-скупчені. Рядові поселення зустрічались в двох різновидах – придорожніх та прирічкових.

В процесі подальшого розвитку утворювались поселення, які складались з частин безсистемної та вуличної забудови. Класифікувати ці поселення як безсистемно-вуличні або вулично-безсистемні можна за принципом пізнішого утворення тої чи іншої частини (с. Борки, с. Бихів, с. Дольське, с. Трубки, с. Тишкевичі, с. Велика Глуша, с. Риковичі Волинської губернії) [196, С. 63]. (Таблиця 4.1.3)

Використання особливостей навколишнього середовища для найраціональнішого упорядкування своїх побутових потреб особливо чітко проглядалось в орієнтації головного фасаду житлової будівлі з найбільшою кількістю вікон на південь (на південні румби – пд., пд.-сх., пд.-з.), для кращої інсоляція та теплового режиму житлових приміщень, для найбільш сприятливих умов експлуатації житла. (Таблиця 4.1.4)

Дотримання необхідної орієнтації за сторонами світу призводило до нехтувань положення будівлі по відношенню до вулиці. В селах часто

Таблиця 4.1.3.

Класифікація сільських поселень Волині XIX – поч. XX ст. за формою та забудовою

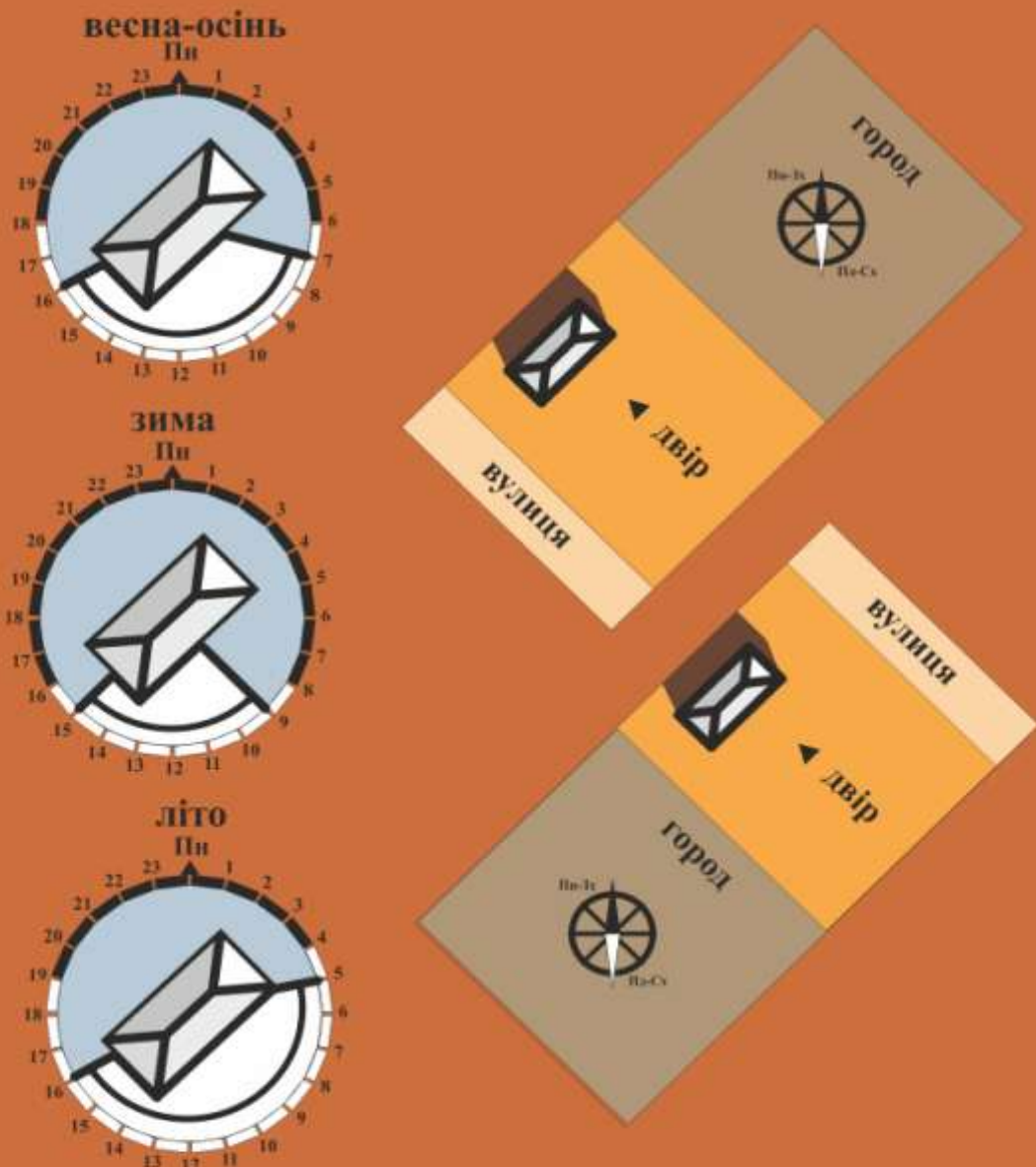

Таблиця 4.1.4.

Інсоляція житлових будівель в сільських садибах
Волині XIX - поч. XX ст.

(за Т. Бунякіною) [34]

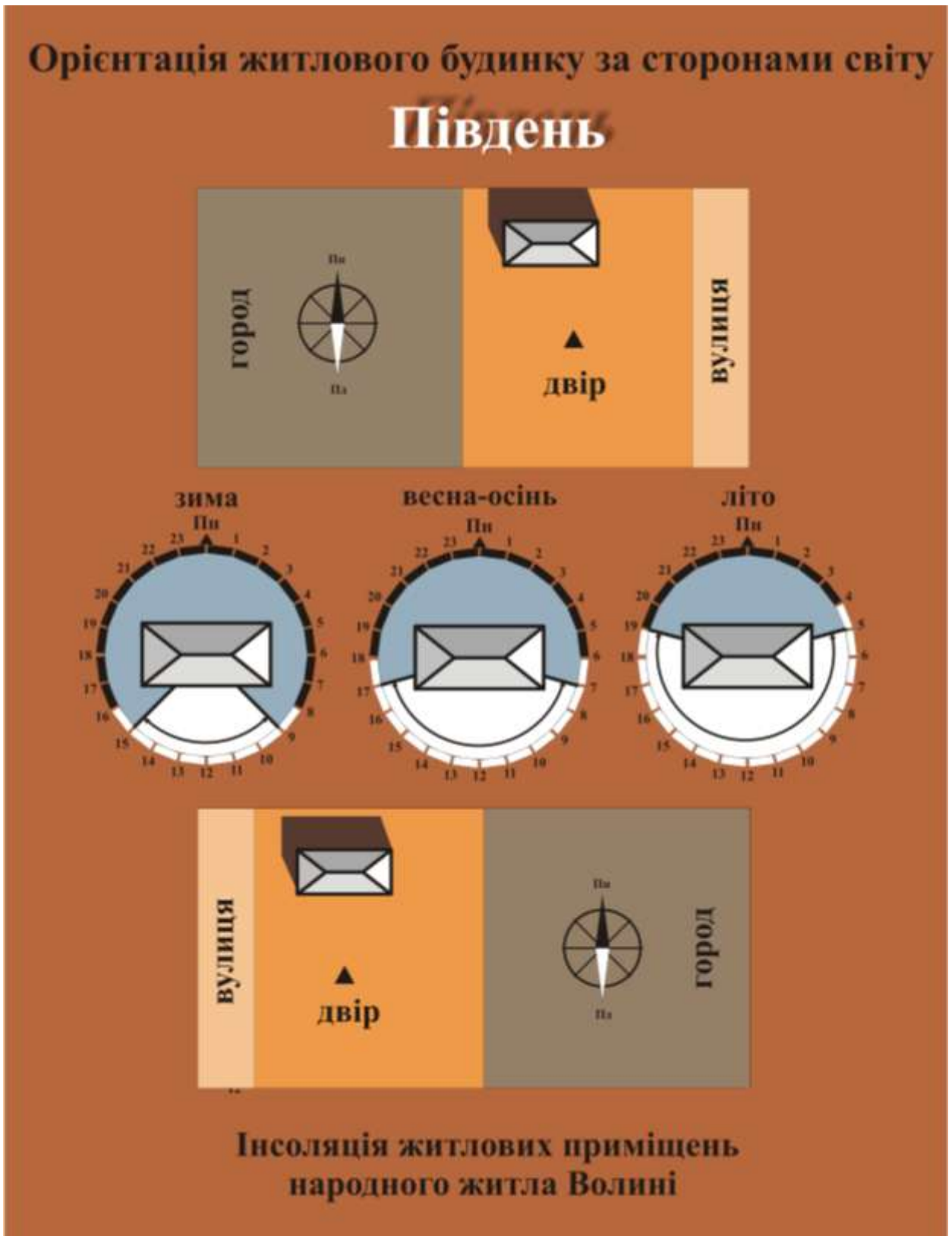
Південний схід

Інсоляція житлових приміщень
народного житла Волині

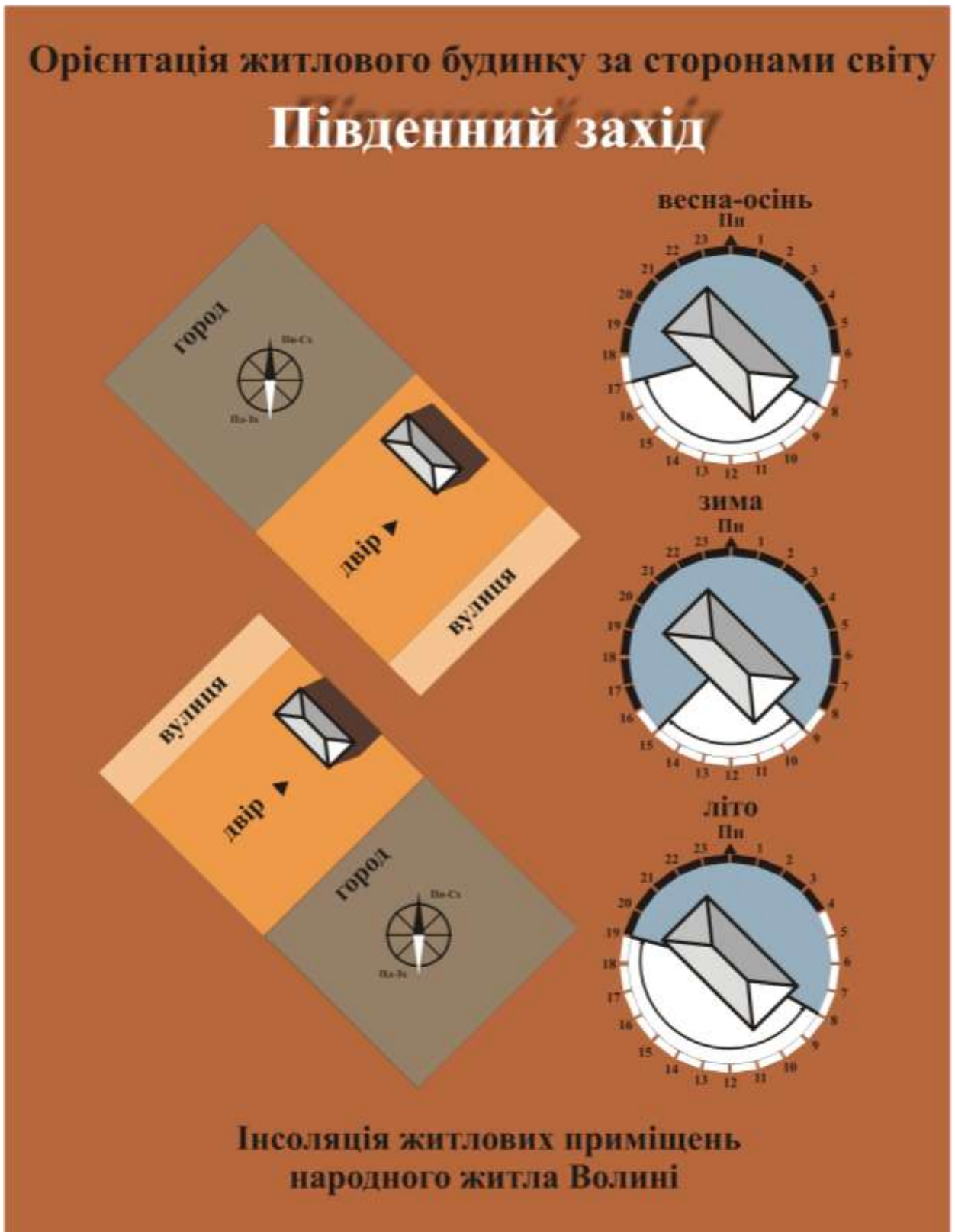
Таблиця 4.1.4.(продовження)

Інсоляція житлових будівель в сільських садибах
Волині XIX - поч. XX ст.

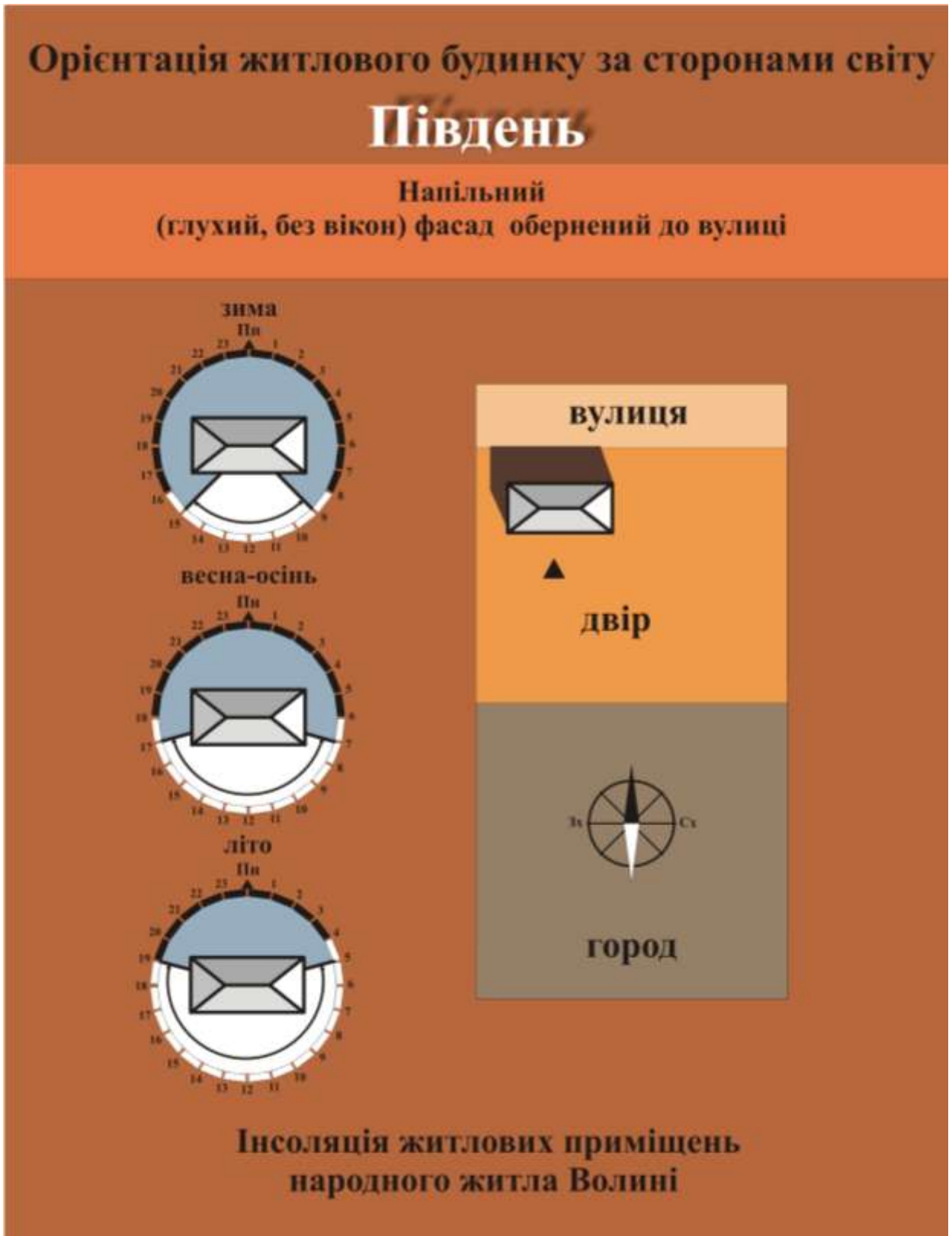
Таблиця 4.1.4.(продовження)

Інсоляція житлових будівель в сільських садибах
Волині XIX - поч. XX ст.

Таблиця 4.1.4.(продовження)

**Інсоляція житлових будівель в сільських садибах
Волині XIX - поч. XX ст.**

Таблиця 4.1.4.(продовження)

Інсоляція житлових будівель в сільських садибах

Волині XIX - поч. XX ст.

Орієнтація житлового будинку за сторонами світу

Південь

У глибині двору

(головний фасад житлового будинку обернений до вулиці)

Інсоляція житлових приміщень
народного житла Волині

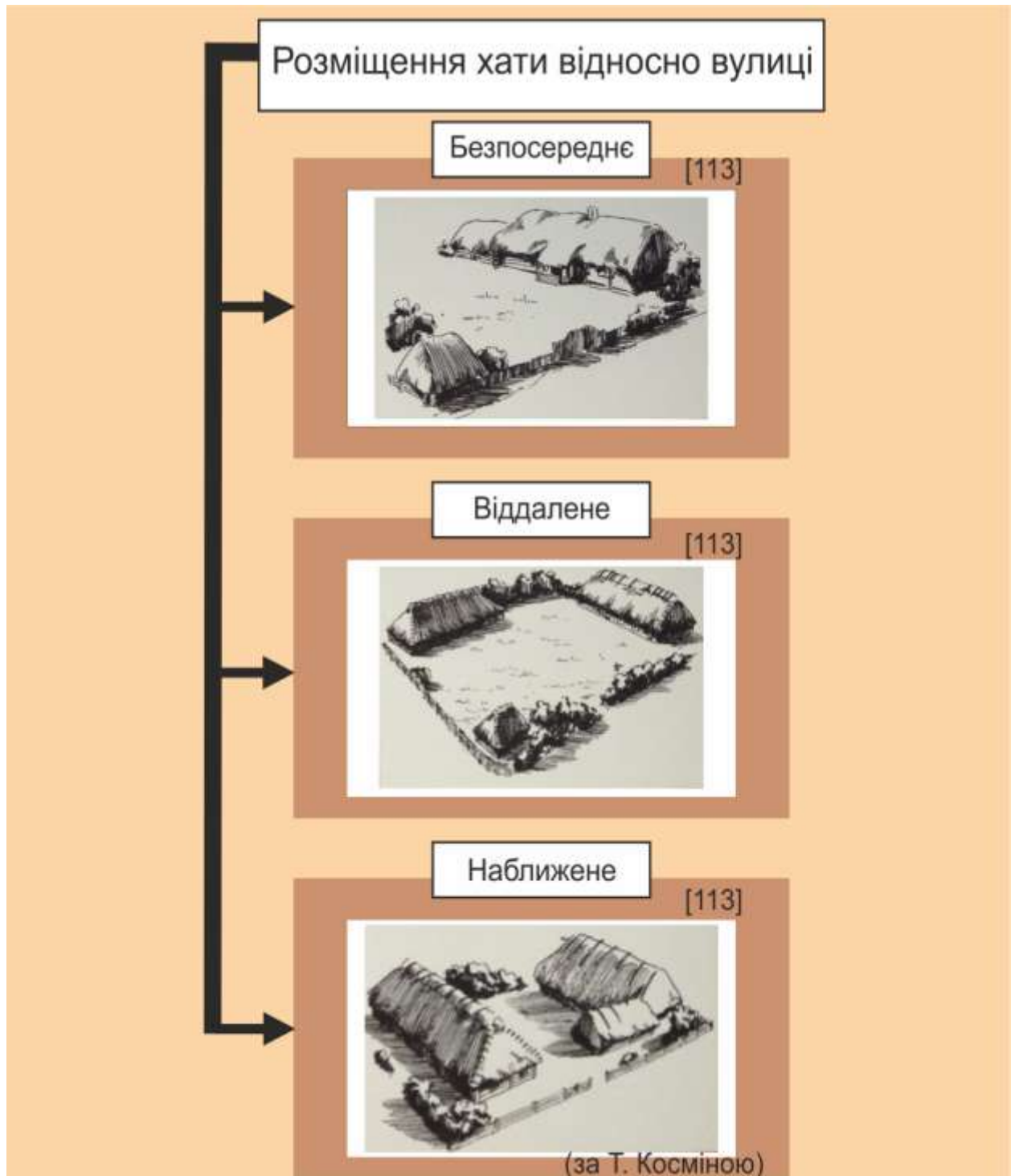
житлові будівлі обернені і головним фасадом, і бічною, і задньою стіною, а інколи і кутом до вулиці. Розташування будинків та форма двору залежали в основному від напрямку вулиці, форми земельної ділянки та її топографічних особливостей [231, С. 176]. Значну роль у вирішенні садиби відіграло розташування будинку відносно лінії забудови вулиці. За віддаленістю від вулиці житлової будівлі сільський двір на Україні, зокрема і на Волині, був представлений трьома варіантами (за Т. Косміною): віддаленим, наближеним, безпосереднім. (Таблиця 4.1.5.) Для більшої частини Волині характерне наближене розташування житлової будівлі (з невеликим відступом 5-7 метрів від лінії забудови), а для північних районів характерне віддалене.

Орієнтація житлової будівлі значно впливала на його розташування відносно вулиці та від її напрямку стосовно сторони світу. При напрямку вулиці з півночі на південь, з південного сходу на північний захід, з південного заходу на північний схід, житлова будівля розташовувалась перпендикулярно до вулиці (торцем). Це розташування було найраціональнішим, зменшуючи при цьому до мінімуму ширину присадибної ділянки, забезпечувався зручний зв'язок з вулицею та господарським двором. Господарські будівлі в такому плануванні розташовувались навпроти довгої сторони житлової будівлі, навпроти входу в будинок або в глибині садиби.

При напрямку вулиці зі сходу на захід житлові будівлі розташовувались паралельно вулиці, довгою фасадною або напільною стороною. Розміщення господарських будівель при такому плануванні відзначалось двома прийомами: якщо до вулиці обернена фасадна сторона будівлі із входом, то господарські споруди розташовувались перед будинком, закриваючи його від вулиці (таке розташування будівель відповідало давньому типу двору); якщо житлова будівля виходила безпосередньо глухою (напільною) стіною до вулиці, то господарські споруди розташовувались в глибині садиби, навпроти фасадної сторони житлової

Таблиця 4.1.5.

Розміщення житлової будівлі в сільських садибах Волині
XIX – поч. XX ст. відносно вулиці

будівлі, створюючи окреме господарське подвір'я, до якого виходили двері хлівів, шопи, клуні.

Кожен регіон України, зокрема і Волинь, мав свої особливості в структурі господарської діяльності, спричинені в першу чергу природно-географічними умовами. Неабияку роль в господарській спеціальності з кінця XIX століття відіграв такий фактор, як розміщення біля міст, що робило можливим збут тієї чи іншої продукції [87, С. 432].

Основним заняттям українців були землеробство і скотарство з певними регіональними особливостями. Для Волині характерним заняттям населення в кінці XIX століття були землеробство, зокрема хліборобство (с. Велика Глуша, с. Ружин, с. Секунь) [208, С. 132-133, 158, 555] та скотарство (с. Черемошне, с. Качин) [208, С. 221, 248]. Співвідношення між двома основними заняттями визначалось рядом факторів, визначальним серед яких була кількість землі, придатної для вирощування тих чи інших сільськогосподарських культур. В тих селах, де селянські наділи були великі, землеробство відігравало більшу економічну роль.

Також важливим заняттям для населення були допоміжні заняття, це ті які дають додаткові засоби для існування населення та ними можна займатись у вільний від основних робіт час – збиральництво, мисливство, рибальство, бджільництво, поширення яких залежало від певних природно-географічних умов. Існували і третя група занять населення, яка включала в себе різноманітні промисли і ремесла (ткацтво, деревообробка, гончарство та багато іншого), що дозволяло селянам заробляти.

Умови сільського виробництва (вирощування зернових, утримання великої рогатої худоби), вимагало відповідних приміщень та окремих будівель в садибі, потребуючи при цьому, як найзручнішого просторового зв'язку житлової будівлі з господарськими спорудами, інколи навіть на шкоду санітарно-гігієнічним умовам. Непривабливий вигляд мала вулиця обернена в її бік господарськими будівлями, але це мало пояснення, господар

будуючи перед вікнами господарські споруди, мав змогу зберегти її від покражі.

Найчастіше селянська садиба складалась з трьох частин: подвір'я (територія біля житлової будівлі), господарського двору та городу. До двору відносили тільки господарські будівлі [173, С. 15]. Важливий вплив на розміри селянських садиб і кількість господарських будівель, необхідних для ведення одноосібного господарства мало зменшення земельних наділів, яке розпочалось на початку ХІХ століття. Селянство у своїй масі не лише обезземелювалось, а й втрачало тяглову силу. Найбідніші селянські садиби поділялись на дві частини – двір та город. В дворі стояла хати і хлів. У заможних власників, крім цього, була велика кількість господарських будівель (повітки, окрема рублена комора, возівня, льох, курник, клуня) [59, С. 14].

На Волині селянські наділи здебільшого мали невеликі розміри, пов'язано це в першу чергу з економічними можливостями селянства та перерозподілом земель. Так найменший розмір повного селянського наділу, який включав в себе всі землі, які значились за родиною (орні, сінокоси, вигони, а також так звані "неудобья" – землі, непридатні для сільськогосподарського використання) [87, С. 432], був в с. Кримне (Камінь-Каширського району) та складав не більше 3 десятин [208, С. 261]. Невеликі були наділи і в с. Седлище (Любешівського району) – 8-10 дес. [208, С. 147], в с. Качин – 1,5-2 дес. [208, С. 248], в с. Видерть (Камінь-Каширський район) – 18 дес. [208, С. 209], в с. Ружин (Турійського району) – 26,4 дес. [208, С. 132-133], в с. Нуйно (Камінь-Каширський район) – понад 20 дес. [208, С. 279], в с. Черемошне – 25 дес. [208, С. 555]. Найбільші наділи мали - понад 60 дес. селяни Великої і Малої Глуші [208, С. 221, 228].

Сільське господарство залишалось примітивним на протязі ХІХ – поч. ХХ століття, зберігаючи пережитки давньої системи рільництва. Це – «полетки», ділянки землі в лісах, які після засіву лежали паром 5-6 років,

після чого їх знову обсівали, і знову зібравши урожай, залишали на довгий пар [71, С. 15].

На розвиток землеробства впливала не тільки величина земельного наділу, але і якість ґрунтів, придатних для вирощування тих чи інших сільськогосподарських культур. Тому в районах, де ґрунти переважно піщані (райони півночі Волині, так зване Західне Полісся), селяни змушені більше займатись скотарством та побічними заробітками.

Сільські двори XIX століття (житлові та господарські будівлі, двір і город) залежно від величини земельного наділу, певної кількості десятин орної землі [34, С. 29-38], яка належала селянам розрізнялись:

1. «паровий» або «шнуровий» - селянин користувався двома наділами (вісім десятин) та мав пару плугів, які під час орання ішли шнуром один за одним;
2. «поєдинчиковий» або «кінний» - селянин користувався «поєдинковим» полем, тобто одним наділом (чотири десятин орної землі), мав свій плуг з упряжкою робочої тяглової сили;
3. «половинчиковий» або «піший» - селянин користувався половиною наділу (дві десятини) і не мав свого плуга;
4. «дворовий» - селянин зовсім не мав орної землі. (Таблиця 4.1.6.)

У процесі історичного розвитку сформувалась традиційна архітектурна спадщина, яка включала житлові споруди (хати, колиби, курені) та господарські споруди (комори, погребі, клуні, будівлі для зберігання худоби, птиці, для сільськогосподарського інвентарю та транспортних засобів), що утворювали комплекс двору [149, С. 7].

Роль природно-кліматичних умов і використання місцевих будівельних матеріалів впливали на своєрідність селянського житла. Основним планувальним типом житла Волині XIX – початку XX століття було трикамерне житло. Поширеним варіантом традиційного трикамерного житла на Волині була хата з ванькирем (бічна кімната, відокремлена від великої, шляхом перегороджування хати піччю і грубкою) [63, С. 15].

Таблиця 4.6.

Класифікація сільських дворів Волині XIX – поч. XX ст. за величиною земельного наділу

Матеріалом для будівництва, як житлових, так і господарських будівель, служило дерево (сосна, дуб, рідше осока або береза) [52, С. 54].

Дерево слугувало основним матеріалом для конструктивних елементів будівель, таких як стіни, фундамент, підлога, стеля, дах. Доступність, легкість обробки, можливість заселення відразу після завершення будівництва сприяла поширенню дерев'яного будівництва з давніх часів.

На Волині для будівництва стін у будівлях використовували дві техніки: зрубна (в'язання колод у замки) і каркасна (зведені на вмонтованих по периметру стовпах). Зруб – це конструктивна форма в дерев'яному будівництві, чотиригранне приміщення, стіни якого складені з горизонтально складених брусів (здебільшого соснових), зв'язаних на кутах. Зрубні житла поширені в лісовій частині Волині, де житлова частина не білена. Каркасні побутовали в лісостеповій частині, де білили житлову частину (інколи сіни), залишаючи при цьому не біленими сіни та комору. Зрубна і каркасна техніка часто поєднувалась в одній будівлі, пов'язують це з двома причинами: обмаль лісу, який по-хижацькі винищували поміщики та приріст населення, що потребувало будівництва нового житла [63, С. 11]. Зрубною була житлова частина хати, а сіни та комора – каркасні.

В XVIII столітті – на початку XIX століття виникають вуличні регулярні поселення, що призвели до зміни форм поселень і планування, які стають домінуючими і дали подальший розвиток садибам.

Для території Волині характерні два типи розселення сільських поселень (групування населених пунктів) [196, С. 23]:

1. Хутірське розселення в районі вибіркового землеробства (північні райони Волинської, Рівненської та Житомирської області) – середня густина від 180 до 260 постійних населених пунктів на 100 км². Найбільш поширенні однодвірні хутора та поселення з населенням до 200 людей (середня щільність населення 10-15 люд/ км²) [124, С. 12].

2. Рівномірного заселення території в районі суцільного землеробства (північні райони Хмельницької та Тернопільської області, Волинська,

Рівненська та Житомирська області (крім північних районів)) з середньою густиною від 5 до 10 постійних населених пунктів на 100 км². Найбільш поширені поселення з населенням до 200 людей (середня щільність населення 25-40 люд/ км²) [124, С. 10]. (Таблиця 4.1.7.)

Природні умови і будівельні матеріали визначали архітектурну форму Волинського двору. Більшість дослідників визначають тридільний характер традиційної селянської садиби [81, С. 21-36]. Не викликає заперечень виділення в окрему частину селянської садиби городу, який займав окрему площу позаду будівель. Розміри його залежали від розмірів селянського наділу. Город забезпечував сім'ю необхідними овочами, на ньому іноді висаджували плодові дерева. Нерідко він межував з полем (частиною наділу, призначеного для польових культур), часто був обмежований болотистими сіножатями, а той просто болотом, рікою або лісом.

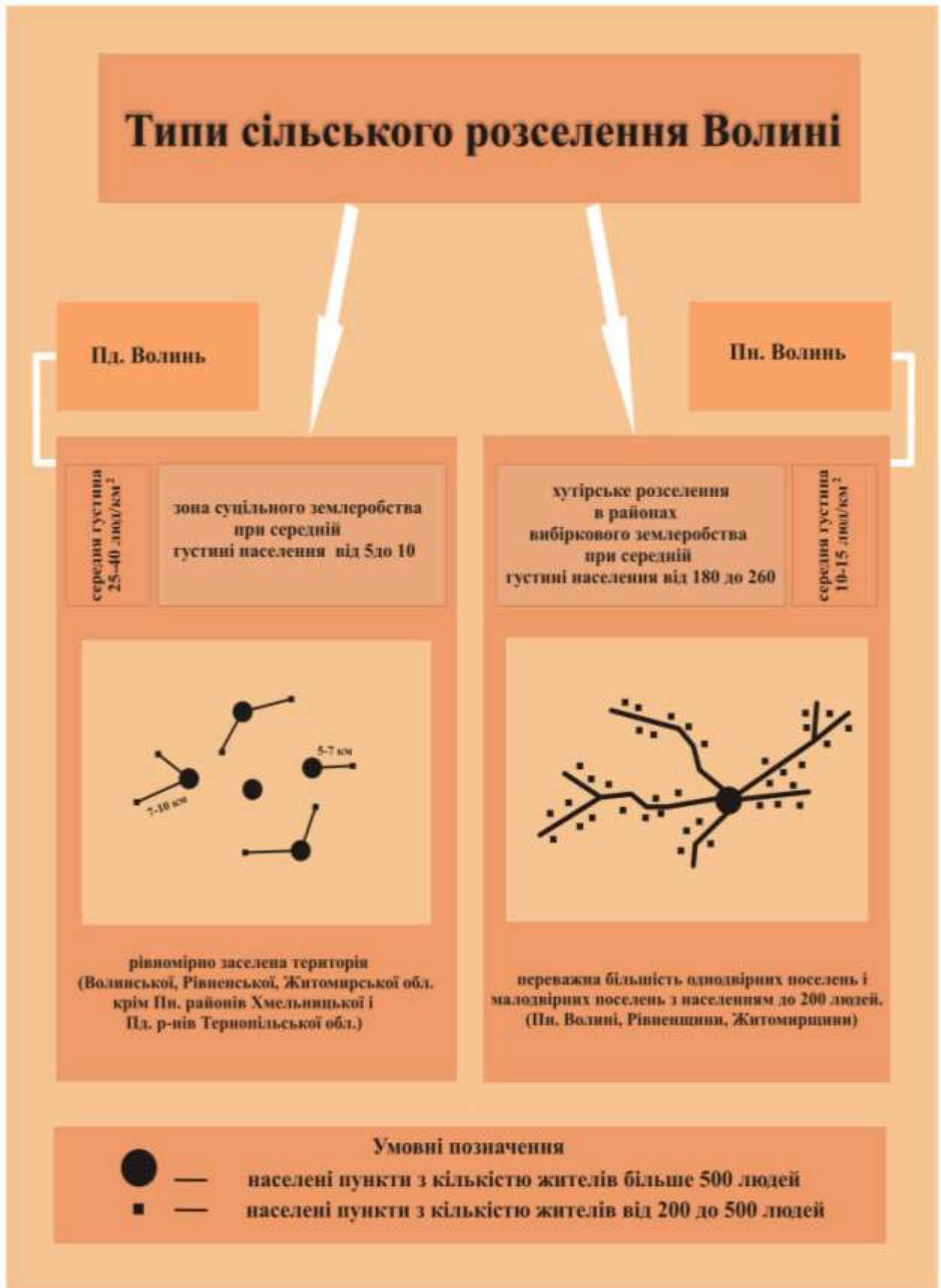
Город обов'язково відгороджувався від решти садиби, сполучаючись з нею хвірткою чи перелазом. Решта селянської садиби складалася з двох частин: частини при хаті – власне подвір'я і частини при господарських будівлях – двору.

Класове розташування привело до виникнення, крім тридільної, також дво- та однодільні садиби. Власники дрібних земельних наділів зводили до мінімуму площу забудови. Їх садиби поділялися на дві частини – двір і город. А у безземельних та дрібних орендарів садиби обмежувалися часто самою хатою та малим подвір'ям. До цих типів слід віднести садиби робітників і службовців, що мешкали по селі.

Для селянина садиба була світом, де кожен з членів сім'ї відігравав свою роль – працював в полі, біля худоби, в майстерні, клуні, городі, біля хати, тощо, кожен мав свою частину роботи, яку і повинен був виконувати. Двір займав проміжну роль, він був зв'язком житла і вулиці, був складним, багатофункціональним утворенням, де головною ідеєю була ідея захисту житла від її ворогів, небезпечних людей, дикого лісного звіра.

Таблиця 4.1.7.

Типи сільського розселення Волині XIX – поч. XX ст.

Архітектурний ансамбль садиби зумовлювався взаємозв'язком житлових і господарських споруд, розташуванням хати відносно вулиці, формами дахів, огорожею та іншими компонентами організації Волинських садиб.

Залежно від характеру зв'язку і взаємним розташування житлової будівлі і блоку господарських будівель наприкінці XIX – початку XX століття виділилось чотири типи садиб (дворів):

1. «вузький двір» - розташування господарських приміщень навпроти головного фасаду житлової будівлі при перпендикулярному розташуванні відносно вулиці;

2. «відкритий двір» - розташування житлової будівлі перпендикулярно до вулиці та господарського блоку в глибині ділянки за двома прийомами:

а) під прямим кутом до житлової будівлі,

б) в одну лінію з житлом;

3. «глибокий двір» - розташування житлової будівлі та господарських будівель паралельно і віддалено відносно вулиці вздовж червоної лінії;

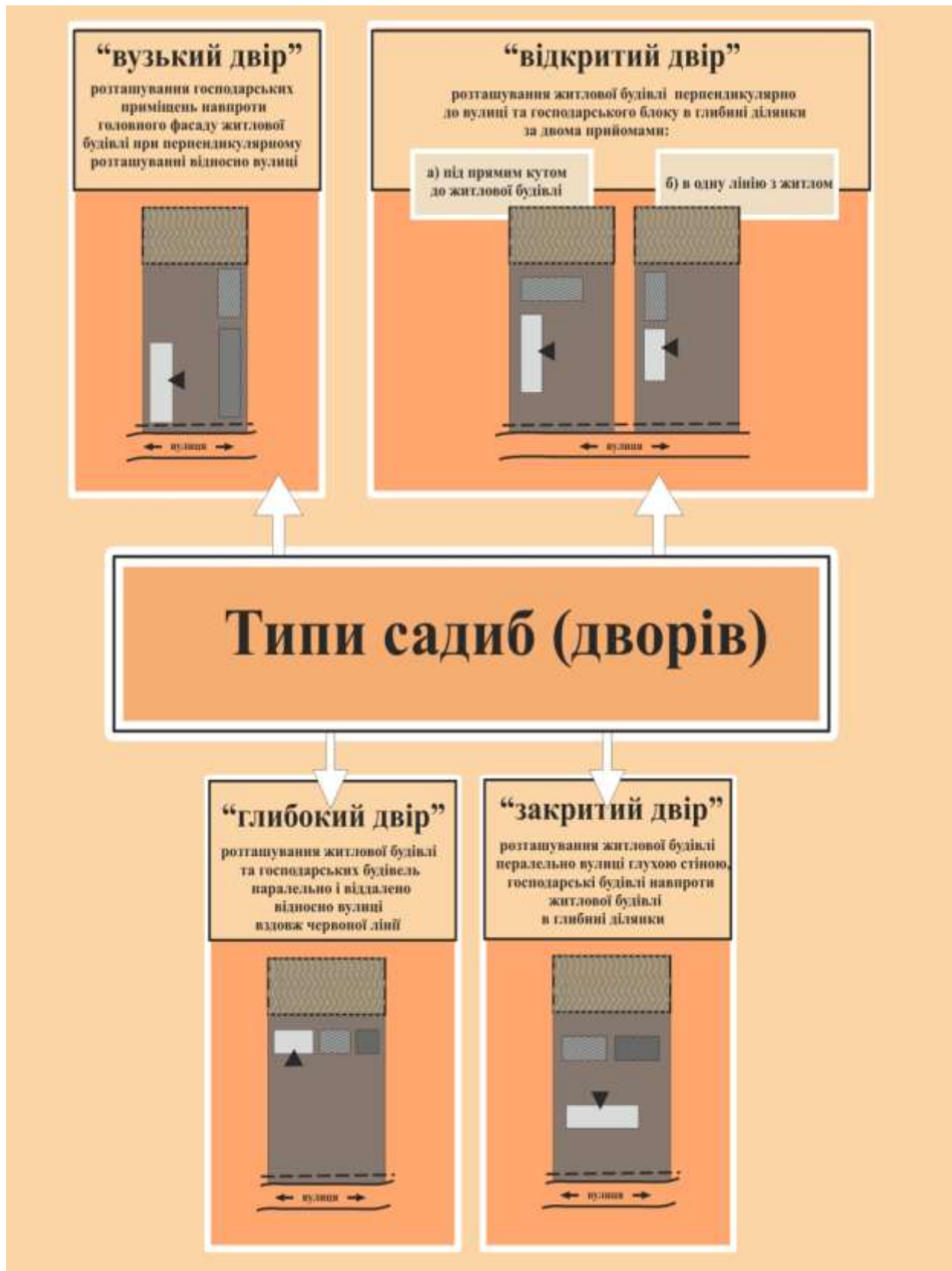
4. «закритий двір» - розташування житлової будівлі паралельно вулиці глухою стороною, господарські будівлі навпроти житлової будівлі в глибині ділянки. (Таблиця 4.1.8.)

Житлові та господарські будівлі помітно відрізнялись одні від одних, залежно від соціального стану і заможності власника, а їхнє взаєморозміщення не завжди відповідало однозначному порядку. Хліви, крім свого окремого розташування, будували під одним дахом з клунею, при хаті, з боку сіней. Комори конструктивно входили до хати чи були окремими спорудами, що розміщувались поруч з житлом. Клуни розташовували трохи далі або у комплексі з хатами.

У Волинському дворі об'єднувались житлові і господарські будівлі в один ансамбль огорожею, яка доповнює його і природно вписується в

Таблиця 4.1.8.

Класифікація сільських садиб (дворів) за характером зв'язку та взаємним розташуванням житлової будівлі та господарських споруд

місцевість. Споруджували огорожі з різного матеріалу, що траплявся поруч, у пліт, що виплітався горизонтальними пруттям з лози, або вертикально заплетених гілок сосни (рідше лози) між горизонтально закріпленими жердинами. Огорожа була перешкодою для худоби, лісових звірів. Крім того, вона взимку затримувала снігові замети. Згідно з давніми народними віруваннями, огорожа оберігала людей і від нечистої сили.

У дворі стояли різні за призначенням господарські будівлі, частина яких була тісно пов'язана з житлом. Це – приміщення для тварин, для збереження майна та інвентарю, а також запасів хліба. За межами двора розташовувалися будівлі для сушіння хліба.

Кількість господарських будівель у садибі визначались також соціально - економічним станом сім'ї та умовами ведення господарства.

Усі будівлі за їхніми функціями поділялися на такі групи:

- для збереження продуктів землеробства : клуня, комора, кліть, стебка;
- для худоби: хлів, хлівець, хлівчик, курник;
- для схову кормів для худоби та сільського реманенту: шопа, піддашся, возівня, оборог.

У садибах часто зустрічалися різноманітні навіси (шопа, повітки тощо), в яких зберігалося господарське знаряддя, часто під ними стояли верстати: бондарські, кушнірські, стельмахські, столярні, ткацькі, а також рибальські снасті, мисливські, пасічницькі знаряддя тощо. Наявність їх пояснюється тим, що в умовах поганих ґрунтів західної частини Волині селяни змушені були шукати додаткових занять. Отже, розташування житла і господарських будівель у садибах зумовлено виробничою діяльністю, в кінці XIX століття, на початку XX століття житло губилось поміж господарських будівель, що свідчило про значний розвиток тваринництва і рільництва.

У плануванні селянського двору Волині дуже яскраво виступає традиція орієнтування хат вікнами на південь, чим досягаються найкращі умови освітлення оселі сонцем, мешканці бачили цілий день сонце, що створювало гарний настрій та вселяло впевненість.

Селяни намагались використати всі особливості навколишнього середовища для найраціональнішого упорядкування своєї праці і побуту. При напрямі вулиці з північного сходу на південний захід або з південного заходу на північний схід хату ставили боковим фасадом у бік вулиці, а житлове приміщення робили з головного фасаду. Коли вулиця мала напрям типу на схід - захід, хата споруджувалась у глибині двору головним фасадом до вулиці. Таке розташування відповідало давньому типу двору.

В садибі, орієнтованій на північ, хата виходила безпосередньо до вулиці глухою північною стороною. Це мало своє пояснення: господар мав змогу стерегти худобу від покражі будуючи споруди перед вікнами. При цьому утворювався замкнений двір. У випадках, коли вулиця йшла в напрямку північ-південь, хата будувалась з боковим фасадом. При цьому головний фасад завжди орієнтований на південь. Така орієнтація утворювала відкритий тип двору.

Таким чином можна пояснити існування різних типів дворів і встановити, що найбільш доцільним, а отже найбільш поширеним, є розміщення хати причілкою до вулиці з відступом до 6-7м.

У хатах обов'язково була побілка житлової частини, розміщеної ближче до вулиці, і нерідко буває посеред будівлі. Білі стіни з темними вікнами відразу привертають до себе увагу, ніби підкреслюють свою належність до українського типу житла. Всі споруди в садибі покриті соломою, в західній частині Волині використовувалась також осока.

Гладенькі чотирисхилі дахи пом'якшують контури будівлі. Характерно те, що житла в садибах тут цілком губляться поміж господарських будівель. Крім того в садибах є різні дерева, кущі і навіть сади. Житлове будівництво Волині XIX – поч. XX ст. відзначається різноманітністю типів при збереженні однокамерної житлової частини [103, С. 9-25].

Повсюдне прорідження лісів, освоєння нових земельних площ не тільки змінили асортимент будівельних матеріалів, але й в кінцевому

результаті призвело до перебудови всієї системи господарства. Будівництво характеризується появою великої кількості господарських і допоміжних будівель, вкритих переважно соломою.

Господарські будівлі в своїй архітектурі зберегли багато архаїзмів: сохи, стовпові конструкції стін, різноманітні способи перекриття дахів. Таке збереження пояснюється тим, що ці споруди упродовж віків майже не вдосконалювались - адже в укладі селянства панував консерватизм і було воно переважно бідне [81, С. 38 - 49].

Залежно від виробничих функцій, від характеру забудови двору, тобто від розміщення житлового й господарських будівель, від розташування житлової будівлі стосовно вулиці чи дороги, величини чи форми земельного наділу можна виокремити такі типи садиб:

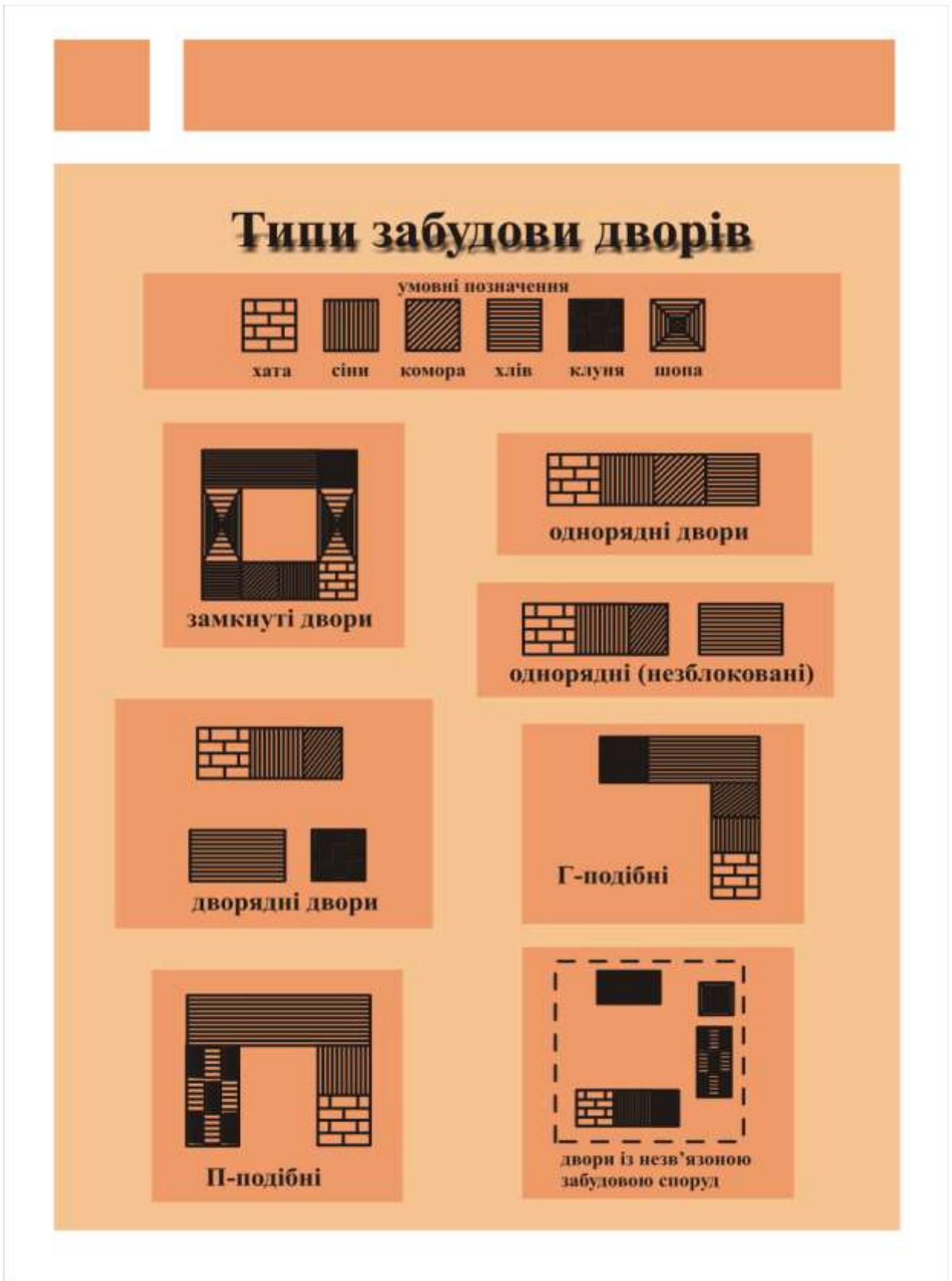
- а) з лінійним типом забудови;
- б) з відкритим (вільним) двором;
- в) з г-подібним та п-подібним двором;
- г) з замкнутим господарським двором (закритий тип забудови). (Таблиця 4.1.9.)

У сприятливих природних географічних умовах Волині, переважній більшості південні райони досліджуваної території сформувався так званий, відкритий тип двору. Це означало, що земельна ділянка прилягала до хати та господарські споруди завжди залишались просто неба – на відміну від побутуючого в північній частині Волині закритого типу, коли під спільним дахом знаходиться певна площа двору. Відкритий тип двору із вільною забудовою у кінці XIX – початку XX століття широко побутував на всій Україні [113, С. 73].

За типом взаємозв'язку житлового будинку з господарськими спорудами український підтип двору у XIX - на початку XX ст. характеризувався переважно незалежним розміщенням житла. У деяких районах півночі Волині побутували різні варіанти поєднання житла з господарськими спорудами – від часткового до суцільного.

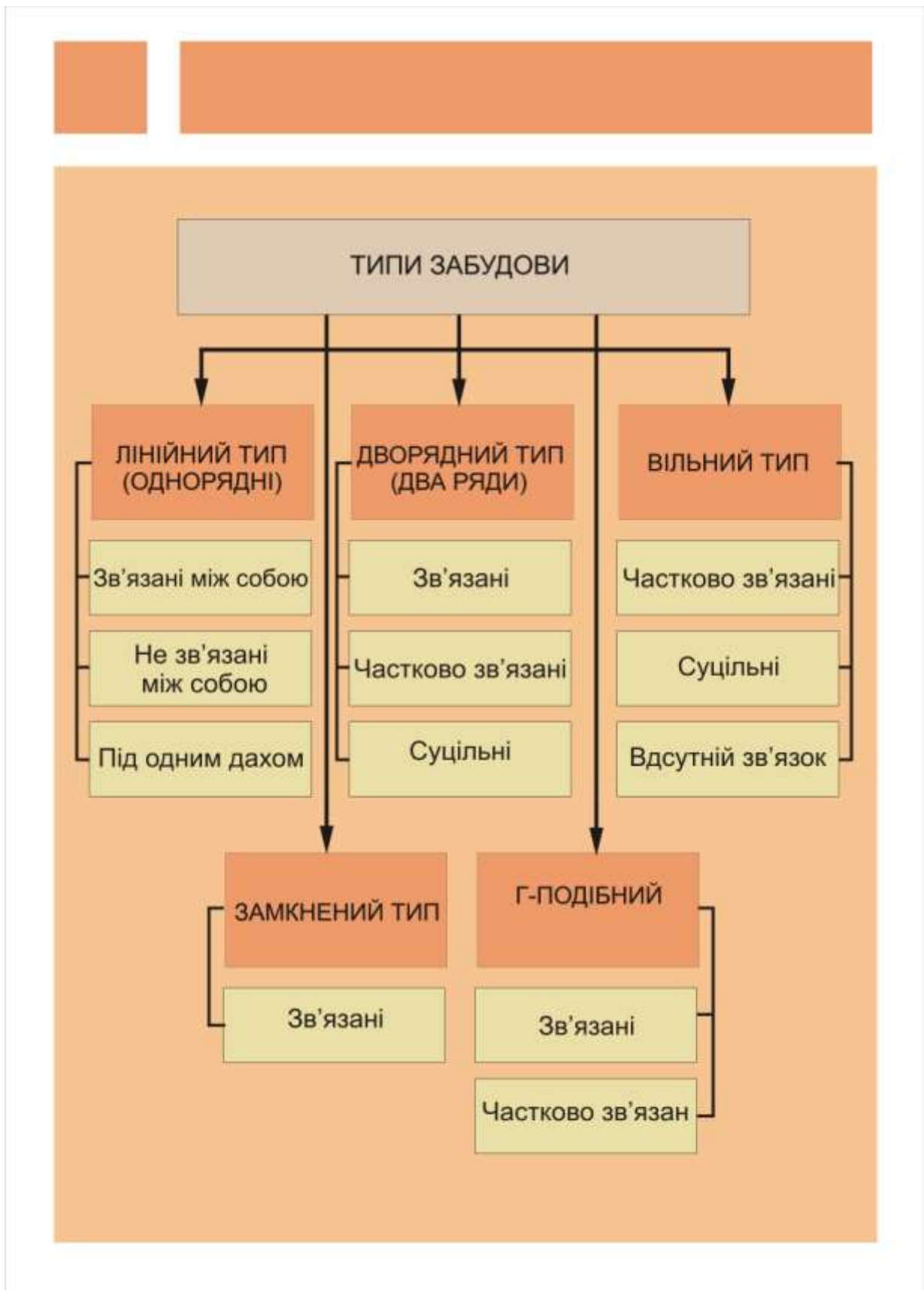
Таблиця 4.1.9.

Класифікація сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст. за типами
забудови

Таблиця 4.1.9. (продовження)

Класифікація сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст. за типами
забудови

За формою взаємного розташування житлової будівлі та господарських споруд в Україні та на Волині також, класифікують двори шести типів забудови [147, С. 15-16].

При вільній забудові господарські будівлі й хата розташовувались без певної системи, підпорядковуючись особливостям рельєфу садиби та господарським вимогам її хазяїна.

Однорядна забудова передбачала розміщення господарських споруд на одній лінії з хатою. При цьому елементи забудови могли бути зовсім не зв'язаними між собою, зв'язаними частково або об'єднаними спільним дахом (довга хата, погон, лінійка, шнурова забудова).

При дворядній забудові господарські будівлі та хата утворювали два паралельних ряди і також могли бути зовсім не зв'язані, зв'язані частково або суцільні.

При Г-подібній та П-подібній забудові її елементи в плані утворювали відповідну літеру, а при периметральній - хата та господарські будівлі розташовувались по периметру садиби.

Ці типи також мали три форми взаємозв'язку – відсутній, частковий та суцільний.

Двори із суцільним замкненим взаємозв'язком усіх будівель та периметральним їх розташуванням на садибах мали різні назви: округлий двір, круглий двір і підварок. Також зустрічається назва „заїзд” і „замкнений”.

У садибах з лінійним типом дворів розрізняють два варіанти забудови – однорядний та дворядний. В останньому всі будівлі розміщувалися двома паралельними рядами. Ряди могли бути цільними або з розривами між спорудами, але завжди із збереженням лінійного характеру забудови. Згідно з матеріалами М. Козакевича, на початку ХХ ст. кількість садиб, в яких виявляється традиція погонного типу забудови дорівнює 30,7% [104, С. 9-25].

У давнину на Волині переважали хати під одним дахом з господарськими спорудами, які розташовувались збоку чи спереду невеликої ділянки. Такий тип двору відомий під назвою „довга хата”. При потребі нові приміщення добудовувались до причілкової стіни. Основою житлових будівель на Волині був чотирикутний зруб - кліть. Зрубна система будівництва переважала до середини ХІХ століття. Зруб виділявся в житлі своїми розмірами, зводився з матеріалу ліпшої якості – дубових, соснових і липових брусів. До нього добудовували інші приміщення за допомогою стовпців. У практиці майстрів було відоме в’язання вінців за допомогою замків: в обло, в простий замок, а з часом – в лапу, в каню.

Широко використання з середини ХІХ століття набула стовпова або стовпово - каркасна техніка будівництва для спорудження господарських будівель. Поєднання цих двох технічних рішень слід пов’язувати з тим, що в окремих місцях було обмаль лісу, який часто по хижацькі винищували поміщики. Крім того, кількість населення постійно зростала, а отже, відповідно, зростала і потреба у житлі.

На початку ХІХ століття в традиційному будівництві Волині найбільшого поширення набувають житлові будинки з планами: хата + сіни; хата + сіни + комора. Дводільне помешкання поширене було у людей з малим достатком. Найчастіше тридільний тип зустрічається саме на всій території Волині.

Поява тридільного житла йшло двома шляхами:

- 1) створювалось шляхом влаштування комори за рахунок відокремлення частини сіней в повздовжньому напрямку. Вдавались до цього прийому тоді, коли площа сіней приблизно дорівнювала половині площі жилого приміщення.
- 2) створювалось за рахунок відокремлення сіней у поперечному напрямі, робилось це в тих випадках, коли площа сіней дорівнювала приблизно площі жилого приміщення. (Таблиця 4.1.10.)

Таблиця 4.1.10.

Розвиток об'ємно-просторового рішення житлових будівель в сільських садибах Волині XIX – поч. XX ст.

Комора на Волині прибудовувалась до жилого приміщення, що суттєво відрізняло цей район від більшості районів України, де комору і сіни влаштували поряд.

Лише невеликі зміни за конструкцією стін і матеріалу дозволяють виділити деякі його варіанти в будівництві тридільного житла на Волині.

Будівлі мали розміри: 12 х 5 м, 13 х 5 м, 10 х 4 м. Такі житла доповнюються різноманітними прибудовами: прибоками, пуклітами, теплими коморами, істебками.

В північній та західній частині регіону побутує тип хати з колешнею, яку прибудовують до причілкової (покутної) стіни (Ратнівський та Старовижівський райони Волинської області). Загальна довжина таких будівель досягає до 20м.

Виділяють ще хати з двірцем, задвірком, побутування таких будівель характерне для півночі Волинської області. Це трикамерні житла з планом хата + сіни + комора з прибудовую до задньої стіни. Двірць складався з трьох частин: пукліта, задвірка і комірчини.

На північному-заході Волині в XIX ст. – поч. XX ст. трапляються ”довгі хати” (с. Збитин, Липі Дубнівський район та с. Гільче Здолбунівський район Рівненської області). У плані довгі будинки складаються із житлових та господарських будівель розташованих під однією стріхою (хати, сіней, комори, дровітні, хліва і клуні або колешні, яка часто використовується під хлів), і носило назву довге будівництво (у деяких районах називали обходами). Зумовлено це було економічними та кліматичними умовами, бажанням утеплити та зекономити матеріал.

Довгі хати були різної довжини – від 20 до 30 м, і 6 метрів завширшки. Іноді таке розташування мало 5 – 8 будівель. (Таблиця 4.1.11.) При „довгих хатах”, як правило, і подвір’я має видовжену форму. У с. Сарнах Сарненського району наділи селян простягались смугами, перпендикулярно до дороги, так розміщувались довгі хати, виходячи причілковим ”покутним” вікном на вулицю.

Таблиця 4.1.11.

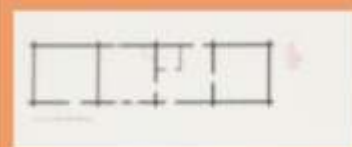
**Взаємозв'язок житлових та господарських будівель в однорядній
забудові сільських садиб Волині XIX - поч. XX ст.**

Хата в с. Липа
Рівненська обл. 1880 р.
Авт. мал. за [75, С 78]

Довга хата в Сарнах
Рівненська обл. XX ст.
Авт. мал. за [63, С. 68]

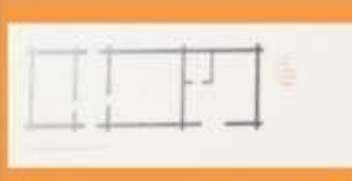
План довгої хати в с. Велимче
Волинська обл. XIX ст

План довгої хати в Сарнах
Рівненська обл. поч XX ст

Хата в с. Рокита
Волинська обл. XIX ст.

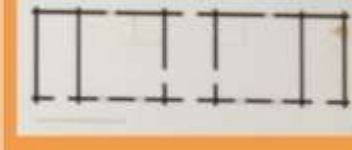
План довгої хати с. Запруддя
Волинська обл. XIX ст.

Авт. мал. за [63, С. 67]
Хата в с. Липа
Рівненська обл. кін XIX ст.

План довгої хати с. Копилля
Волинська обл. XIX ст.

План довгої хати в с. Липа
Рівненська обл. XIX ст.

Хата в с. Рокита
Старовижівський р-н
Волинська обл. XIX ст.

Хата в с. Мутьниці
Рівненська обл. поч XX ст.
[149, С. 132]

Характерною ознакою цих будівель є велика кількість широких вікон (до 5-7), які часто прикрашались різноманітними ліпними прикрасами у вигляді рослинних орнаментів.

На початку ХХ століття з метою запобігання пожежі комори почали будувати окремо в одному ряді чи неподалік клуні, інколи їх ставили за 30-50 метрів від хати, інколи за городом.

Другий підтип лінійної забудови – дворядний двір, у якому всі споруди шикувалися у два паралельні ряди. В одному була хата з коморою та стебкою, яку ставили в сінях при хаті. У Рівненській повіті стебку та кліть часто зводять під одним дахом в тому ж ряді, що і хата. На протилежному боці суцільним рядом споруджувалися господарські будівлі: хліви, свинарник, шопа і клуня. Тут, звичайно, могло бути багато різних варіантів, але обов'язковим було розміщення всіх споруд у два паралельні ряди, між якими знаходився вузький прохід – подвір'я.

Отже, можна виділити такі варіанти лінійного типу забудови:

- хата і господарські будівлі розташовані в один ряд, під одним дахом;
- хата і господарські будівлі розташовані в один ряд, але кожна будівля стоїть окремо;
- садиба з будинками розташовані паралельними лініями. У разі такої забудови найчастіше на першому плані (торцем, рідше фасадом до дороги) стоїть хата, біля неї відокремлено - шопа або повітка; у другій лінії за хатою - хліви, у третій – клуня. Деколи хата стоїть у другій лінії забудови.

У садибах з відкритим типом двору житлові й господарські будівлі розміщувалися розрізнено. Найчастіше хати розміщені причілкою до вулиці, господарські споруди розміщувались у глибині садиби, створюючи господарське подвір'я.

Відкритий тип двору з'явився пізніше у процесі розвитку. Він більше відповідав вимогам селянина, крім того, проміжки між спорудами дозволяли певною мірою локалізувати вогнище пожежі. Дворів з відкритим типом

забудови в центральній, східній та південній частині Волині в кінці XIX – на початку XX ст. було найбільше.

До початку XX ст. на півночі Волині часто будували замкнені двори, наближені до гуцульської "гражди" [70, С. 102 - 103]. За місцевими назвами "підварок" чи "окружний двір". Замкнуті двори є продовженням місцевих будівельних традицій античного та ранньослов'янського періодів. Підварок – це архітектурний ансамбль, у який входить хата і кілька господарських споруд (хлів, клуня, дровітня, приміщення для птахів). Оточені вони високим парканом з воротами. Кожній споруд властиве, крім функціонального, неабияке пластичне, мистецьке вирішення. Це все закладено у гармонії об'ємів, красі пропорцій та засобах декоративного характеру. Особливо воно помітне у екстер'єрі житла і воріт.

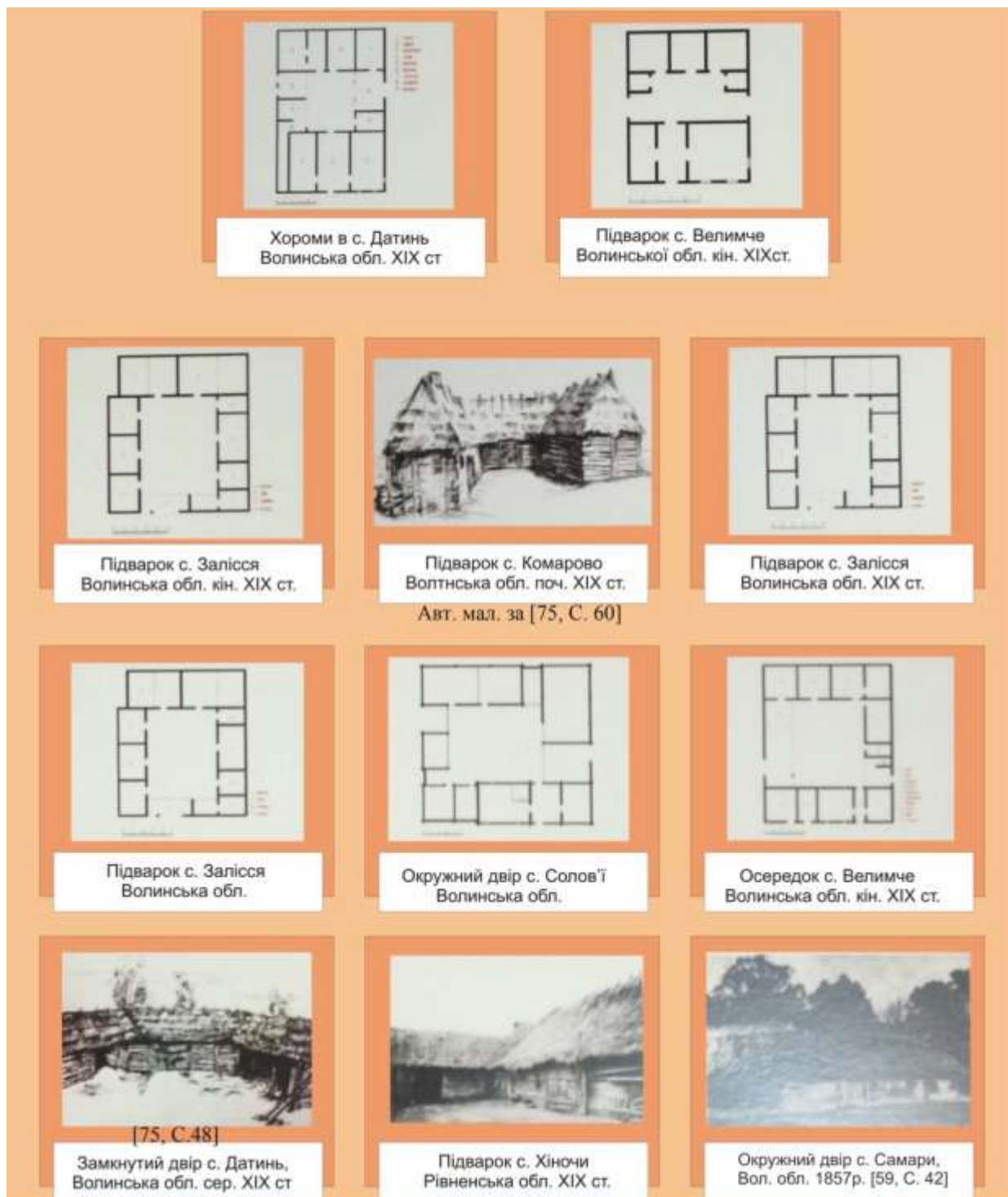
Весь архітектурний ансамбль замкнутих дворів є „живою старовиною”, своєрідним сплавом творчої та технічної діяльності народу, що вражає глибиною думки – конструктивної, архітектурно-просторової та художньо-декоративної виразності.

Створення ансамблю замкнутого двору на Волині, саме в західній та північно-західній частині регіону, значною мірою пов'язано з потребою охорони домашніх тварин від звірів в умовах життя та господарювання на відлюдді серед лісів і боліт. Такі двори найчастіше мали вигляд прямокутника, забудованого по периметру житловими та господарським спорудами, замкненою високою стіною. В'їзд до такого двору закривала висока брама. В середині такого комплексу обов'язково було господарське подвір'я, де зберігались знаряддя праці.

Замкнуті двори відзначаються різноманітністю у плануванні забудови і розмірами двору. (Таблиця 4.1.12) У забудові виділяються дві споруди: хати і клуня – хлів мали однакові розміри, довжини і загальну висоту. Вони розташовані паралельно і з'єднані між собою з обох боків забудовами, дещо нижчими спорудами. Житлове приміщення розміщене між пуклітом та колешнею з сіньми. Зустрічались також інші розміщення, де кліть - зруб хати

Таблиця 4.1.12.

**Замкнутий тип забудови
сільських садиб Волині XIX - поч. XX ст.**

Таблиця 4.1.12.(продовження)

**Замкнутий тип забудови
сільських садиб Волині XIX - поч. XX ст.**

Принципи організації внутрішнього простору

- відкритість внутрішнього простору
- внутрішнє середовище повинно бути просторим
- ізоляваність внутрішнього простору від негативного впливу зовнішнього середовища
- цілісність внутрішнього простору, універсальність, сполучення з іншими спорудами та приміщеннями

Листівки з архітектурними планами:

- [74, С. 79] Хорони сіл. XIX ст. с. Давидів Ратнівський р-н
- [76, С. 51] Хорони сіл. XIX ст. с. Давидів Ратнівський р-н
- [74, С. 78] Шлярок XIX ст. с. Зайців Ковтін-Катеринський р-н
- [76, С. 50] Шлярок XIX ст. с. Зайців Ковтін-Катеринський р-н
- [80, С. 161] Шлярок с. Сашинці сіл. XIX ст. Ковтін-Катеринський р-н
- Шлярок с. Кутин Ковтін-Катеринський р-н [81, С. 162]
- [81, С. 164] Двір с. Величів Ратнівський р-н
- [102, С. 83] Огородний двір на Висній сіл. XIX ст.
- [74, С. 75] Огородний двір с. Заруддя Ковтін-Катеринський р-н
- [74, С. 75] Огородний двір с. Заруддя Ковтін-Катеринський р-н
- [74, С. 77] Огородний двір с. Гробоно Старинівський р-н
- [76, С. 50] Острівце XIX ст. с. Величів Ратнівський р-н
- Острівце XIX ст. с. Величів Ратнівський р-н [74, С. 78]
- [81, С. 162] Шлярок 20-х років XX ст. с. Величів Ратнівський р-н
- [80, С. 162] Шлярок 1840 р. с. Гробоно Старинівський р-н
- Арт. мел. м [74, С. 41]] Шлярок XIX ст. с. Зайців Ковтін-Катеринський р-н Вол. обл.
- [74, С. 77] Шлярок сіл. XIX ст. с. П'яніни Ковтін-Катеринський р-н
- [74, С. 71] Шлярок сіл. XIX ст. с. Величів Ратнівський р-н
- [74, С. 73] Шлярок поч. XX ст. с. Кутин Ковтін-Катеринський р-н
- [75, С. 73] Шлярок с. Заруддя Ковтін-Катеринський р-н
- [74, С. 76] Шлярок с. Заруддя Ковтін-Катеринський р-н
- [75, С. 76] Шлярок с. Заруддя Ковтін-Катеринський р-н
- [80, С. 161] Шлярок с. Давидів Ратнівський р-н
- [74, С. 71] Шлярок с. Величів Ратнівський р-н
- [81, С. 163] Шлярок с. Величів Ратнівський р-н
- Шлярок сіл. XIX ст. с. Величів Ратнівський р-н [74, С. 70]
- [74, С. 73] Шлярок сіл. XIX ст. с. Величів Ратнівський р-н

знаходиться за межами забудови. Розташування було зручним, бо з вікон, що на головному фасаді продивлялись дві сторони будівельного комплексу, в яких є брами.

На східному боці комплексу розміщувались пукліт та шопа з проїздом-брамою. Західні забудови – свинарник і шопа-дровітня. Остання має тільки зовнішню стіну з проїздом-брамою, дах над якою підтримується стовпами. Розміри подвір'я - 6 x 7,5м. Зруб хати складений з товстих соснових брусів, комора та господарські будівлі – з півкругляків (плениць) малого діаметра, які в'язали в замках по кутах. Крім хати, рублені замки є ще на будівлях, що займають кутові положення, а на прогонах стіни з'єднуються за допомогою стовпців (ушаків). Дахи у будівель переважно чотирихилі, покриті житньою соломою. В північних районах зустрічаються двоххилі дахи.

По всій території Волині стіни житла, крім комори, білились або обмазувались глиною, винятком були будівлі північної частини регіону Волині.

Згодом спостерігається подальша диференціація плану замкнених дворів, хата відокремлюється за межі двору і утворює окремий двір, а інші будівлі залишаються, зберігаючи свій первісний вигляд, утворюючи замкнутість. Приклади таких замкнених дворів зустрічаються в західній частині Волині, де його називають підварком, у північних районах подібні забудови називають загородами. Зустрічаються підварки, що складався з двох клунь, які творять окрему будівлю, і двох рядів хлівів, що перпендикулярно підходять до неї. П-подібний дворик між будівлями закриваються двоххилим піддашшям, між якими встановлено широкі ворота, шопа із задильованою зовні стіною. Хата та деякі будівлі розташовані на деякій відстані від нього. У селах північно-західної частини Волині розташування підварків набуває нових форм – ставились вони углибині садиби за 100 метрів від хати [195, С. 130].

На початку ХХ століття у північній частині Волині поширення набули замкнуті двори, в яких добре виділялись два блоки забудов: споруда для

худоби та сіна; хата, клуня, комора, які стояли на відстані 10-15 метрів від цієї будівлі, створюючи так званий чистий двір. У різних місцевостях свої назви замкнених дворів – „хороми”, „окружний двір”, „підварок”, „підвороток”, „оседки”.

Для Волині характерні дві форми дахів – чотирихилий (критий соломною), характерний для лісостепової частини та двоххилий (критий деревом, колотими дошками), набув широко застосування в північній, лісовій частині.

Переважно житлова будівля та господарські споруди в садибі Волині об'єднувались в один ансамбль огорожею, яка доповнює його і природно вписує у місцевість. Головне призначення огорожі – охорона від диких звірів свійських тварин. Огорожа разом з насадженнями садиби взимку допомагали затримували снігові замети.

Прагнучи до естетизації створюваного середовища проживання, народні зодчі досягали на основі гармонійної цілісності, злиття наявного ландшафту й архітектурних форм. Характерно, що в забудові садиб Волині композиційно виділяється житлова будівля (хата), за рахунок архітектурної форми, колористичним рішенням, розміщенням відносно вулиці тощо. Залежно від функціональної приналежності, значення господарських будівель у формуванні сільського двору визначалось у відповідному архітектурно-планувальному рішенні. Спільність об'ємно-планувальних та архітектурно-мистецьких прийомів сприяла злиттю груп садиб у цілісну систему поселень, утворюючи органічний зв'язок забудови з навколишнім природним середовищем.

4.2. Особливості архітектурно – конструктивних вирішень житлових та господарських споруд в сільській садибі.

Організація житла та його об'ємно - просторова композиція залежала значною мірою від того чи прибудовувались приміщення для худоби до хати, чи влаштовувались ці приміщення на садибі, окремо від жилого будинку.

Архітектурний ансамбль садиби зумовлювався взаємозв'язком житлових і господарських споруд, розташуванням хати відносно вулиці, формами дахів, огорожею та іншими компонентами організації Волинських садиб.

Житлові та господарські будівлі помітно відрізнялись одні від одних, залежно від соціального стану і заможності власника, а їхнє взаємного розміщення не завжди відповідало однозначному порядку. Хліви, крім свого окремого розташування, будували під одним дахом з клунею, при хаті, з боку сіней. Комори конструктивно входили до хати чи були окремими спорудами, що розміщувались поруч з житловою будівлею. Клуни розташовували трохи далі або в комплексі з житловими будівлями.

У Волинському селянському дворі об'єднувались житлові і господарські будівлі в один ансамбль огорожею, яка доповнює його і природно вписується в місцевість. Споруджували огорожі з різного матеріалу, що траплявся поруч, у пліт, що виплітався горизонтальними пруттям з лози, або вертикально заплетених гілок сосни (рідше лози) між горизонтально закріпленими жердинами. Огорожа була перешкодою для худоби, лісових звірів. Крім того, вона взимку затримувала снігові замети. Згідно з давніми народними віруваннями, огорожа оберігала людей і від нечистої сили.

Традиційне заняттям населення Волині було сільське господарство – селяни найчастіше вирощували зернові та утримували велику рогату худобу, - саме такий рід занять вимагав відповідних приміщень і будівель.

Привезенні з полів снопи зернових складали в клунях, які розміщувались у дворі, трохи далі від хати, найчастіше з спорудами, в яких тримали худобу. В літературних пам'ятках згадуються клуні з XVI ст. (с. Повурськ Ковельського району (1578 рік) [68, С. 30], с. Забороль Луцького району Волинської області, с. Пересопниця Рівненського району Рівненської області) [63, С. 17].

У плані складаються з току і двох засторонків, які розміщені по обидва боки від нього. Від току засторонки відділяються високою стінкою (до 1.3м) з кількох дощок, які запуснені у стовпи при краях стіни, або закріплені рейками.

На Волині клуні ставились як окремі будівлі, або під одним дахом з хлівами.

Найчастіше клуні мали стовпово-дильовані конструкції, що давало змогу між стовпами закладати різний матеріал: півкругляки, дошки, бруси різних порід деревини. Стовпи в конструкціях закопувались у землю, тому найчастіше вони були дубові (с. Стенжаричі Володимир – Волинського району Волинської області, с. Ситаїв Дубнівського району Рівненської області, с. Біла Криниця Рівненського району Рівненської області, с. Ступно Здолбунівського району Рівненської області, с. Милятин Острозького району Рівненської області, с. Кам'янка Ізяславського району Хмельницької області; а в с. Старий Почаїв Кременецького району Тернопільська область стовпи ставили просто на камінь).

В Іваничівському, Володимир-Волинському районах Волинської області зустрічаються клуні стовпової конструкції з заплітанням стін лозою або ліщиною. Найчастіше виплітали окремі плоти (напрям ліщини або лози був горизонтальний), які закріплювались зсередини до стовпів і підвалин спеціальними дерев'яними гвіздками.

В південних районах Рівненської області (Здолбунівському, Гощанському, Острозькому) плетіння зовні частково закидали і обмазували коричневою глиною. На клунях дахи завжди чотирихилі, покриття – солом'яні плескачі, покладені колоссям до низу.

В Здолбунівському, Гощанському, Острозькому районах Рівненської області клуні кінця XIX – поч. XX ст. мають дахи, які підтримуються сохами. Зустрічаються клуні і хати під одним дахом (с. Бочаниця Гощанському району Рівненської області), де частина даху над сінями і клунею тримається

на трьох сохах. Встановлювались сохи в середині будинку по осі, підкреслюють межі току і засторонку.

Також на садибі стояв шпихір – це надвірна холодна комора, як і по всій Україні, призначена для зберігання продуктів харчування, збіжжя, скрізь вона подібна до хат регіонів [183, С. 294].

У дворі стояли різні за призначенням господарські будівлі, частина яких була тісно пов'язана з житлом. Це – приміщення для тварин, для збереження майна та інвентарю, а також запасів хліба. За межами двора розташовувалися будівлі для сушіння хліба.

Кількість господарських будівель у садибі визначались також соціально - економічним станом сім'ї та умовами ведення господарства.

Усі будівлі за їхніми функціями поділялися на такі групи:

- для збереження продуктів землеробства : клуня, комора, кліть, стебка;
- для худоби: хлів, хлівець, хлівчик, курник;
- для схову кормів для худоби та сільського реманенту : шопа, піддашся, возівня, оборог.

Загальні принципи архітектурного рішення характеризуються граничною простотою і лаконічністю об'ємно-просторової композиції. Зумовлено це в значній мірі конфігурацією плану об'єму житлового будинку.

Типовість основного прийому архітектурного рішення в народному житлі є основою цілісності і єдності забудови вулиць і сіл, а наявність численних індивідуальних особливостей в житлі створює мальовничість та різноманітність цієї забудови [174, С. 50-51].

Створення асиметричного, вільного, але логічного і доцільного розташування на площині стін вікон, дверей при загальному простому і переважно симетричному рішенні об'ємів надає архітектурі житлової будівлі особливої привабливості, яка властива кращим зразкам народного житла.

В архітектурному рішенні народного житла Волині XIX – поч. XX ст. провідним мотивом, який в значній мірі вплинув на зовнішній вигляд житлової будівлі є площина стін, застосовуючи для цього прийом пластичної обробки (глиняної обмазки).

Виділення того чи іншого елемента в загальному прийомі рішень житлової будівлі зумовлювався смаком населення, а в ряді випадків і впливом певних практичних міркувань (місце будинку на садибі, кліматичними умовами, характер матеріалу та ін.) [174, С. 43].

Житлові будівлі на Волині XIX – поч. XX ст. відзначались не лише простотою об'ємно-просторової композиції і планувального вирішення, але й стриманістю в застосування декоративно-художніх засобів. В північних районах Волині, де зруб був відкритий, а дахи двосхилі та криті деревом (скіпа, гонт), основна увага приділялася оздобленню фронтонів, зазвичай повернутих до вулиці.

Конструктивні особливості житлових та господарських споруд залежать від тих будівельних матеріалів, що є в оточенні. Ця залежність тісно пов'язана з захисною функцією житла. Пропорції плану житлових будівель Волині XIX – поч. XX ст., тобто співвідношення сторін, становили від 1 : 1,4 до 1: 2,25 і мали звичайно поздовжньо – витягнуту композицію. Ширина корпусу хати становила пересічно від 4,5 до 6м. Ширина житлових будівель з меншою стороною зумовлена використанням народними майстрами маломірної деревини, в тих районах де була нестача лісоматеріалу.

В випадках коли до хати прибудовувались у поздовжньому напрямі господарські приміщення, форма плану ставала ще більш видовженою.

Використання дерева, як основного будівельного матеріалу зумовило ряд архітектурно - конструктивних вирішень житлових та господарських будівель. При використанні рівномірних листяних порід (дуб, осика, граб, липа) припасовувались одна до одної окремі колоди, - таке з'єднання було не тільки непривабливим зовні, але й менш якісним з погляду теплотехнічних

вимог. Тому стіни утеплювались різними засобами, щоб захистити їх від руйнівної дії природних умов.

Найпростішим засобом для покращення теплотехнічних якостей зрубу було промазування чи обмазування усієї поверхні стіни глиняним чи вапняним розчином (південні райони Волині).

Дим із хати виходить у сіни, де проти „кагли” на рівні стелі є величезний димохід („комин”, виплетений з лози і обмазаний глиною). Димоходи мають форму зрізаної піраміди і спираються на два сволоки в сінях. У деяких селах димоходи по ширині займають усі сіни (2,5м). Над димоходом зводять невисокі дерев’яні двосхилі дашки, які захищають будівлю від дощу (схожість з подільським житлом). На сході Волині в середині XIX ст. у хатах під стелею, при запічній стіні, були дві гряди (тонкі бруси), які врубувались в стіни. На них складали білизну і полотно. Нижче гряд підвішували жердки для одягу [95, С. 303].

Зразком рідкісної народної архітектури на Волині є хати з крейди, що побутували в с. Городці (Рівненська району). Для її зведення використовували крейдянні брили, що були поряд. Товщина стін у будівлі досягала 60см, а внутрішніх перегородок до 40см. [81, С. 32]

Основною формою перекриття на Волині був чотирисхилий (на півдні) і двосхилий (на півночі) дах.

Дах відіграв важливу роль у створенні архітектурної виразності усієї будівлі. Вирішення його форми, висоти і засобів художньо-естетичної принадності у значній мірі залежали від кліматичних умов, конструктивних прийомів, характеру покрівельного матеріалу.

Чотирисхилий солом’яний дах мав більш жорстку конструкцію, створював сприятливий мікроклімат на горищі в різні пори року та економив лісоматеріал [263]. Поширення двосхилого даху було обумовлене значною лісистістю його використання даного регіону.

Народні майстри спираючись на доцільність та економічність проявляли винахідливість у створенні різних типів перекриття (шатрового, перекриття "накотом", перекриття на сошках).

Принцип пропорційності застосовувався у визначенні висоти даху, оскільки висота визначалась довжиною крокв і залежала від ширини зрубу. «Брався розмір від гнізда (під «мауерлат») до гребня даху, він складав у більшості районів півночі Волині 2/3 ширини будівлі [146, С. 304]. На півночі Волині покривали дах гонтою чи дранкою, а на півдні, покривали будівлі житньою соломою.

До середини XIX ст. будинки здебільшого будували з кругляків і ставили на „простий ріг”. З другої половини XIX ст. стіни виводять не лише з кругляків, а й з тесаних брусів; кріплять „у чашку”, „простий замок”, а згодом - „у лапу” чи в „каню” або „в чистий ріг” – наступника „простого рогу”, що поступово його витіснив. Поширився зруб „в чистий ріг” (без виступів решти колоди) під впливом міського будівництва наприкінці XIX ст., де ріг почали „обшивати” двома вертикально поставленими дошками, що імітують наріжні пілястри.

На півдні дах утримувався на кроквах, які врубувались у верхній вінець зрубу або в платву, винесену на 15-20см від рівня всього зрубу, яка лежала на поперечних балках стелі. Покривали будівлі тут житньою соломою. Прив’язували сніпки (кулики) гузирем угору, створюючи гладку поверхню даху. На рогах покривали „кичками” (рогачами), що нагадувало уступчасту поверхню.

Зрубні хати на Волині, особливо на півночі з кінця XIX ст. потрохи поступаються місцем стовповим (каркасним), з горизонтальною кладкою плах. Для цього використовували шули (стовпи з пазами для закидки при будівництві хат) [225, С. 229], здебільшого з дуба, які вкопували вертикально в землю або вставляли в підвалини, а потім закладали плахами.

Починаючи з поч. XX ст. заможна частина населення охоче вдавалась до облицювання стін своїх жител дошками, зрідка – цеглою.

На Волині в кінці XIX ст. стовпово-каркасні хати переважно належали не селянам – кріпакам, а крамарям, духівництву та вільним селянам – „шляхті”, які були схильні одягом та житлом усіляко вирізнитись з-поміж кріпаків. Житлові будівлі більші, ширші, з ганком на 2-4 стовпах.

Панські споруди, міські дерев'яні будинки, котрі належали заможним людям, споруджені на в кінці XVIII - поч. XIX ст. відрізнялись від селянського житла, не стільки планом, скільки більшими розмірами та художнім оздобленням.

До містечкових житлових будинків, відповідно до народним будівельних традицій часто прибудовували невеликі навіси над входом. Здебільшого ставили навіси у вигляді фронтона чи малого портика, який ставили на двох сохах, винесених далеко від стін. Пізніше, на поч. XX ст., фронтони зазнали змін – надання нових форм, облицювання.

Народні майстри широко та вправно використовували в будівництві житлових та господарських будівель такі художньо-композиційні засоби, як симетрію чи навпаки асиметрію, ритм, враховували світлотінь, особливості фактури, текстури, вдавались і до різьблення та розпису. Ще за часів Київської Русі виготовлення дерев'яних виробів та будування споруд досягли високого рівня, про що свідчать археологічні знахідки. Дерево було у давніх слов'ян найбільш розповсюдженим та найулюбленішим матеріалом [225, С. 6].

Найхарактерніша особливість народно - житлового будівництва Волині є простота і лаконічність об'ємно-просторової композиції. Притаманно це було не лише жилим будівлям, а й різноманітним господарським спорудам. Простота об'ємно-просторової композиції народної архітектури Волині значною мірою зумовлена простотою плану споруди та широким використанням основного будівельного матеріалу – дерева, що також потребувало простих конструктивних рішень і архітектурних форм. Часто застосовувалась в народній архітектурі і симетричність об'ємно-просторової композиції, а також асиметричність у вирішенні фасадів.

Логічним розвитком симетрії плану є симетрія загального об'єму житлових та господарських будівель. Асиметричність фасадів будується на асиметрії планування житла, як найбільш доцільної організації житлових та господарських приміщень.

Архітектурно-художнє рішення Волинського народно – житлового будівництва побудоване на контрастних співвідношеннях окремих елементів та деталей, відношенню одних частин до цілого. Це дає змогу мінімальними і найбільш простими художніми засобами досягти виразності архітектурного образу житла Волині.

Творчий метод народних майстрів простежується в найрізноманітніших формах та засобах декоративно-художнього оздоблення архітектурних елементів.

Про справжні зразки оригінальної творчості самого народу свідчать композиційні-мистецькі прийоми: рішення житлових та господарських споруд в садибах, конструктивні особливості будівництва житлових та допоміжних будівель, інтер'єри хат, портали, портики, віконні прийоми, вирішення дверей.

Характерною особливістю народно-житлового будівництва Волині є спільність основних композиційних прийомів, що в свою чергу характеризується різноманітністю архітектурних рішень.

Типовість основних структурних рис, конструктивні рішення планування сільського житла зумовлені безупинним процесом відбору – доцільного, економічного (що відповідає умовам життя), естетичного смаку селян.

Одноманітність та шаблонність типових прийомів композиції народно-житлового будівництва у архітектурному рішенні не створюється, оскільки у кожному випадку рішення типове для регіону, має індивідуальні особливості, які відповідають побажанням та смакам їх безпосередніх виконавця.

Індивідуальні риси архітектурних рішень відповідають народним художнім традиціям, виробленим колективним досвідом, колективною творчістю і не суперечать їм.

Композиційні прийоми народно-житлового будівництва Волині є основою архітектурної єдності забудови садиби, вулиці і села в цілому.

В своїй архітектурі господарські та житлові будівлі Волині, особливо північні райони краю, ХІХ – поч. ХХ ст. зберегли багато архаїчних рис і ознак: стовпові конструкції стін, сохи, різноманітні способи перекриття дахів. Збереження відбулось внаслідок певної ізоляваності в минулому території, низького рівня економічного розвитку.

Матеріалом для будівництва, як житла, так і господарських споруд, служило дерево (сосна, дуб, рідше осика або береза). В більшості районів – сосна, хоча в ряді сіл хата з осики, збудована на сухому місці, вважалась сухішою, теплішою і довговічнішою. Дуб використовувався переважно для фундаменту, підвалин, "тиблів"(кілки, що з'єднують вінці зрубу).

На Волині користувались двома будівельними техніками - зрубною і каркасною. Часто вони могли бути застосовані на одній споруді в одній садибі. (Таблиця 4.2.1.)

По північній смузі українського Полісся проходила межа відкритих зрубів [32, С. 40]. В південній частині Волині широко застосування набуло зведення каркасних стін житлових та господарських будівель з заповненням деревом та глиною [174, С. 140] та з заповненням очеретом та плотом [174, С. 141]. Також зустрічається використання глинолитних, глинобитних, саманних та глиновалькових стін для будівництва житлових будівель на півдні Волині [174, С. 143-144]. (Таблиця 4.2.2.)

Стіни зрубу будувались з кругляка (дерев'яних колод), пластин і брусів. Кругляк переважав здебільшого в районах багатих на ліс. В районах де лісу було небагато, з метою економного використання дерева, стіни зрубу будували з пиляних або колотих пластин (повернуті були плоским боком в середину). Зруб будівлі робили з лишком, кінці вінців виступав на кутах

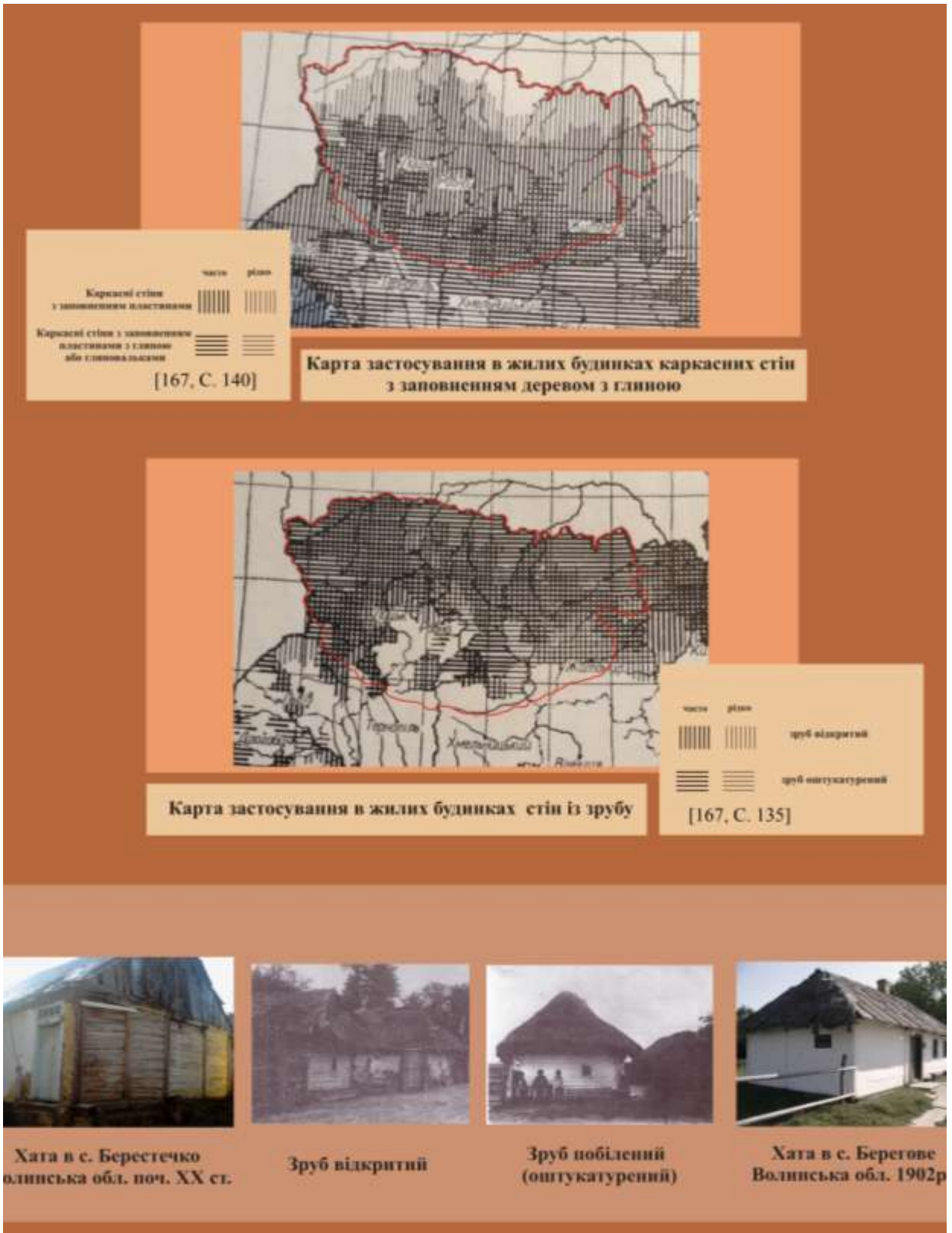
Таблиця 4.2.1.

Архітектурно-конструктивні рішення будівель в сільських садибах Волині XIX – поч. XX ст.

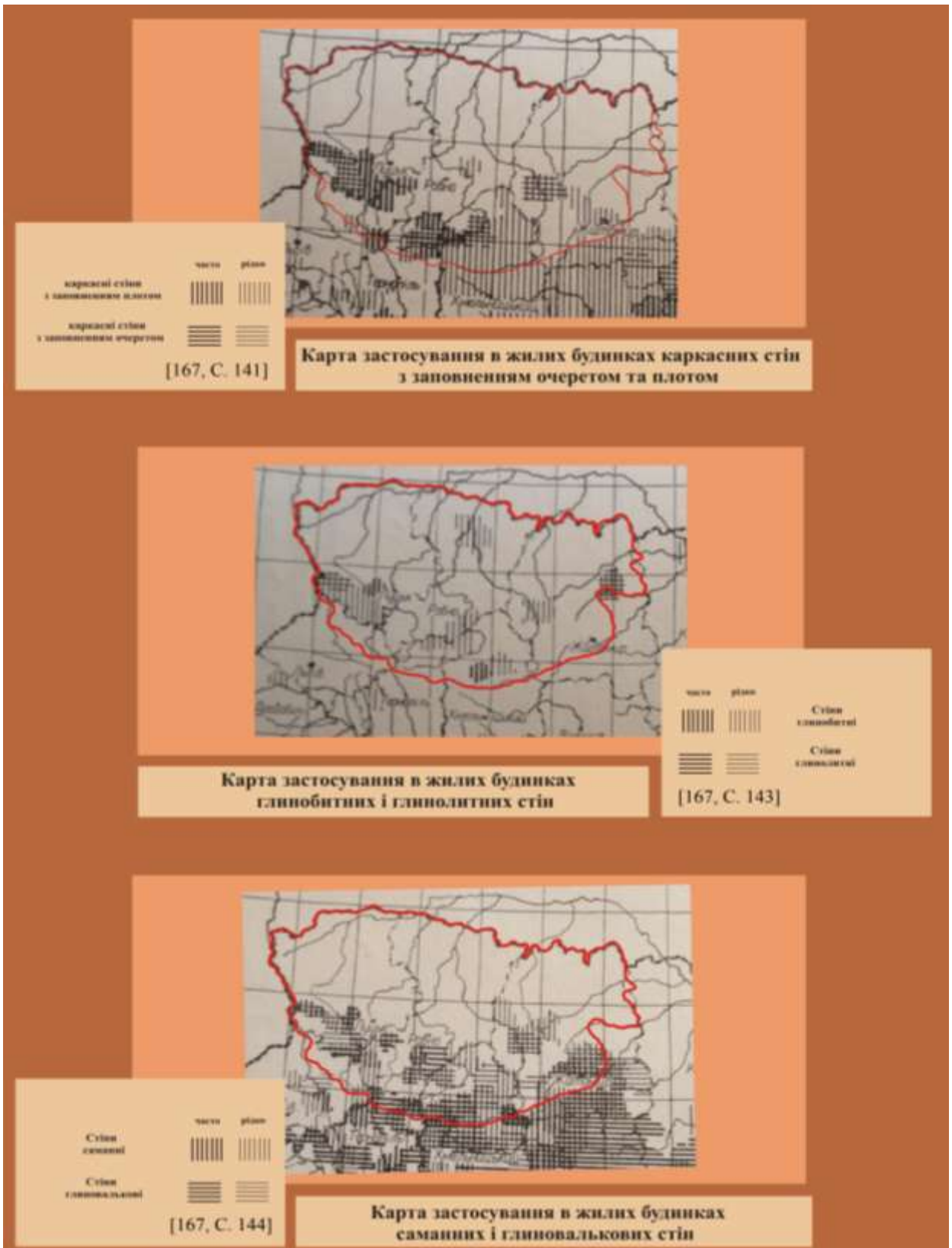
Таблиця 4.2.2.

Використання архітектурно-конструктивних рішень зведення стін в сільських садибах Волині XIX – поч. XX ст. (за В. Самойловичем).

Таблиця 4.2.2.(продовження)

Використання архітектурно-конструктивних рішень зведення стін в сільських садибах Волині XIX – поч. XX ст. (за В. Самойловичем).

будівлі за межі стіни. В кінці XIX ст. – поч. XX ст. почали використовувати зруб без лишку.

Розмір будівель завжди пов'язаний з природною довжиною дерева, що застосовувалось при народно – житловому будівництві. В свою чергу це зумовило планувальну структуру будівель, що робились з зрубу, оскільки розміри приміщень напряму залежали від довжини колод споруджуваних стін.

При будівництві житлової частини перевагу віддавали зрубним конструкціям. Піщані ґрунти, високий рівень ґрунтових вод на півночі Волині зумовили необхідність будівництва на цій території фундаментів. Каміння не було, його заміняли дубові палі ("штандари", "штимпалі", "пні"). Штандари були поширені північних районах Волині (Поліссі) [225, С. 229]. В більшості споруд долівка була глинобитна. Виняток становили комори ("кліті"), підлогу тут клали з півкругляка або грубих дощок, защемлених в пазах підвалин, покладених на "штандари", які виступали часом до 1,5м над землею. Встановлювались "штандари" на кутах, а при потребі і посередині прогонів стін. При значних розмірах будівлі робили суцільні фундаменти з паль.

У пізніший період (кінець XIX – поч. XX ст.) при будівництві фундаментів монументальних споруд з привозного каменю або цегли в окремих місцях встановлювались палі. Згодом їх могли обмуровувати, і в цих місцях виникали потовщення - пілястри., які нагадують традиційне фундаментування з палів. Зустрічались також і хати, де підвалини покладені безпосередньо на землю.

На підвалини використовували дуб або смолисту сосну. В'язались вони спочатку у "простий замок". Збільшення розміри житла, що в свою чергу, викликало потребу більш жорсткого кріплення основи за допомогою "складних замків" з зубом. Одночасно ускладнюються і з'єднання вінців.

До другої половини XIX ст. вінці в житлових спорудах в'язались у "простий замок" або "вугол". Випуски на кутах стають менш популярні із

застосуванням у житловому будівництві пиломатеріалів (до кінця XIX ст. будували з бруса або кругляка) і модою на "чистий кут", де застосували з'єднання "риб'ячий хвіст" чи "канюк" ("французький замок"). Такі з'єднання були відомі й раніше, але зустрічались переважно в культових спорудах, поміщицькому чи містечковому житлі [52, С. 54-57]. (Таблиця 4.2.3.)

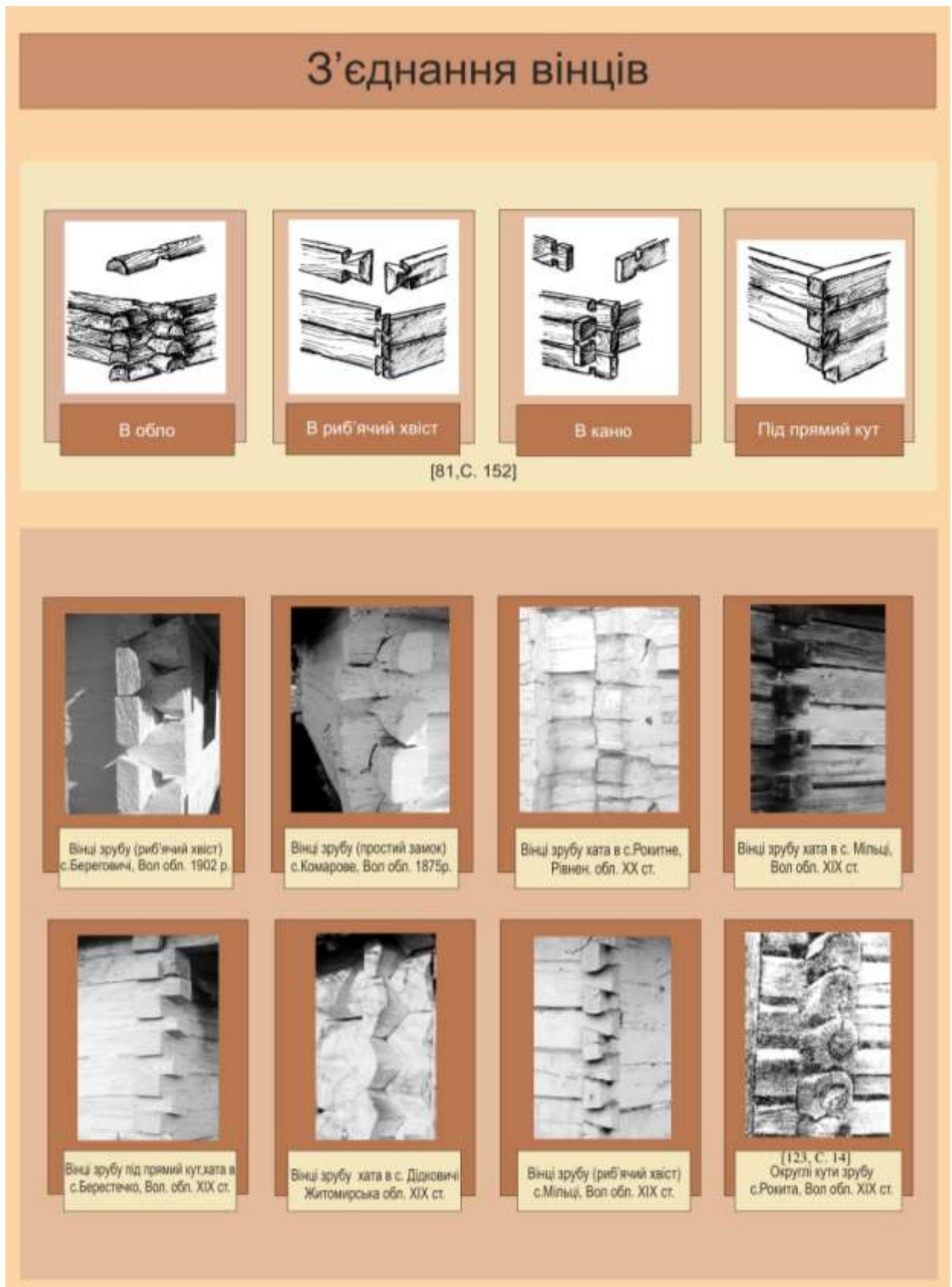
У селах Великому Обзирі, Стобихві Камінь-Каширського району на Волині, Боровому Рокитнянського району Рівненської області трапляються хати каркасної конструкції ("в шули"). В с. Боровому зафіксовано хату з господарською спорудою, де в житловій частині використано традиційні стовпи з пазами, а в стійлі - стодолі їх замінюють розміщені поруч сохи і стовби, між якими закладено стіни з бруса та кругляка. Всі конструктивні елементи взаємопов'язані за допомогою найпримітивніших засобів (врубок, кілків). Дах опирається на три сохи, вкопані в землю, через розвилки яких пропущено балку ("трам", "сліж", "сволок"). На неї покладені "ключини" так, що нижні кінці кріпляться до каркасу стін.

В цілому за своїми пропорціями та планувальними рішеннями каркасні споруди не відрізнялись від ідентичних зрубних, технологічно легші у виконанні, вони набули широкого розповсюдження на Волині в кінці XIX – поч. XX ст.

При зрубній техніці будівництва на стіни йшов оброблений кругляк або брус. При скріпленні вінців використовували кілки з твердих порід дерев, щілини затикались мохом. Крім того, для ущільнення швів вибирають ("друть") "драчку". В старих будівлях "драчку" вибирали з верху вінця. Волога, яка потрапляла на стіну, затримувалась у цих виїмках, що прискорювало процес гниття. З кінця XIX ст. будівельники почали вибирати "драчку" знизу бруса. У південних районах стіни житлової частини та сіней, крім комори білили ззовні, обмазувались глиною, а в деяких селах Кременецького і Володимир-Володимирського району і навіть комору [220, С. 42-43].

Таблиця 4.2.3.

Архітектурно-конструктивні рішення сільських садиб
Волині XIX – поч. XX ст.

Проміж ними була побілка або обмазування стіни навколо вікон, підмазували підвалини та двері червоною глиною. Спочатку просто для ущільнення віконних заповнень, і згодом обмазка доповнювалась примітивними узорами по контуру, як правило, з кругів.

До елементу декору стін, які зустрічаємо на Волині, слід віднести затісування випусків зрубу на шестигранник (при зрубі з півкругляка - на п'ятигранник) [156, С. 50-54]. Низькі (130- 140см) входи в житло, як правило, не оформлялись. Пізніше з'являються ганки, запозичені від поміщицького і містечкового будівництва.

У районі Тучина з двох боків комори часто влаштовували прибудову (прибік) завширшки до 2,5 м, яку перекривало продовження даху. Як правило, такі прибудови мали стовпову конструкцію з дощатим заповненням. У них тримали дрова, різні рідко вживані предмети сільського господарства.

Будуючи хату, майстри користувались системою своєрідного пропорціонування, оперувались певними стандартними розмірами плану 380х380 см висота стін 200-240см, у більш пізніх будівлях при плані 550х650 см висота зрубу сягає 280х320см. Стандартним було число вікон і їх розміри, які диктувались висотою вінців. Розміщення вікон було також стандартним - від 70 до 90см від кута.

Починаючи з 20-х років ХХ століття із збільшенням розмірів вікон при оформленні віконних прорізів використовуються різьблені наличники. Ареал їх інтенсивного поширення приблизно той же, що і в "драчки".

Коли стіни виведено на необхідну висоту, виникає потреба перекриття простору і влаштування конструкцій даху. Дахи "накотом", "на сохах" і "півсохах", "на козлах" (чапільках), наметові перекриття культових споруд, шестигранних і квадратних в плані клунь відносяться до найархаїчніших конструкцій [201, С. 30-64]. (Таблиця 4.2.4.)

Сохи – високі (до 5м), зазвичай дубові роздвоєні в горі стовпи. Вкопували їх у землю, в розвиліни зверху клали колоду чи брус ("сволок", "переклад"), на нього навішували "ключини" (дерев'яні жердини з сучками

Таблиця 4.2.4.

Архітектурно – конструктивні рішення даху в житлових та господарських будівлях Волині XIX – поч. XX ст.

або спеціально забитими кілками), а пізніше – крокви, з'єднані парами (зарубані), на які лягала площина стріхи. Сохи брали на себе основну вагу даху, зменшуючи навантаження на стіни. У давнину технічні засоби зведення стін, способи з'єднання вінців на кутах були недосконалі, тому „сошкові” конструкції даху себе виправдовували.

У давньому Волинському житлі при дахах "накотом" в культовому будівництві наметові конструкції іноді виконували і роль стелі; перші ж самостійні стелі ніби дублювали форму покриття (трикутні, трапецієвидні). Найбільшого розповсюдження набула так звана плеската стеля. Вона застосовувалась при будь-яких конструкціях дахів. Колоті плахи або дошки вкладались "у розбіжку" або "впритик" по трьох поперечних та одному поздовжньому сволоку ("траму") і присипались глиною та кострицею. Трам виходив на торцевий фасад і декорувався у вигляді завитка або ступінчатого кронштейна, виступаючи за площину стіни на 30-40см. Це типова стеля. Але поряд з нею в будівлях використовувались перекриття по одному або трьох поперечних сволоках. Траплялись хати, де балки стелі розміщені вздовж приміщення. Це, найімовірніше, наслідок еволюції трикутної і трапецієвидної стелі.

Еволюція художніх ознак селянського житла особливо виразною стає з середини XIX ст. Процес розвитку пластично-декоративної концепції виразно простежується на різнотипних хатах – від найпростіших до більш досконаліших.

Процес зародження та етапи розвитку плану, форм і пропорцій споруд, засобів конструктивного та художнього вирішення окремих елементів житла (вікна, двері, причілки, кутки, стіни, дахи, ворота, господарські приміщення, паркани), столярної майстерності робітників, а також поступового переходу до застосування допоміжних матеріалів простежується за будівельними реліктами Волинського краю.

Народні майстри дуже стримано застосовували різні засоби оздоблення інтер'єрів та екстер'єрів.

Вікна, як і двері – атрибути оселі, які були помітні вже здалеку та придатні для людського ока пропорціями та красою елементів декору.

В народній сільській оселі панував принцип доцільності, закріплений давньою традицією. Вікон було від двох до чотирьох: двоє – в стіні головного фасаду, одне в запічній, інколи одне в покутній стіні, чим і досягалась оптимальна освітленість житла.

У курних хатах дах винесено вперед для захисту стін та вікон (мають форму витягнутого по горизонталі) від негоди. Тут їх не більше чотирьох, мають вони 4 – 6 шибок, здебільшого придбаних готовими на ярмарках. Таке вікно на потребувало і не мало наличників.

В міру зростання висоти стін ширшали і вікна, відповідно іншими ставали їх пропорції. Застосування наличників на таких вікнах набувають прямого функціонального призначення – вони захищали від негоди, так само як і віконниці.

На наличник складались дві вертикальні дошки, що з'єднувались між собою вгорі та долі двома поперечними дошками. Верх наличника неодмінно виступає з площини стінки, захищає раму від дощових затікань. Вертикальні дошки нерідко опущені нижче за долішню поперечну на 10-20см. Кінці їх здебільшого декоративно викінчено у вигляді рядка зубів, вирізок, імітація китиць тощо. В свою чергу, таке обрамлення робило вікно оптично більшим, художньо принадним.

Верхню частину наличників представлено на Волині двома основними типами:

- 1) Трикутний фронтон;
- 2) Широка прямокутна дошка.

Дошка здебільшого несе набивні орнаментовані лиштви або фільонки (вузькі довгі відрізки дошки) чи інші набивні елементи, симетрично розташовані довкола основного мотиву. Використовувались також прості набивні елементи симетрично розташовані довкола основного мотиву.

Зосередження уваги на рівних наличниках на рельєфі, а основним засобом виразності стають світлотіньові ефекти. Вишуканість та чепурність орнаментальних рішень особливо властива рівним наличникам (північ Волинської та Рівненської області).

Віконниці мають дві, дуже рідко одну, стулки, що складаються з кількох обрамлених дощочок і вкриті олійними фарбами.

Двері на Волині, як правило одностулкові, обрамлені простими одвірками, інколи з вирізаними вгорі прикрасами, які розміром і характером відповідають таким же на горішній дошці віконних наличників.

Найпростіші двері на Волині складені з вертикально поставлених дощок. Подальшим різновидом дверей є їх рамний тип. В рамному типі дверей рама замикає від 2 до 6 великих щитів, часто прикрашених набивними лиштвами та кутовими елементами. Зустрічаються двері рамного типу, що замикають набір квадратів і ромбів, розташування яких визначеним порядком утворює велике декоративне панно.

Виготовляли дбайливо та старанно також двері та ворота до господарських приміщень. У клунях на Рівненщині (с. Межиричі) зустрічаються двері, верх яких виготовлено у формі арки.

Матеріалом для виготовлення дверей хлівів та клунь були дерев'яні дошки. Їх конструктивна частина – рама, косяки здебільшого не приховувались і ставились назовні. Вигляд дверей визначався різкими лініями рами, де прості та скісні лінії утворюють симетричну композицію, побудовану з трикутників та квадратів.

Конструкція дверей до хліва або клуні інколи була у вигляді дерев'яного стовбура з чималою гіллякою та прибитими до неї дошками, що дозволяло дверям не осідати та не скошуватись.

Кути (кутки, „вугли”), стіни, піддашся – важливі елементи традиційного народного будівництва Волині, що виявляють майстерність і хист народних теслярів і столярів.

Вирішення кутів – ”вуглів”, елементів декоративного вивершення хати, що має багатовікову історію.

В зрубних хатах, які зводились з круглих або тесаних колод, схрещених на розі та завершувались короткими або довгими виступам, кути засвідчували майстерність кладки, щільність зрубу, а також були художньою закінченістю будівлі.

Волинь характеризується різноманітністю традиційних форм кутів:

- 1) шестикутна форма колод, стикались між собою колоди утворювали орнаментальну смугу у вигляді регулярних ламаних ліній (північ Житомирщини);
- 2) напівкруглі зрізи, використовувались для складання хат і особливо господарських будівель, споруджених з тонших кругляків;
- 3) зубцеподібний силует – зрізи, які не утворюють рівних вертикальних рядків, зумовлено це різною довжиною окремих кругляків (характерне для півночі Волинської області);
- 4) „чистий ріг”, „в чистий кут”, „в чистий вугол” - обпилювання колод із чотирьох боків (бруси стали однорозмірними) призвело до повного зрізання виступів.

В будівлях з „чистий рогом” для захисту цих кутів від затікань дощової води (руйнуюча дія атмосферних опадів) та збереження тепла (промерзання вінців) почали обабіч обшивати двома дошками, прикрашаючи їх різними декоративними засобами. „Псевдопілястри” вгорі та внизу здебільшого мали набивні лиштви, які імітували внизу – базис, а вгорі – капітель. Пілястри були пущені по краях дощок, з яких зроблено і горизонталі, а також окремі елементи прикрас – квадрати і ромби, які іноді фарбували.

Фронтони розміщувались на причілковому боці та вирішувались по-різному, відповідно до розмірів та конструкції споруд. В зрубних житлах їх не було, бо зруби колод піднімались до верхів'я даху. Ще й нині можна зустріти фронтони в реліктах – старих господарських будівлях. Завершення фронтонів на Волині, інколи прикрашали скромними елементами глухого

різьблення чи контурного порізки вітряних дощок, які формою нагадують голови коней або якихсь химерних істот.

Ганки виникли, як форма вирізнення входу до оселі: засіб захисту дверей оселі та підкріплення суспільного становище господаря. Первинною формою був двосхилий навіс, опертий на сохах у XVIII ст. (північ Рівненщини). Пізніше був поширений на півночі Волині (з кінця XIX – поч. XX ст.). Ставили ганок на стовпи; до них кріпили лаву для сидіння, а позаду – дошку, щоб впиратись. Провідним елементом в оформленні ганку був щиток – трикутний фронтон. Він рясно прикрашався лиштвами.

Ворота – постійний складовий елемент традиційного „окружного двору”, який за давнини слугував, як оборонний об’єкт і був свідченням дбайливості господаря та добробуту селянської сім’ї. Встановлювались ворота традиційно на двох стовпах, з’єднаних зверху „бальком”. Третій стовп для хвіртки, вкопували неподалік, над нею часто клали дерев’яний брус.

4.3. Архітектурно – декоративні рішення житлових та господарських будівель.

Оселя – це середовище, де всі складові частини підігнані під конкретні потреби людини. Все що зводилось, від печі до околиці – створювалось як загальне предметне ціле.

Народні майстри минулого знали, що оселя – це живий організм, тому багато вірувань та обрядів використовували при виборі місця для майбутнього "обійстя". Типове Волинське житло розвивалось за принципом спадкоємності, багато зберегло і запозичило від своєї далекої попередниці (за твердженнями археологів: українська хата – мазанка, це тільки поліпшений варіант трипільської глиняної будівлі). Хата – одноповерхова житлова будівля, на Західній Україні носила назву – хижа [225, С. 209].

Предмети першої групи майже завжди залишались на своєму традиційному місці, не змінюючи форму. Конструктивною простотою відзначалися усі хатні меблі.

Лави робились з масивних, спеціально розрізаних дощок, які клали на дерев'яні колодки або кілки, забиті в глиняну долівку. Пізніше з'явилися інші види лавок: зі спинками, зі скриньками для постелі.

Застосування різноманітних конструкцій в народно – житловому будівництві є одним з головних факторів - впливає на вирішення планування житла, об'ємно-просторову композицію та архітектурне рішення.

Особливо важливу роль в народному житловому будівництві відіграє конструктивне рішення стін, яке залежало від будівельних матеріалів, які застосовуються для будівництва.

На Волині основним будівельним матеріалом, який використовувався для будівництва стін було дерево. Саме застосування дерева зумовило різні типи стінових конструкцій. На півночі Волині застосовували зрубну техніку будівництва (зумовлено це великою кількістю лісових масивів), а на півдні – зрубно-каркасну техніку будівництва (в зв'язку з нестачею лісоматеріалу).

В середині XIX ст. зрубно-каркасні будівлі набули поширення на території всієї Волині. Сприяло цьому вирубка лісів, особливо і північних районах Волині.

Житлова частина в будівлях робилась в зруб. Зруб – основа всієї народної житлової архітектури Волині, це конструктивна форма в дерев'яному будівництві. Зруб в селянській хаті – це чотиригранне приміщення, стіни якого складені з горизонтально вкладених дерев'яних брусів. В архітектурі Волині зустрічається також шести-, та восьмигранний зруб в господарських будівлях, та в церковному будівництві.

Сіни та комора в зрубно-каркасних будівлях робилась „в стовп”. Найважливішим в цій конструкції є стовпи, проміжки між якими заповнювались дошками – делями (кругляками, розрізаними на дві половини по довжині.) Ставилися стовпи на підвалину або закопували в землю, іноді ставили на камені.

У повісті „Осип Бондарчук” [116] є докладний опис волинського житла: „Стіни роблять з колод різного розміру і форми, про красу тут і

думати на доводиться, тесати нема з чого, а криві поліна не вдається вирівняти, тому дуже часто вони випирають зверху, а знизу утворюють невелику западину, жалюгідна перепона, яка захищає сім'ю від зимової негоди і дощукельних вітрів. Ззовні і всередині хата сяк – так обмазувалась глиною. Оточена призьбою, яку заповнюють землею або гноєм...”.

На поч. ХХ ст. значного поширення дістала каркасна техніка будівництва. Між дубові стовпи, що вкопувались або ставились по кутах будівлі на підвалини, закладали дилі, плахи (широкі дошки або кругляки). Ззовні та зсередини стіни обмазували глиною. Були відомі дві техніки обробки таких стін: „в накидку” і „через дилі”.

Обробка стін „в накидку” полягала в тому, що в нерівні горбасті дошки, дилі, кругляк (заповнення каркасу) забивали дерев'яні кілочки. Потім усю поверхню такої стіни закидали сумішшю полови або короткої соломи з глиною.

Техніка „через дилі” набула більшого поширення в Кременецькій, Тернопільській та південній частині Рівненської області. На брус або диль ("ригель") зверху накладали ряд вальків, суміш соломи з глиною, довжиною до 20 см. Угорі їх притискали знову брусом, потім поверхню замазували й білили.

Характерним реліктом будівництва півночі Волині є побудова торцевої сторони даху з балок „соломінців” або „самінців”, що поступово скорочуючись, утворюють фронтон над торцевою стіною споруди. Такий суцільний зруб йде від підвалин до верхів'я даху. Покрівля даху тримається не на кроквах, а на повздовжніх балках, що ідуть від торця до торця споруди.

Вікна в будівлі мали різні розміри: найбільші – припокутні, запічні і припічні – менші. В с. Бігені (Рівненського району) виявлено запічне віконце мінімальних розмірів (15 x 30см). Обмазане скло мало вигляд двох пляшкових донець. У хатах каркасної конструкції віконні рами вставляли між двома стовпами, закріпленими між платвою і підвалиною.

Найчастіше для будівництва житлових та господарських будівель використовували стрижневе дерево, яке добре зберігалось. Дерево старанно добирали в лісі. Найкращою вважалась сосна із щільною дрібношаровою і смолистою деревиною, вузькою заболонню і великим ядром [161, С. 417]. Зводили житлові будівлі не лише з сосни, а й з осики, вільхи, зрідка з тополі, та в окремих випадках з смереки та липи. (Таблиця 4.3.1.)

Осика не маючи промислового значення, будучи дешевою, її не точив шершень, у зрубі ставала твердою, широко використовувалась у будівництві [163, С. 418]. Набула поширення осика також і в інших регіонах, здебільшого через вірування селян, що осика найкращий оберіг від усякої нечисті [163, С. 61].

Вільхові дерева при будівництві старались брати не старше 40-50 років, оскільки в стиглому віці (60 років) їх пошкоджує серцевинна гниль [160, С. 62].

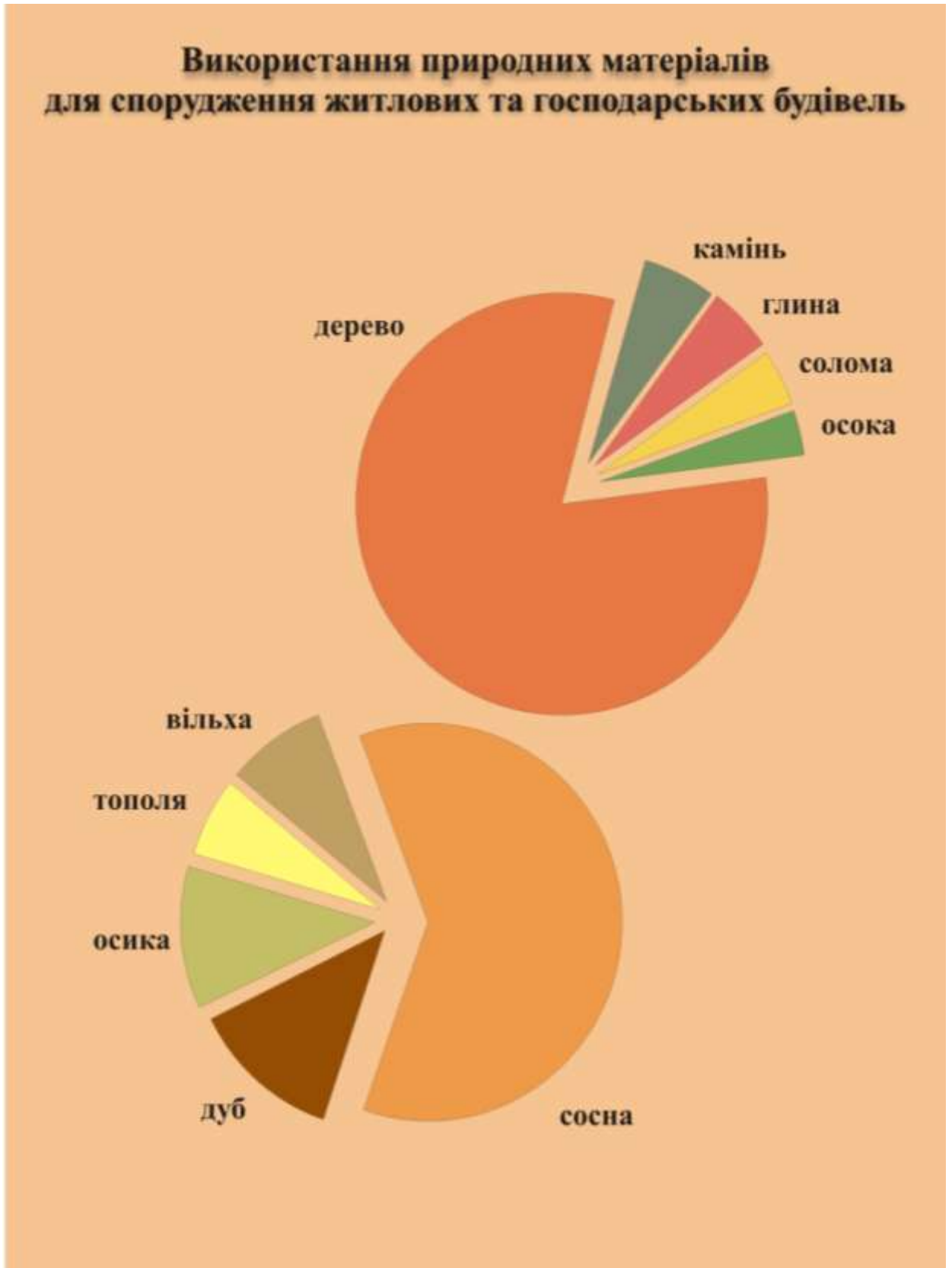
Селяни добре орієнтувались у властивостях деревини різних порід (осика – добре зберігалась в сухих місцях, вільха відзначалась значною вологостійкістю тощо).[145, С. 301] Часто з різних порід деревини, використовуючи властивості порід деревини та комбінуючи їх, зводили зруб хат [163, С. 418].

З дубового дерева виготовляли нижній вінець зрубу – підвалини та фундамент («палі», «штемпелі», «штандари»). Зрідка, ці елементи теж виконували з соснового дерева [244, С. 7].

Характерним для Волині є використання зрубу при будівництві житлової частини(в північних районах зустрічається використання зрубу на всю будівлю), а сіни і комору – стовпово-каркасним способом. До зруба власне хати приєднувались інші будівлі: колешні, комору, пукліт, сіни. У другій половині XIX – початку XX століття стіни жител будували з дошкоподібних пластин, протесаних півкогод, рідше з брусів та колод. Застосування півкогод та дошкоподібних пластин для спорудження житла

Таблиця 4.3.1.

Використання матеріалів для будівництва будівель та споруд в сільських садибах Волині XIX – поч. XX ст.

характерне для західних районів Білоруського Полісся [125, С. 123] та Підляшшя (Польща) [252, С. 81-82].

В XIX ст. на Волині найбільшого поширення набувають хати з планом: хата + сіни; хата + сіни + комора.

У плані наближені до овалу семи-восьмикутні клуні збереглися до сьогодні в Рокитнівському, Дубровицькому районах Рівненської області. Складені з соснових плах або півкругляків, з'єднаних на всіх чотирьох кутах „простими замками”. Стіни головного фасаду виставлені трохи вперед і змикаються з воротами, а протилежні з'єднуються у пазах стовпах („ушака”). В такий спосіб збільшується площа приміщення. Дахи в клунях бувають чотирисхилі і двосхилі, як правило на двох сохах, що стоять при причілкових стінах.

Зрубні клуні „на сохах”, прямокутні в плані, збереглися на півночі Любомльського району Волинської області і до наших днів.

Сохи мали вади: закопані в ґрунт, при мінливому рівні вологи, особливо на півночі Волині, вони швидко підгнивали. Місцеві майстри навчилися запобігати цьому – не закопувати в землю, а зарубувати в причілкові стіни. Так виникла конструкція даху „на підсішках” або „дідках”. „На підсішках” будували стебки – маленькі будиночки – кліті, в яких тримали овочі, картоплю, а влітку – й молочні продукти.

Давня хата „на підсішках” збереглась в селі Копилля Маневицького району Волинської області [86, С. 48-49].

Клуні „на сошках” кінця XIX – поч. XX ст. збереглися в Рівненській області (Гощанський, Острозький та Здолбунівський райони).

Серед збережених до сьогодні старовинних хат виділяються кілька у селі Старий Почаїв Кременецького району Тернопільської області. Вони належать до типових зразків волинського народного житла [86, С. 50-51]. Хати побудовані в зруб з соснового, дубового, липового, ясеневого, рідше березового дерева; часто змішували один вінець з липи, другий - сосновий або дубовий. У плані хати тридільні (хата+сіни+комора). Розміри будинків

5,5 x 13м або 6 x 15 м. Виділяється у хатах власне тільки зруб хати. Перехід від зруба до стін здійснюється за допомогою стовпів („ушаків”), в прорізи яких закладені бруси. В сінях четверо дверей: одні – фронтові, другі ведуть на господарський двір, решта – до хати і комори. Вікна розміром 40 x 60см.

Дахи в хатах солом’яні, чотирихилі. Зверху над ними підіймаються плетені з лози і обліплені глиною димарі, прикриті зверху дощатим дашком. Стіни власне хати обмащені білою глиною ззовні і всередині, підвалини – коричневою глиною. Підлоги є тільки в сінях і коморах, а хатах долівки вибирають з глини.

Поширеним варіантом традиційного житла Волині XIX – поч. XX ст. була хата з ванькирем (походить від польського „алькеж ”, що означає кімнату за піччю). Ванькир – бічна кімната, відокремлена від великої кімнати.

Піч і груба (грубки відомі на Волині з XVIII ст.) перегороджують уздовж хату на два приміщення: світлицю і ванькир. Перехід від світлиці до ванькира має аркоподібну форму, створенню якої зумовлено димовим проходом від грубки до основного димаря). Піч будували так, щоб отвір з печі виходив на ванькир, який використовували як кухню.

Стелі на Волині XIX – поч. XX ст. - з дерев’яних дощок (найбільшого поширення мала сосна, рідше інші породи деревини), покладених поперек, впритул одна до одної („впритиск”, „внакладку”), а в Володимир-Волинському районі - „врозбіжку” (ряди дощок були покладені на певній віддалі (15 – 20 см) одна від одної, а проміжки закривали іншими дошками).

Стелю на більшості території Волині [227, С. 358] тримали 3-4 сволюки (переважно три) [162, С. 91], які лежали поперек. Зустрічались хата з двома та одним поперечними сволюками. Стеля на одному поперечному сволюку характерна для давніх споруд (Володимирецький район Рівненської області, Любешівський, Маневицький та Камінь-Каширський районах Волинської області). Особливо часто стеля на одному поперечному сволюку побутувала в XIX столітті в Ратнівському районі Волинської області [162, С. 93]. Також

використовували один повздовжній сволок [162, С. 92]. Такий спосіб утримання стелі набув поширення і на території Білорусії [246, С. 522]. Інколи для кращої підтримки стелі, посередині хати ставили підпору (стовп, що називається „шіша”), яка впиралась в сволок (Шумський район). Сволоки, які покладені по довжині хати, часто мали написи, хрестики.

4.4. Інтер'єри житлових будівель Волині ХІХ – поч. ХХ ст.

Типове Волинське житло розвивалось за принципом спадкоємності, багато зберегло і запозичило від своєї далекої попередниці (за твердженнями археологів: українська хата-мазанка, це тільки поліпшений варіант трипільської глиняної будівлі). Хата – одноповерхова житлова будівля, на Західній Україні носила назву – хижа [225, С. 209].

Риси традиційності знаходимо у розкопках житлових будівель бронзової епохи (прямокутні форми, деякі двокамерні, середні розміри 14 х 7м і 12 х 6м, каркасна конструкція, стіни закладались брусами, дах у переважній більшості - двосхилий).

Пізніші епохи наклали відбиток на характер житла. Зокрема в II-V ст. н. е. вперше в поселеннях виявлено наявність індивідуальних житлових господарських комплексів – садиб.

У період Київської Русі остаточно сформувався тип трикамерного житла, що набув рис класичності. З огляду на нерівність поступу цивілізації, розчленування земель і тривале перебування під чужоземним впливом, відмінність природних умов надали житлу Волині регіональних особливостей.

В житлових господарських комплексах Волині застосування архітектурних мотивів зумовлено та тісно пов'язано з традиціями цього краю, естетичними уявленнями народних зодчих.

Велике значення мало розташування жилого будинку на садибі і відносно вулиці. Зміна архітектурного рішення фасаду напряму залежало від

розташування жилого будинку на садибі (в одних випадках – головний фасад, є той, що має вхід до будинку, в інших – повернутий в бік вулиці).

Соціальна обумовленість, доцільність, зручність, естетичні засади чітко простежуються і у внутрішній влаштованості оселі.

Внутрішній простір Волинського житла чітко розділявся:

- 1) робочу;
- 2) побутову;
- 3) обрядово – культову.

Відповідно до поділу площі оселі і розміщувалися меблі та предмети: у робочій – піч, мисник; в обрядовій - стіл на покуті; у побутовій – піл або ліжка, скриня.

Традиційні меблі за функціональним призначенням ділились на дві групи:

- 1) для відпочинку та зручності виконання певних операцій (стіл, піл, колиска, ослони, лави);
- 2) для зберігання продуктів і речей домашнього вжитку.

Предмети першої групи майже завжди залишались на своєму традиційному місці, не змінюючи форму. Конструктивною простотою відзначалися усі хатні меблі.

Лави робились з масивних, спеціально розрізаних дощок, які клали на дерев'яні колодки або кілки, забиті в глиняну долівку. Пізніше з'явилися інші види лавок: зі спинками, зі скриньками для постелі.

Застосування різноманітних конструкцій в народному житловому будівництві є одним з головних факторів - впливає на вирішення планування житла, об'ємно-просторову композицію та архітектурне рішення.

Особливо важливу роль в народну житловому будівництві відіграє конструктивне рішення стін, яке залежало від будівельних матеріалів, які застосовуються для будівництва.

На Волині основним будівельним матеріалом, який використовувався для будівництва стін було дерево. Саме застосування дерева зумовило різні

типи стінових конструкцій. На півночі Волині застосовували зрубну техніку будівництва (зумовлено це великою кількістю лісових масивів), а на півдні – зрубно-каркасну техніку будівництва (в зв'язку з нестачею лісоматеріалу).

В середині XIX ст. зрубно-каркасні будівлі набули поширення на території всієї Волині. Сприяло цьому вирубка лісів, особливо і північних районах Волині.

Житлова частина в будівлях робилась в зруб. Зруб – основа всієї народної житлової архітектури Волині, це конструктивна форма в дерев'яному будівництві. Зруб в селянській хаті – це чотиригранне приміщення, стіни якого складені з горизонтально вкладених дерев'яних брусів. В архітектурі Волині зустрічається також шести-, та восьмигранний зруб в господарських будівлях, та в церковному будівництві.

Основним критерієм при відборі матеріалу була відповідність кожного об'єкта народним архітектурно-будівельним традиціям та естетичним уподобанням народу. Ці риси були найбільш притаманні житлу простого селянства, в якому яскраво і самобутньо втілений досвід народної творчості. Житлові будинки заможних селян, навпаки, в більшості випадків не відповідало цим умовам, бо вони часто мали ознаки житла міщанства або дрібнокапіталістичних елементів міста, до укладу життя і світогляду завжди прагнуло куркульство. Це знайшло відображення передусім в архітектурному рішенні і особливо в прийомах декоративного оздоблення фасадів та інтер'єрів. Саме тут часто втрачалась простота, доцільність і художня виразність, притаманні кращим зразкам народної архітектури.

Основні елементи обладнання житла на Волині сягають давнини і знаходять аналогії не лише в білоруському та російському житлі, а й в усього слов'янства. А деякі елементи сформувались і ще раніше. Обладнання волинського житла, як і східнослов'янського в цілому, вирішувалась одночасно із зведенням будівлі і складало невід'ємне ціле [31, С. 3 - 454].

Інтер'єр народного Волинського житла відзначався постійністю. Кожен кут і суміжні зони в хаті мали певні функції і заповнювались такими

предметами, які виражали їхній статус. Все це склалось внаслідок багатоговікового життя в однокамерній хаті і тим, що хатні меблі виготовлялись разом із хатою. В минулому це піч, лави, піл, жердки, полиці, посвіт, стіл, ослони, стільці, дитячі меблі, тощо.

Всі розміри меблів були пов'язані з розмірами кімнати, лави відповідали довжині стін, а їх висота підпорядковувалась висоті підвіконня, Висота мисника – висоті дверей. Спальна частина кімнати завжди була за піччю, у найтемнішому куточку кімнати ("під глухою стіною"), парадна частина кімнати – більш освітлена вікнами. Тут на стінах висіли ікони. Робоча частина – біля печі і вхідних дверей, де клали паливо і продукти харчування [64, С. 92 - 94].

Меблі виготовлялись переважно з сосни, але використовували для них також дуб, вільху і осику. З розвитком капіталістичних відносин з'явилися і інші види обладнань, характерні для заможних верств населення. Внутрішнє опорядження житла гранично просте, мало чіткий функціональний розподіл з оптимальним, іноді універсальним використанням, що задовольняло побутові потреби в минулому.

Певна системність склалась і у конструюванні внутрішнього вигляду житла. Чітко простежуються три яруси, у формуванні яких важливу роль відіграли зв'язки обжитого простору з навколишнім середовищем: для нижнього - поєднання з матір'ю – землею, нижнім світом творення; для верхнього - з небом, високою сферою світо творення; середній - людське середовище, яке зазнає змін, освоюючи обидва сусідні яруси.

До нижнього ярусу хати входять частини стіни з підпіччям і лавами, що символізують межу світу наземного і підземного. У давніх напівземлянках викопували спеціальні ями для сидіння, які використовували як стільці. Вони виконували функції предметів домашнього вжитку.

Верхній ярус і стеля хати – це ніби небо, а сволок виконував роль охоронця оселі, лінії, на якій вона тримається і яку не сміють переступати злі духи.

Стіни, двері, вікна і простінки – це елементи середнього ярусу, які слугували своєрідним проміжком між ідеалізованою небесною сферою і підземним світом. Вікна і двері виступали у ролі каналів через які люди спілкувалися із навколишнім світом; вважалося, що вони були наділені магічними властивостями оберегів житла.

Двері в житлових будівлях Волині були низькі, а пороги високі, пов'язано це було з утриманням тепла в хаті.

Стіни в хаті мали свої назви: при вході – „порогова”; навпроти – причілкова („покуття”, „торцева”, „зовнішня”) – де сходяться лави (святе і поважне місце для жителів Волині); проти отвору печі – передня („лицева”, „від вулиці”, „світова”); прилягаюча до печі – напільна („запічна”, „від двору”, „примостня”, „повночна”, „задня”, „поздовжня”) [64, С. 92 - 94].

Сіни відігравали визначну комунікативну функцію, адже з них починався перехід до хати, комори, на горище, тут зберігали зерно, господарські речі (цебри, корита, кошики), по кутках стояли ціпи, мотики, сокири, а часом і жорна. Сіни на Волині завжди були холодними та не мали стелі, вони захищали житлову частину від холоду.

Іноді при стіні, що розділяє житлову частину і сіни будували пукліт (у деяких районах „прибік”, „тепла комора”, у Сарнівському районі – „істебка”), невеликий зруб, нижчий від стелі хати, ззовні і з середини побілений глиною та перекритий стелею. Також зустрічалося розміщення пукліту ззаду житлової будівлі (за піччю, яка обігриває його), у причілковій частині хати (збоку покуття) та в колешні. Траплялися на Волині житлові будівлі за планом: пукліт+хата+сіни+комора.

У коморі, якщо вона була одна в садибі, зберігали зерно, продукти, а також одяг у скринях або на жердках.

Невід'ємним елементом житла була піч. (Таблиця 4.4.1.) Печі відомі на території східних слов'ян з глибокої давнини. В трипільських житлах знайдені глинобитні печі, які являли собою прототип волинських печей. За тисячоліття існування вона зазнала значних змін.

Таблиця 4.4.1.

Архітектурно-декоративні рішення житлових будівель
Волині XIX – поч. XX ст.

АРХІТЕКТУРНО-ДЕКОРАТИВНЕ
ВИРІШЕННЯ ЖИТЛОВИХ БУДІВЕЛЬ

Інтер'єр Волинської хати
кін. XIX- поч. XX ст. [174, С. 27]

Інтер'єр хати с. Сварицевичі Дубровицького
р-ну Рівн. обл. кін. XX ст. [8], С. 144]

Інтер'єр курної хати с. Комарово
Волинська обл. 1875р.

Авт. мал. за [8], С. 148]

Інтер'єр курної хати с. Копилля
Волинська обл. кін. XIX ст.

Авт. мал. за [63, С. 92]

Піч у хаті с. Великі Целцевичі
Рівненська обл. кін. XIX ст.

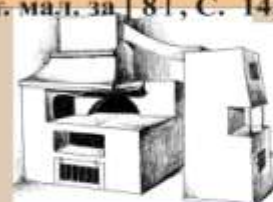

Піч у хаті с. Бужани
Волинська обл. 1900 р.

Авт. мал. за [81, С. 145]

Піч у хаті с. Мільці
Волинська обл. поч. XXст.

Піч у хаті с. Великі Озера
Рівненська обл. кін. XIX ст.

Авт. мал. за [8], С. 146]

Піч у хаті с. Пульмо
Волинська обл. кін. XIX ст.

Авт. мал. за [63, С. 90]

Піч у хаті с. Гумнище
Горох. р-ну Волинська обл. 1900 р.

Таблиця 4.4.1. (продовження)

Архітектурно-декоративні рішення житлових будівель

Волині XIX – поч. XX ст.

АРХІТЕКТУРНО-ДЕКОРАТИВНЕ
ВИРІШЕННЯ ЖИТЛОВИХ БУДІВЕЛЬ

Піч у хаті с. Велика Глуша
Вол. обл. кін. XIXст. [80, С. 143]

Піч у хаті с. Раків Ліс
Вол. серед XIX ст. [80, С. 149]

Піч у хаті с. Паридуби
Вол. поч. XX ст. [80, С. 149]

Піч у хаті с. Коцюри
Волинська обл. поч. XX ст.

Піч у хаті с. Рокитне
Рівненська обл. поч. XX ст.

Піч у хаті с. Чорних
Волинська обл. XIX ст.

Піч та ванькир у хаті с. Мільці
Волинська обл. поч. XX ст.

Піч у хаті с. Комарово
Волинська обл. 1875 р.

Піч у хаті с. Дубечно
Волинська обл. XIX ст.

Піч у хаті с. Броніця
Волинська обл. поч. XX ст.

[80, С. 151]

Піч у хаті с. Березовичі Вол-Волин. р-ну
Вол. обл. поч. XX ст. [62, С. 85]

Піч виконувала у житті різноманітні функції, обігрівала, годувала, сушила і лікувала. З піччю пов'язано багато народних повір'їв, прислів'їв та звичаїв. Відповідно до розташування печі розміщувались і решта предметів інтер'єру.

На Волині, як на всій Україні, піч ставили у кутку, справа чи зліва від входу (залежно від орієнтації хати).

Зводили піч завжди до дверей отвором (хойлом). Походить це з часів коли хата була курною і дим виходив у двері. Саме таке розміщення було найбільш раціональним, бо поверхня печі, яка нагрівалась, була звернена всередину приміщення. Крім того холодне повітря, яке входило у двері тут же нагрівалось.

В письмових описах замків в Скалі, Смотричі, Кам'яному є перші згадки про житло де топили „по-чорному” та „по-білому”, датуються вони до XV ст. В житлі де топили „по-чорному” жили слуги, а в житлі „по-білому” білились кімнати і піч.

Селянське житло в переважній більшості до середини XIX ст. було курним, а в деяких районах і до початку XX ст. В селі Полиці Камінь-Каширського району Волинської області у 1900 році було 150 курних і 5-7 білених хат [64, С. 92 - 94].

Вариста піч, поставлена до дверей, скорочувала шлях від мисника до вогнища, давала можливість відразу біля дверей використовувати дрова, і запобігала поширенню бруду. В однокамерних курницях, відомих як тимчасове житло, та сушарні посередині робили „горен” – рублене підвищення висотою до 70см, засипане землею для розведення вогню (Овруцький повіт Волинської губернії).

У курнях для вогнища посередині клали засипаний землею зруб в 1-2 вінці. Ще простіше вогнище в стебках (коморах для зберігання городини, інколи тимчасове житло) – ямка для жару в земляній долівці.

В курних хатах піч робили з глини. Стіни у таких хатах ніколи не білили, їх тільки мили до висоти середнього зросту людини. Вище стіни і стеля завжди були чорними від сажі.

У печах давнішнього типу нижню частину „опічки” віддавна і до початку ХХ століття робили з дерева. Найпростіший спосіб влаштування опічків використовувався на півночі Волині. На дві масивні підвалини, покладені на стояках, укладають суцільний накод із плах або кругляків. На цій основі вибивають глинобитний під і склепіння. Часто підвалинам надають форму полозів, за які закладається дошка, що утримує передню стіну глинобитного причіпка.

В складніших конструкціях на підвалинах встановлювали зруб в 1-2 вінці. В окремих випадках такий зруб спирається не на підвалини, а на масивний брус, врубаний у поперечні стіни хати (с. Біловіж Рокитнівського р-ну Рівненської обл.).

При зведенні глинобитного склепіння печі застосовувалось кілька різних способів виготовлення опалубки: майбутня топчна порожнина печі закладалась штабелем з нетовстих колодок, які після виготовлення склепіння випалювали; часом для цього розколювали навпіл масивний кадуб, підбирали плетену чи дощату опалубку або ж мішок відповідних розмірів, туго набитий просом, яке потім легко висипали, розв'язуючи мішок.

Дим з курної печі валував прямо з хати, виходячи крізь прочинені на час топки двері. Спеціальні пристрої чи отвори для виходу диму з хати зустрічались на півночі Волині різко, хоча й були досить відомі. Отвори для виходу диму – димоволоки, були лише стінові: подекуди їх робили у сінешній стіні проти (села Самари, Серники, Блажове) або напільній стіні проти запічка (села Озеро, Мульчиці Рівненської обл.). В курницях димоволок теж стіновий, але в причілковій стіні (Овруцький район).

У другій половині ХІХ ст., після скасування кріпосного права, з'являються пристрої для диму - комини, спочатку ними виводився дим до стелі, згодом через горище на дах дерев'яними трубами (”димниками”), які

робились із стовбура дерева. Робили "димниками" з розрізаного вздовж на дві рівні частини стовбура дерева, в якому видовбували середину і зв'язували прутами.

В кінці XIX ст. у заможних селян з'являються коми́ни обплетені і обмазані глиною - кіші, підвішені до стелі над устем печі та з'єднаний плетеною шиєю з стіновим димоволоком – каглою.

Роль вогнища завжди була для жителів Волині виняткова. Це і приготування їжі, і опалення і освітлення.

Народне житло Волині XIX – поч. XX ст. створювало спільний простір з вогнищем, тому меблі виконували функцію внутрішньої архітектури єдиного інтер'єру, який протягом доби перетворювався в їдальню, кухню, майстерню, спальню.

З метою освітлення використовували традиційне вогнище – посвіт. Побутували різні назвами: посвіт, кагло, комин посвітний, комин світильний, лучник, світак, світач, світильник, світло.

Перші посвіти мали просту конструкцію, в широкій дерев'яній колоді або просто брусі просверлювалась дірка, де закріплювалась палка висотою до 1 м, в розщеплений кінець якої вставлялась скіпка. Скіпки ("лучини") виготовлялись з різних листяних та хвойних порід дерева – сосни, берези, клена, ясеня.

Посвіт складався з двох частин – коми́на і спеціального пристрою для спалення лучини. Комин для виводу диму робили з кадоба або виплітали з дубців коша, розширеного до низу і обмазаного глиною. Підвішували комин до отвору вирізаного в стелі діаметром 20-40см. Під комином встановлювали різні пристосування для спалювання лучини (колода обмазана глиною або пень з кореневим розгалуженням до гори, куди вставляли черепок або плоский камінь).

Застосовувався також інші способи спалювання лучини: на дерев'яній лопаті, яка задовбувалась у чільну стіну проти коми́на; коли на 2-3 скіпки

вставляли в отвори круглого каменю (мали назву – очі, рот ”адамової голови”).

Посвіт зі скіпкою ставили посеред хати, вдень його ховали в куток до печі. У багатьох районах були поширені нерухомі посвіти.

Відомі на Волині підвісні світильники конусоподібної форми. Виготовляли їх з кори або лози і обмазували глиною. Пізніший розвиток та вдосконалення коминів призвів до заміни кадуба і плетеного коша на натягнутий внизу на обруч мішок (ззовні і зсередини обмащений глиною, інколи використовували вапно, яким просочували мішок), який був прикріплений до отвору в стелі. Знизу до обруча прикріплялась залізна решітка ковальської роботи (”залізо”), де і горіла лучина. В селі Самари Ратнівського району Волинської області замість решітки використовували дерев’яну колоду висотою до 0,5м, на яку клали гладкий камінь, де і палили скіпки.

Використання підвісних світильників дозволяло збільшувати вдень робочий простір в приміщенні, оскільки залізо знімали, а мішок скручували і підвішували до стелі, затикаючи за сволок. Підвісні посвіти освітлювали, обігрівали і давали приємний запах деревини та смоли, дезінфікували повітря та служили прекрасними вентиляторами. Іноді для освітлення пристосовувався зовнішній вугол печі, в якому на рівні припічка робили пічку – коминок, де палили скіпки.

В кінці XIX ст. на Волині в побуті широко починають використовувати газові лампи.

Всім предметам інтер’єру Волинської хати властива багатофункціональність. Важливим елементом, відомим з глибокої давнини, є лави. Традиційне місце на Волині лави займали уздовж чільної та причілкової стіни. Застосування лав в давньому житлі було широким: на них спали, сиділи, майстрували; на тій частині що була навпроти печі, готували страви, тримали кухонне начиння, різали зілля тощо. Пізньої осені та

особливо взимку вечорами на лавах пряли, снували і навіть звалювали примітивним способом домоткане сукно (Рівненська обл.).

На покуті, де лави з'єднувались ставили хлібну діжу, ритуальні обрядові страви та предмети (свячене зілля, свічу – громовицю, зажинковий сніп, горщик з кутею).

Виготовленню лав приділяли велику увагу. Тесали їх з колотих дощок, товщина яких від 5 до 12см, ширина від 35 до 60см і довжина на розмір хати (від 4,5 до 6м). Ставились лави на висоті від 50 до 55см.

Існувало декілька способів кріплення лав:

- 1) лави врубували в стіни на певній висоті;
- 2) ставились на колодки, іноді брусовані, які були конструктивною основою і закопувались в один чи два ряди, залежно від ширини колодок та лави;
- 3) кріплення лав на кутових поперечках, задовбаних або прибитих до стін на трьох кутах;
- 4) лави укладали на ослінчиках;
- 5) укладали на підставках з фігурно вирізаних дощок;
- 6) ставили на ніжки, попарно задовбаних в лаву.

З'єднання лав на покуті вирішувалось декількома способами. Просте накладання лав однієї на другу (поперечної та повздовжньої), із-за різної висоти траплялось рідко. Найпоширенішого використання дістав спосіб вкорочення поперечної лави і приставляння її до повздовжньої. Інколи лави припасовували в замок, вибираючи відповідний паз, або стикували по діагоналі, вирізуючи відповідні зубці.

Розміщувалась вздовж сінешньої стіни невелика лава для посуду з водою (воднік). Закріплення якої відбувалось по-різному: на кронштейнах, сошках, колодках, або на поперечках. Інколи з'єднання відбувалось з поздовжньою лавою. Поширення мали також інші типи водніка – невеликі ослінчики або товсті колодки.

На півночі Волині основним місцем для сання був піл, або приміст – настил з колотих дошок, покладених уздовж від печі до причілкової стіни на висоті від 45 см до 70 см. Він займає інколи четверту частину площі хати. Існування примісту, як давнього традиційного обладнання житла відоме ще з дохристиянського періоду. Стіну, вздовж якої влаштовували піл, називали напільною або примістною. Під полом взимку тримали картоплю, над ним часто вішали виплетену з лози колиску, яка підвішувалась до сволока.

Використовувався піл і для виконання різних потреб, різних трудових процесів.

Конструкцій полу існувало декілька:

- 1) найпростіший – дошки клалися з причіпка на лаву;
- 2) дошки лежали на 2-3-х поперечках, задовбаних одним кінцем у напільну стіну, а інший у брус, що одночасно утримував піч.
- 3) набув масового поширення в кінці XIX ст., дошки полу клали на спеціальні ослони або поперечки на стовпчиках, мав власну конструктивну опору і не був зв'язаний ні з лавою, ні з піччю.

Також для сання використовувались лави, до яких щоб збільшити ширину приставлялись ослони або широкі дошки на спеціальних каркасах, що вставлялись у бокові отвори. Інколи такі каркаси спирались на підлогу.

Влітку інколи спали в сінях, влаштовували так звані полати (в напільну стіну сіней і порогову комору врубували на висоті до 70 см два бруси, які з'єднувались під прямим кутом і спирались на стовп, а в сінешну стіну і повздовжній брус надовбували поперечку, на якій укладали дошки). В полатах влітку також зберігали постіль.

Наприкінці XIX ст. у деяких районах Волині в заможних господарів піл замінюють дерев'яним ліжком роботи місцевих майстрів.

Давньою традицією в обладнанні житла Волині є система жердок, поширеної в північних районах Волинської, Рівненської та Житомирської обл., також в суміжних районах Білорусії. Вони були біля печі, над полом, при чільній стіні та проти печі.

Побутували різні назви, найпоширеніші - гряди, бальки. Врубували їх у поперечні й повздовжні стіни нижче сволоків. Найпоширеніший матеріал з якого виготовлювали бальки була сосна, кругла по формі середнього діаметру. Також робили їх з колотих плах, протесаною гранню до гори або з тесаного бруса. У побуті вони використовувались як жердки або полиці, в курних хатах служили для осідання на них сажі.

В північно-східних районах Рівненщини поширення мала жердка – пересувка або носуля, яка мала стаціонарне кріплення. Кругла переклада, в рубана одним кінцем у кутовий стовп печі, а іншим у причілкову стіну. Використовували її для підвішування колиски, на ній плели волюки до постолів, снували й плели рогожі.

Поширенні не тільки на Волині, а на всій Україні були жердки – вішалки (балічка, біло, брусок, вішалко), круглі жердки невеликого діаметру, 6-12 см, які підвішували біля печі. Розміщували жердки за піччю, над полом на гужовках, на спеціальних крюках або так званих вухах, або просто укладали на глиці (прибиті до стін бруски), добираючи відповідну природну форму дерева.

На жердках розвішували буденних одяг, побутову тканину, підсушували цибулю, прядиво. В курних хатах на жердках – вішалках підсушували дрова.

Ще один різновид який зустрічався на півночі Волині – жердки-грядка для підвішування кросен (ткацького верстата). Це тоненька тичка, що закріплювалась уперек до сволока проти одного з вікон чільної стіни. При цьому в землю проти неї вкопували дві сішки для обладнання примітивного ткацького верстата [200, С. 13].

Використання стаціонарних жердок та сволока під полиці, на які ставили ночви для тіста, клали засушені квіти, прядиво, гребінь та інші необхідні речі, не могло повністю задовольнити потреби побуту жителів Волинського краю, тому в обладнанні житла передбачені різних розмірів, і різні за формою - полиці.

За функціональним призначенням розділяють два види полиць:

- 1) полиці для посуду (мисник, судень);
- 2) полиці для підтримування ікон (божниця, подіконник).

Тесана дошка, яка лежала на забитих у стіну кілках з голівками була найпростішою формою полиці для посуду та іншого кухонного дріб'язку. Встановлювались такі полиці над дверима, перед пічним вікном або полом. А щоб речі не скочувалися, до ребра дошки прибивали вузьку планку або цей бортик тесався разом з дошкою і був одним цілим. Якщо такі полиці розміщувались одна над одною (зазвичай на сінешній стіні) – то цей куток називався „мисник” або „судень” та є характерних для півночі Волині.

З часом полиці почали закріплювати і на дерев'яних підкладках прибитих у кутку до чільної стіни, та з протилежного боку до сторчової дошки. Ця дошка зв'язувала мисник з верхньою полицею над дверима і часто була прикрашена вирізами (в первісні часи символічно вирізали тільки голову коня) – звідси і назва дошки „коник”. Такий тип був поширений на півдні Волині. Іноді полиці кріпились на підкладках до двох бокових дошок, а сам мисник – кріпився до стіни дерев'яними кілками чи металевими крюками. З розвитком господарства збільшується кількість посуду, а значить і площа мисника. У заможних господарствах з'являються більш сучасніші мисники – у вигляді шафи з дверцятами. Зазвичай полиці, як і всі інші меблі Волині не мали особливих декоративних прикрас, дуже рідко вони розмальовувались олійними фарбами, бо простіше було їх прикрасити зубцями вирізаними по краю дошки [182, С. 56 - 63].

У багатьох мисниках було місце ля зберігання дерев'яних ложок (вирізаний з краю отвір, або прибита з боку дошка з отвором для ложок). Часом виготовлялись і спеціальні „заложниці” – невеликі полички з відповідними отворами, які підвішувались за душку з дубця, які кріпились до стіни на двох кілках, вдовбаних у стіну.

Існували і полиці для ікон, які найчастіше розміщувались над причілковим вікном. Це була невелика дощечка шириною 3 см, а в довжині

мала від 1-2,5 м в залежності від розмірів хати. „Божниця”, як найчастіше її називали, прикрашалась різьбленням (зубцями по краю дошки, а в Овруцькому районі інкрустувалась соломною чи розмальовувалась олійними фарбами, найчастіше з квітковим або геометричним орнаментом). Звичайно, заможні селяни мали змогу кращі опорядкувати своє житло.

Влаштувались полиці і на покуті - „кутовими”. Поруч з кутовиком ставили в чільну стіну свічник (місцева назва „свічарник”), на його держак навішували спеціальний декоративний рушник.

Первісні форми рухомих столів з’явилися внаслідок розвитку їх з нерухомої конструкції. Стіл у традиційному Волинському житлі мав багато функцій і значень. Він ототожнювався у жителів Волині з навколишнім світом (землею, птахами, тваринами, лісами, річками, водами, ріллею), який приймав на столі форму „хліба насущного”, і перетворювався в престол та майже культове втілення праці. На столі завжди лежав хліб і накрита скатертина. Масивна стільниця-дошка з потовщеннями, в які задовбували ніжки, становила основу стола. Часто ніжки для стійкості з’єднували поперечками. Такий стіл відрізнявся від лави чи ослона тільки розмірами. При відсутності широкої дошки-стільниці шпугами кріплять вузчі дощечки. Цей тип стола зустрічався на півночі Волині. На початку ХХ ст. на верхніх перечках стола встановлювали ночви або дошку-полицю для посуду.

Перед столом як правило ставили ослін (звичайна лава на дерев’яних ліжках). Іноді замість пари ніжок ставили один розсішок або вибирали дерево з природними сучками, які замінювали їх. Для ослонів часто робили надібки. Найчастіше використовували надібки в маленьких ослінчиках (саме для ослінчиків спеціально підбирали природну форму деревини, зручну для сидіння). (Таблиця 4.4.2.)

На півночі Волині здавна використовували „бодню” (посудина подібна до низької діжки, що накривалась віком, часто з замком) – для зберігання одягу, тканини та інших цінних речей. Звичайне місце бодні в хаті між полом і столом або в коморі, у бідніших однокамерних житлах її тримали на хаті (на

Таблиця 4.4.2.

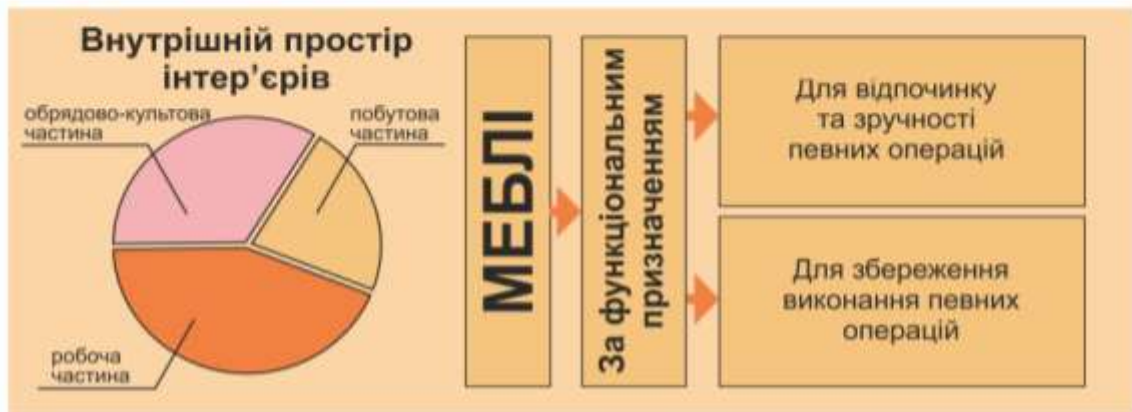
Інтер'єри житлових будівель Волині XIX – поч. XX ст.

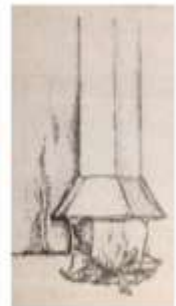
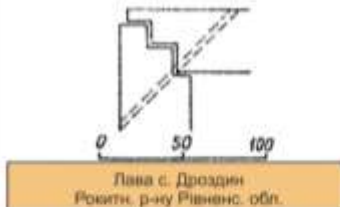
Інтер'єр курної хати с. Комарово Вол.обл.1875р.

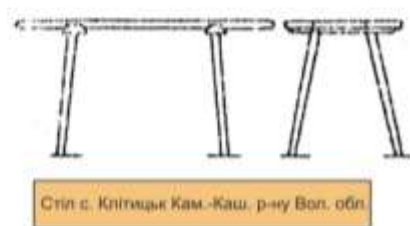
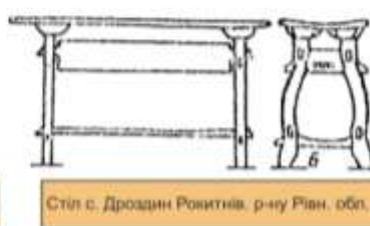
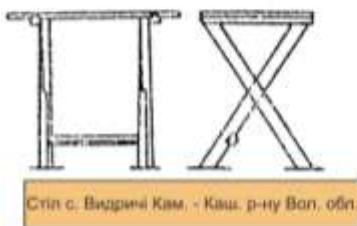
Інтер'єр хати с. Самари Вол.обл.1675р. [141]

(за Р. Спірида) [182, С. 59]

Світач у хаті с. Тур Ратн. р-ну Вол.обл. 1907 р. [64, С.93]

горищах), і тільки у другій половині XIX ст. у заможніших господарів почали з'являтися скрині й сундуки.

У бідніших селян у хаті перед полом стояли жорна, ручку яких пропускали через кільце чи петлю закріплені до жердки над полом. Іноді для цього перед полом, ближче до причілка встановлювали спеціальну коротку жердку на жорна – „клопіт” (с. Городне, Волинська область).

Залежно від потреб у хаті розміщували і дитячі меблі. Найнеобхіднішою була, безперечно, колиска або „ненька”, яку підвішували до сволака чи жердки.

Існувало кілька різновидів колисок:

- 1) рамка з чотирьох билиць, обтягнута мішком;
- 2) невисокий дерев'яний ящик, дно якого перев'язувалось віршовками і закладалось дощечками;
- 3) колиски з тоненьких рейок, зв'язаних шипами;
- 4) колиски плетені з лози чи соснового корінця;
- 5) колиски плетені з соснової чи дубової дранки у вигляді великої довгої коробки;
- 6) дерев'яні видовбані з дерева ночви.

У минулому коли під одним дахом жила одна нерозділена сім'я, в хаті могло бути кілька колисок. У побуті жителів Волині, як у всіх східних слов'ян, широко відомі саморобні дитячі меблі і пристрої для навчання дітей сидіти (сидячка), стояти (стійка), ходити (ходячка). Сидячку видовбували з колоди, подібну до невеликого крісла зі спинкою. Спереду, щоб дитина не випала вставляють прутик. Дві дошки зв'язані між собою чотирма ніжками висотою до грудей дитини, утворюють стійку. У верхній дошці вирізають отвір для немовляти. Зустрічаються також комбіновані сидячки – стоячки. Для ходячок (бігунці) до підлоги і сволака кріплять кілок, а до нього – поперечку з лозовою дужкою. В утворене півкільце ставлять дитину, яка спираючись на поперечку й дужку, ходить навколо кілка.

Навесні в хату вносили ткацький верстат, який ставили перед столом, а якщо хата була мала, то стіл виносили. Інколи верстат ставили біля передпiчного вiкна.

Також в хаті з'являлась снівниця, яку розміщували посеред хати, закріплюючи до сволока.

У Волинському традиційному житлі зустрічаються гряди (два кругляки), які розміщувались при покутній і запічній стіні за 10см від стелі (побiдне явище можна зустріти і інших районах України). Походять гряди з минулих часів і є архаїзмом. Широко використовувались в Камінь-Каширському та Ратнівському районах Волинської області. Застосовувались як полиці, де сушили льон, дрова.

Для опорядження традиційного волинського житла XIX – поч. XX ст. характерна масивність основних конструктивних деталей. Кожен елемент мав у хаті своє місце, свої чітко визначені функції, які не змінювались протягом століть.

Інтер'єр традиційної Волинської хати XIX – поч. XX ст. являвся гармонійним та досконалим з господарського, архітектурного та естетичного погляду. Він своєю багатогранністю, сукупністю речей і предметів з дивовижною чіткістю виявляє людську сутність, сподівання і уявлення господаря.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО РОЗДІЛУ.

1. Основними соціальними типами поселень, що історично склалися на Волині були село, присілок, виселок та хутір. За тривалістю проживання виокремлювались постійні й сезонні поселення. Постійні поселення відповідно до кількості садиб, що утворювали їх, були багатодвірними та малодвірними.

2. На основі історичного аналізу автор запропонував три основні етапи розвитку та будівництва садиб Волині:

I період – поч. XIX – I-а пол. XIX ст. - основою поселень, в результаті волочної системи були регулярні вуличні села з однією, або двома, іноді з трьома – чотирма паралельними вулицями; система групування садиб у формі вузького прямокутника вздовж вулиць; поширення малодвірних поселень (з власної ініціативи) – окремі безформні садиби, значно віддалені одна від одної ;

II період – II- а пол. XIX – кін. XIX ст. – позбавлення народної колонізації, роздрібнення садиб та безладне планування у селах безсистемного типу; садиби набувають трикутної або ромбовидної форми; водночас поява різноманітних системно – регульованих типів сільських поселень - рядових, радіальних, квартальних поселень ;

III період – кін XIX – поч. XX ст. – основною формою є вуличні поселення, зростання маловірних поселень (хуторів, присілків, ферм, урочищ, лісничівок) – виникнення окремих безформних садиб в долинах або на схилах.

3. Проведений аналіз типів сільського розселення Волині XIX – поч. XX ст. дозволив виділити дві групи:

- зона суцільного землеробства з рівномірно заселеною територією (південні райони Волині);
- зона хутірського заселення з вибіркоким землеробством (північні райони Волині).

Для всіх груп визначено особливості типів поселень: безсистемні, вуличні, рядові та комбіновані.

4. Розвиток архітектури сільських садиб Волині має багатовіковий шлях. Соціально-економічні особливості розвитку архітектури сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст. тісно пов'язані з політико-адміністративним устроєм Російської імперії. Основними чинниками, які впливали на формування сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст. були природні умови (рельєф, клімат, будівельні матеріали), форма господарювання сільської сім'ї (землеробство, скотарство, рибальство), економічні умови (уклад сім'ї,

вплив міста), етнічні традиції (спадковість, звичаї, будівельні традиції), законодавчі норми та закони.

5. Формування об'ємно-планувальних рішень архітектури сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст. відбувалось із врахуванням навколишнього ландшафту та історичним розвитком індивідуального житла.

6. На основі історичних та суспільно-політичних обставин, вивченні архівних джерел та натурних досліджень, у результаті архітектурно-просторового аналізу автором запропоновано типи забудови двору:

- лінійний (однорядовий);
- дворядний;
- г – подібний;
- п – подібний;
- замкнутий двір;
- вільна забудова(з незв'язаними між собою будівлями).

7. При індивідуальності кожного сільського двору всі вони об'єднувались наступними композиційними прийомами: розміщенням житлової будівлі відносно вулиці – віддалене, наближене, безпосереднє.

8. Встановлено архітектурно-будівельні особливості садиб Волині. В залежності від функціонального призначення їм властиві архітектурно-планувальні вирішення: окрема житлова будівля, декілька житлових приміщень об'єднаних одним дахом (хата і хатина, дві хати поруч, хата через сіни, хата на дві половини), об'єднання житлового приміщення з господарськими спорудами (довга хата, підварок).

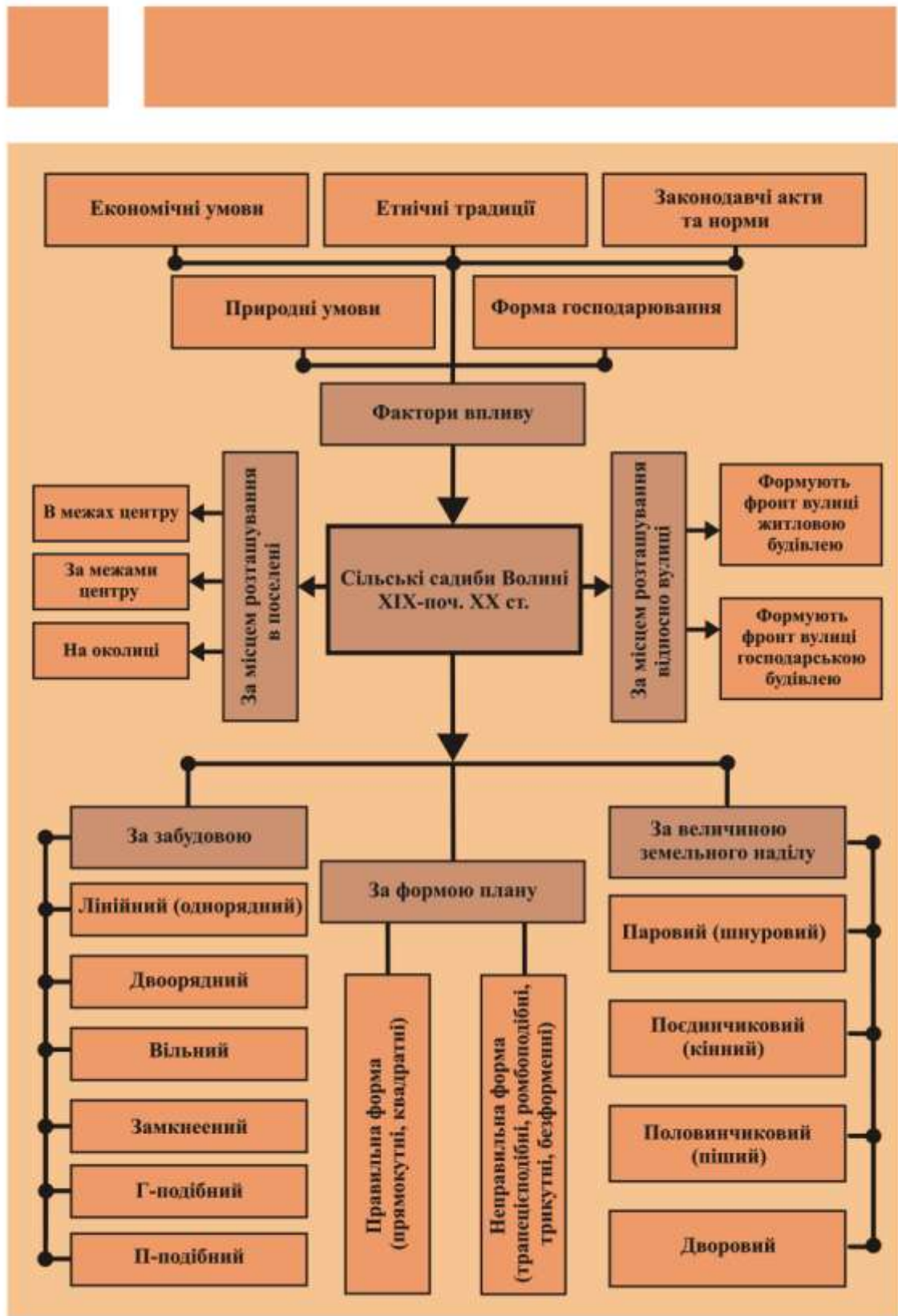
9. Проведена класифікація будівель, що входять в комплекс садиби за функціями (житлові будівлі, господарські будівлі, допоміжні будівлі), планувальної структури житлових та господарських споруд; за формою плану (квадратні, прямокутні, шестикутні, багатокутні), за конструктивними особливостями (зрубна, каркасна, стовпово-каркасна) та рівнем інженерних досягнень (дахів, фронтонів, конструкцій стелі, та стін, внутрішніх елементів будівель).

10. Характерною особливістю сільського будівництва Волині XIX – поч. XX ст. є простота і лаконічність об'ємно-просторової композиції. В основі декоративно-естетичного рішення фасадів був покладений принцип асиметричності, при симетричному поділі загального об'єму житлових та господарських будівель. Декоративне вирішення будівель було простим та стриманим. Характерним є побілка житлової частини в південних районах Волині, та відкритий зруб на півночі. Проаналізовано інтер'єр Волинського житла з його конструкціями та елементами.

11. В результаті ретроспективних та історико-архітектурних досліджень архітектури сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст. встановлено, що вони є унікальними об'єктами історії та культури, невід'ємною складовою частиною архітектурної спадщини нашої держави.

Таблиця 4.5.

Висновки до розділу 4.

Розділ 5

Місце архітектури сільських садиб Волині в контексті розвитку українського зодчества XIX- поч. XX століття та перспективи розвитку принципів архітектурного формування в сучасних умовах

5.1. Порівняльна характеристика сільських садиб Волині XIX – поч. XX століття.

Для визначення своєрідних рис у розвитку сільського садибного будівництва Волині XIX – початку XX століття, а також виявлення подібностей та відмінностей у принципах його формування, було проведено узагальнення результатів наукових досліджень, які присвячені народній архітектурі різних регіонів України [175], зокрема Карпат [48, 170, 187], Закарпаття [216], Поділля [106, 112, 190], Білорусії [110], Полісся [55, 83, 103]. (Таблиця 5.1.1.)

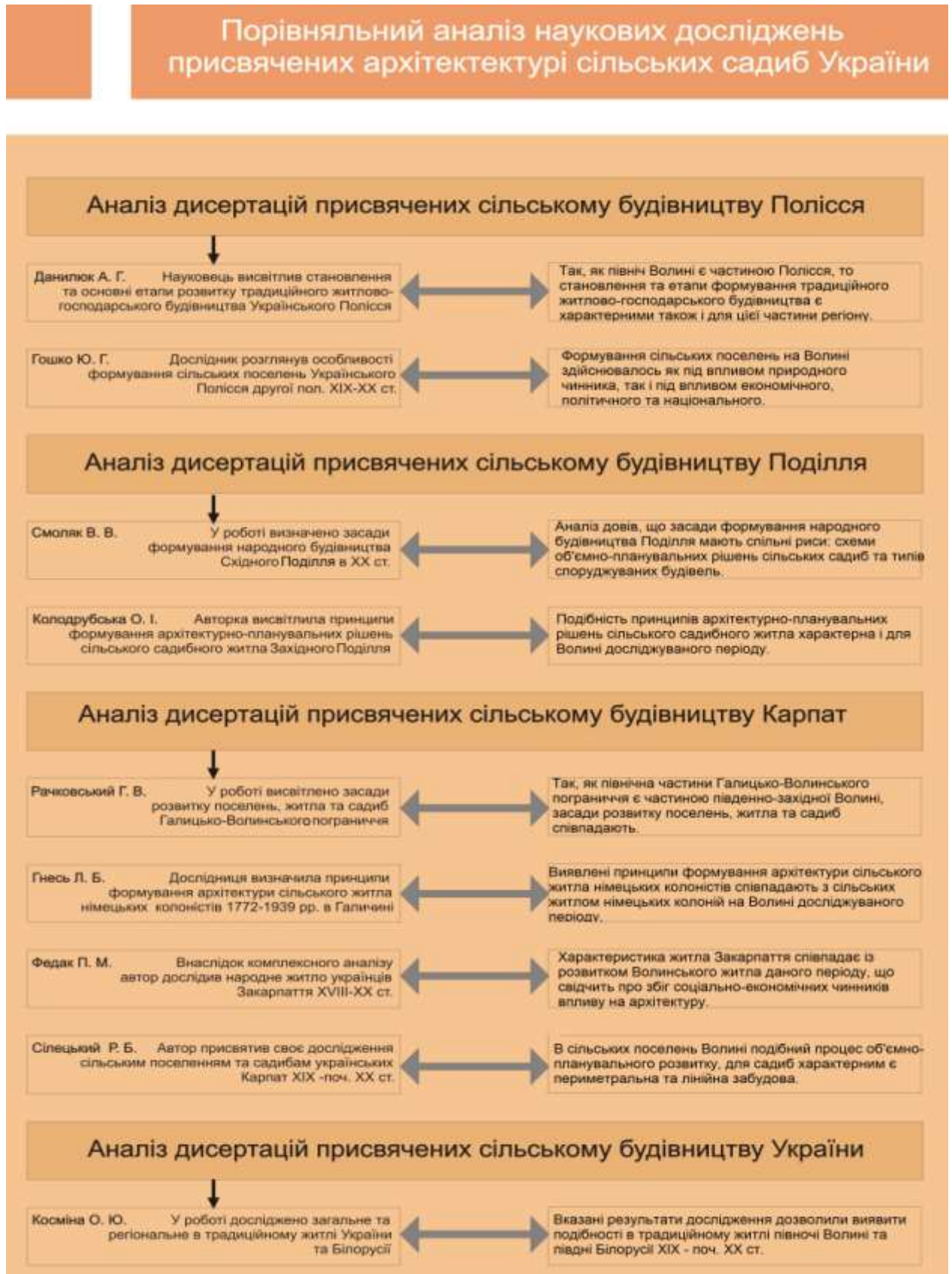
Всі обрані наукові архітектурні дослідження можна розділити на дві категорії: перша – відображення урбанізацій процесів, друга – аналіз архітектурно-планувальних та стилістичних рішень.

Народна архітектура яскраво відображає особливості історичного розвитку нації, її культури, традицій. Коріння народних архітектурних традицій в Україні сягає сивої давнини. Кожна покоління людей розвиваючись, відбирало все найкраще, найдоцільніше і збагачувало досвід попередніх поколінь.

Народне будівництво XIX – початку XX століття в різних регіонах України під впливом історичних, соціальних, природних факторів сформувалось в регіональні школи народного будівництва, які різнились архітектурно-мистецькими і конструктивно-технічними прийомами [149, С.7].

Таблиця 5.1.1.

Порівняльний аналіз наукових досліджень, присвячених сільській архітектурі України

Постійне проживання людей на одному місці стало умовою розвитку тих чи інших будівель загального користування. Так житло, в минулому, позначалось загальним терміном оселя, а слово село [24, С. 33] мало первісне значення садиба, пов'язано це з примітивним способом індивідуального господарювання та характером сільських поселень [153, С. 88].

Садиба, як основний структурний елемент сільської забудови була і завжди буде важливою ланкою в житті сільського населення. Просторова структура традиційного двору, що об'єднувала житлову будівлю та споруди господарського призначення, зумовлювалась насамперед взаємозв'язком усіх його складових, які були пов'язані та існували як одне ціле, як цілісна система.

В різних історико-етнографічних районах України виникла локальна своєрідність садиб завдяки різним комбінаціям поєднання господарських будівель, їхнім архітектурно-конструктивним особливостям, що залежало від наявності будівельних матеріалів, місцевих будівельних традицій.

В період розвитку феодално-кріпосницьких відносин на Україні, садиби розвивались, як дворища, які виникли в період розпаду первісного родового ладу [128, С. 63]. В Галичині, Поділлі та на півдні Волині переважали невеликі дворища, які мали по 1-2 лани землі, а в північних районах Волині (Західне Полісся) по 3-4 лани землі [128, С. 64].

Основним типом сільської садиби, який був характерним майже для всієї України у ХІХ – початку ХХ століття є садиба з незамкненим, відкритим подвір'ям, на якому господарські споруди вільно розміщувались, без певного порядку. Також замкнені – підварок (замкнутий двір на Волині) або гуцульська гражда [234, С. 60].

На Волині, як і на Поділля характерна вільна забудова двору, де житлова будівля розміщена в глибині двору, на значній відстані від вулиці та орієнтована вікнами до сонця, стоїть виокремлено від господарських будівель [19, С. 238].

В лінійному типі забудови двору ("погонний" тип, «довга хата», «погон») [57, С.20] на Волині, де до житла з боку сіней та комори прибудовували ряд господарських споруд, які поєднувались спільним дахом [221, С. 23] проглядається спільність з традиційною бойківською хатою (так звана "довга хата"), де під одним дахом житлові та господарські будівлі утворювали комплекс [149, С. 11; 150, С. 16]. Побутування «довгих хат» в Карпатах, відоме з першої чверті XVI століття [135, С. 55]. На відміну від південних районів України, де подібне планування сприяло забезпеченню прохолоди та протистоянню спеці, суховіям, на Волині, таке планування дозволяло захистити від холоду, негоди, та забезпечити тепло в житлових та господарських помешканнях [19, С. 238]. Подібні споруди зафіксовані в с. Чільче Здолбунівського району на Волині, де мешкає багато чехів та словаків [220, С. 47]. Значного поширення цей тип забудови двору також набув на Півдні та Поділлі ("великий дім"), та відомий багатьом народам Західної Європи [234, С. 60]. Схоже планування знаходимо і на півночі Росії [140, С. 42].

Для Волинського Полісся кінця XIX – початку XX століття характерною є дворядна забудова двору [19, С. 238].

Замкнуті двори відомі, крім Волинського Полісся, в Карпатах, частково на півдні України [177, С. 15], в Росії та Білорусії, також в гірських районах Румунії [185, С. 51] та інших народів карпатського регіону – в поляків, чехів та словаків [212, С. 121].

На різних територіях існували різні назви замкнутих дворів – оседок, хороми, окружний двір, підварок, гражди, які були схожі на своєрідну фортецю [23, С. 94; 70, С. 102]. Традиції замкненої по периметру забудови знайшли своє втілення і в будівництві 1960-х років на Волині [67, С. 137].

Периметрична забудова дворів відрізнялось від одно -, дворядної забудови наявністю споруд та будівель, які перпендикулярно прилягали до основної групи, причому при більшій кількості господарських споруд двір мав П - подібну форму (в заможних селян), а при меншій Г-подібну форму

[234, С. 60]. У Карпатах – це гуцульські гражди ("хата з критим переходом", "розімкнутий двір", "розімкнута гражда") [35, С. 93], на Київщині, Чернігівщині, подекуди на Полтавщині [35, С. 94], на Волинському Поліссі - "двір з підварком" [53, С. 25-60]. Планування садиб з Г-подібною та П - подібною забудовою двору характерні для окремих регіонів Білорусії [50, С. 86].

За специфікою впливу на формування планувальної структури поселень, які поширюються на групу поселень, розміщених на одній території (планувальна зона), науковці [61, С. 49] виділяють два типи факторів:

- зовнішні фактори (постійні – особливості довкілля: клімат, рельєф, флора і фауна, ґрунт, гідрологія, корисні копалини; змінні фактори або історичні – економічні, соціальні, етнічні);
- внутрішні фактори: (постійні – розміщення поселень; змінні – зайнятість населення).

Специфічні риси стійко зберігаються, незважаючи навіть на зміни зовнішніх факторів.

Об'ємно-просторова організація сільської садиби на Волині базується на взаємозв'язку різних зон – парадної (подвір'я), господарського двору, саду, городу та огорожі. Кожна зона характеризувалась певним місцем на земельній ділянці, функціональним призначенням та кількістю об'єктів, що належали до її складу.

Порівняльний аналіз планів українських сільських садиб ХІХ століття [255], які відновлені в скансенах України: з с. Лелюхівка (Полтавщина), с. Гусний (Закарпаття), с. Яришів (Поділля), с.Бережниця (Івано-Франківщина) з садибами з Волині виявив, що площа забудови хат складає в середньому 32% сумарної площі забудови всіх будівель, з яких була сформована вся садиба. Також порівняльний аналіз показав залежність добробуту власника садиби від кількості господарських будівель та використання більших площ

забудови під них (до 82%), відповідно менша – під житлову будівлю (до 18%).

Схожі співвідношення знаходимо і в угорських садибах, де сумарна площа житлових приміщень не перевищувала 20-23% загальної площі всіх приміщень господарства, в німецьких садибах площа під житлову будівлю в середньому складає не більше 30% всіх площ, в Росії житлові приміщення склали 10-20% всіх площ [255]. В повноцінному селянському господарстві протягом багатьох століть існував баланс співвідношень площ забудови житлових будівель і господарських, який становив 60-80% господарські споруди, а 20-40% житлові будівлі. Пізніше, в 30-х роках ХХ століття, колективізація призвела до ліквідації сільських садиб, як первинної ланки сільського виробництва.

Основним об'єктом на садибі була хата (житлова будівля), організація та розташування якої залежало від розміщення ділянки відносно сторін світу, напрямку вулиці, що проходила повз садибу та принципу оглядовості двору та завжди орієнтоване на південні румби [59, С. 14], для кращої інсоляції приміщень.

Спільність будівництва сільських садиб в Україні, зокрема і на Волині, полягає в характерному розміщенні житлової будівлі на садибі, при якому найбільша кількість віконних прорізів орієнтувалась на південні румби [174, С. 17]. Традиція орієнтації на сторони світу відома з часів зарубинецької культури [19, С. 55].

Традиційним для обійстя Волині є наближене або курдонерне розташування житлової будівлі до вулиці, 5-7 метрів. Таке розташування хати набуло значного поширення на початку ХХ століття майже на всій Україні, особливо в степу і лісостепу [221, С. 27-58].

Побутування господарського двору, як важливої функціональної зони в садибах Волині було характерне для українських, білоруських і в деякій мірі російських селян [221, С. 38].

5.2. Порівняльний аналіз житлових та господарських будівель Волині XIX – поч. XX століття.

Соціально-економічні фактори вплинули на характер народної архітектури сільських поселень, сільських садиб, житлових та господарських будівель XIX – початку XX століття на Волині. Пов'язано це в першу чергу з зростання контрасту між багатими дворами заможними господарств та убогими домівками сільських селян, які здебільшого були дуже бідні. Особливо злиденно виглядали курні хати, не тільки на Волині, а й в інших регіонах, де вони збереглись, а ж до початку XX століття [99, С. 46].

В Волинському дерев'яному будівництві важливу роль відіграла рублена кліть. Квадратна кліть є основною одиницею в дерев'яній зрубній будівлі [126, С. 185-194] на всій Україні, яка були відома ще з часів Київської Русі [35, С. 15-48; 129, С. 51]. Відомий ще з літописів цей тип будівель (не утеплена комора для зберігання збіжжя та деяких продуктів харчування) не зазнав суттєвих змін протягом тисячоліть [36, С. 74]. Історична традиція перейшла на народне будівництво не лише українців, а й білорусів та росіян та інших [234, С. 60], та проіснувала до кінця XVIII століття, а подекуди аж до XIX століття [164, С. 99-113; 31, С. 67-84; 125, С. 114-145].

З XVI століття поряд з змінами в суспільно-економічній сфері відбуваються зміни в будівництві, цей новий етап тривав 300 років та і на далі конструктивною основою будівель та споруд лишається зруб кліті. Повільний процес розвитку та ізолюваність в минулому частини Волинського краю, зокрема Волинського Полісся, допоміг зберегти в народній архітектурі архаїчні будівельні прийоми і риси давньої архітектури [150, С. 9-10].

Розповсюдження зрубної техніки на території Волині в минулому пов'язане з появою на цій території племен Зарубинецької культури, котрі в середині I ст. н. е. мігрували сюди з басейну ріки Прип'ять і в процесі інтеграції з носіями інших культур у III ст. н. е. створили старожитності

Черняхівської культури [27, С. 27]. Зрубне житло відоме і інших регіонах України [17, С. 38; 165, С. 439; 167, С. 160]. Набуло поширення зрубне житло і в лісистих країн – Росії (Карелія, окремі райони Сибіру), в країнах Скандинавії [99, С. 47], Швейцарії, Канаді [111, С. 87].

У XVII століття процес розвитку двох типів житла на Україні (зрубного у лісових районах і ліплених в лісостепу) визначався закріпленням назви – хата. Цей термін, крім України, набув поширення на Дону, Кубані, Північному Кавказі [153, С. 87-88].

Важливим фактором, який впливав на спорудження житла на Україні, зокрема і на Волині, були місцеві природні умови. Основний матеріал для будівництва будівель в Волинській садибі – дерево, в основному - сосна. Пов'язано це з наявністю соснових лісів на півночі, там же, де переважали листяні ліси (лісостепова зона), житла будували з дуба, сосни, вільхи, тополі, осики [167, С. 23-24, 57-58, 71-73]. Спільність використання хвойних порід деревини народного будівництва Волині має народне будівництво Карпат (тільки переважно використовувалась смерека) [17, С. 38]. Також застосувались хвойні породи деревини і в народному будівництві Росії [172, С. 8]. Для традиційного житлобудівництва півночі Волині характерним є застосування для зведення стін специфічного матеріалу: широких пластин та протесаних півколод. З такого матеріалу споруджували житла у суміжних районах, в Білоруському Поліссі [125, С. 123] та Польщі [252, С. 81-82], які відомі тут ще з XII століття [244, С. 7].

Основним кутовим з'єднанням зрубних стін на північній території Волині в XIX – початку XX століття були замки типу «риб'ячий хвіст» (з остатком і без нього) та різні варіанти «канюків» (врубок з прихованим зубом), які були відомі ще з XVI століття [163, С. 426]. Поширився «риб'ячий хвіст» на Волині в сільському будівництві в кінці XIX – початку XX століття з заходу, на що вказувала його назва «німецький вугол» [252, С. 94]. Замки типу «каню» широко відомі також на заході Білорусії [163, С. 424], в Польщі та півдні Литви [125, 128, 150] та широко розповсюджені в Східній Європі

[250, С. 62]. Відомі вони і у позаслов'янському світі (у Швейцарії та Швеції) [251, С. 63].

Кутові з'єднання без випусків торців поза зруб («чисті вугли») проникли у сільське будівництво заможних селян півночі Волині приблизно в кінці XIX – початку XX століття з двох причин: як запозичення з міської архітектури [156, С. 50] та із впровадженням у будівництво пиломатеріалів [146, С. 302]. На півдні Волині такі з'єднання були вже відомі в середині XIX століття [146, С. 324-327].

Лише зрідка стіни на Волині будувались з вальків глини та каменю [101, С. 41]. В південних районах Волині, так як і на півночі Львівщини [82, С. 22] будували житла з плах та брусів, рідше півкругляків та кругляків місцевих порід деревини. Зрубні будівлі на цій території будували рідко, переважно багаті селяни в місцях, де були лісові масиви. Найчастіше житлова частина хати була зрубною, а решта приміщень - „у стовпи”, між які закидали „дилі”. Житлові будівлі каркасної конструкції XIX – початку XX століття, які розповсюджені на південній території Волині, були поширені на всій загалом лісостеповій частині України [165, С. 460].

При будівництві окремих видів дерев'яних будівель народні майстри користувались відомими правилами та законами визначення розмірів і форм цих будівель, які провірені віковим досвідом.

Народна архітектура Волині, як помічено у багатьох дослідницьких працях характеризується простотою і лаконічністю об'ємно-просторового вирішення [178, С. 121]. Простота об'ємно – просторової композиції сільського житла значною мірою обумовлена простотою конфігурації плану житлової будівлі, по формі - видовжений прямокутник та широким використанням місцевих будівельних матеріалів. Засоби архітектурно-художньої виразності застосовуються стримано. В усьому відчувався лаконізм та практичність.

Характерною рисою формоутворення для житлових будівель Волині була симетричність об'ємно-просторової композиції і асиметрична

вирішення фасадів. Загалом об'єм житла характеризується симетричністю і є логічним продовженням симетричної конфігурації прямокутного плану житла [149, С. 112-113].

Гармонійне формоутворення об'ємно-просторової структури житла досягалося при використанні художньо-композиційних засобів – симетрії та асиметрії, ритму, фактури та текстури [123, С. 20].

В прийомах декоративного оздоблення народного житла можна простежити взаємозв'язок між прийомами художнього оздоблення фасадів і характером будівельного матеріалу. Для народної архітектури характерним є принцип контрасту для підвищення архітектурно-художньої виразності [176, С. 7]. Важливо відмітити, що найсуттєвішою особливістю народної житлової архітектури є доцільність, логічність, економічність та простота конструкцій, що давала можливість зведення житлових та господарських будівель на садибі за мінімального використання кваліфікованої праці та в досить короткий час [176, С. 8].

Українська хата – це завершений історичний пам'ятник народу, музей його духовних скарбів. З естетичним образом української хати зв'язана духовна сутність українського народу [180, С. 87]. Хати на Україні були не надто багатими, в них закладена суть суворого селянського життя. Масовим типом селянського житла на Україні в ХІХ століття, не виключенням була і Волинь, були будівлі з одним житловим приміщенням (однокамерне, двокамерне, трикамерне) [174, С. 20]. Житла плану хата+сіни+комора набули поширення не тільки на Волині, а й на інших територія [154, С. 56; 36, С. 83]. Побутування однокамерних та двокамерних хат характерне для біднішого населення по всій Україні не тільки в сільських поселеннях, а в містах (Харків, Лебедин, Охтирка) [200, С. 12] та зустрічалось і в 30-х роках ХХ століття в північних районах Волині [69, С. 72]. Зустрічаються житлові будівлі в яких до основної будівлі з причілкового боку добудовували неширокі приміщення «дворець», «задвірок». Подібні споруди зустрічались в селах Сокальського району (с. Селець, с. Радванців Львівська область) та на

Гуцульщині [82, С. 24]. Простежується близькість планувальних та композиційних вирішень у будівельній культурі білоруського та українського Полісся [133, С. 94]. Близьким за характером до волинського житла є традиційне житло Карпат [149, С. 11].

Характерним для волинського житла є наявність ванькира – бічної кімнати, відокремленої від великої піччю (кімната за піччю) [129, С. 51; 101, С. 44]. Зустрічаються хати з ванькирем на початку ХХ століття і на Сокальщині [82, С. 24].

Влаштування комор поруч із житловим приміщенням і входом до неї широко практикувалось в житловому будівництві України XV - XVII століття [220, С. 46].

Традиція побілки на Україні бере початок з поліхромного розпису з часів трипільської культури (III тис. до н.е.) [91, С. 53]. Традиція ця вкоренилась незалежно від того, у якій техніці і з якого матеріалу споруджене житло: з дерева (в зруб, в закидку, плетінку з обмазкою), чи глинобитна мазанка, топтанка, та була запозичена іншими народами, зокрема угорцями [91, С. 58].

В XV – XVIII столітті в процесі формування етнічних особливостей українського житла з'явилась відмінність в обробці стін житла північної (лісової) та південної (лісостепової) частин України, для якої поряд з іншими рисами була характерна обмазка та побілка стін. Пов'язано це насамперед з будівельними властивостями дерева та теплотехнічними властивостями деревини [165, С. 442].

В південних районах Волині, в збудованих з дерева житлових будівлях білились тільки стіни хат, інколи сіни (деякі села Кременецького і Володимир-Волинського району) та комору [63, С. 12; 220, С. 42]. Побілка зрубних стін відома і росіянам [197, С. 36] та частково західним і південним слов'янам [247, С. 514].

За формою дах на Україні був представлений двома варіантами: двосхилий (так званий пруський) [183, С. 289], та чотирисхилий. Двосхилий частіше спостерігався на Поліссі (Волинське Полісся) та Півдні України.

Широко на Волині був представлений рублений двосхилий дах «накотом». Масове побутування цієї конструкції було характерне в давньоруську епоху. Ця конструкція відома всім слов'янам, але найбільшого поширення набула в народній архітектурі Білорусії, Росії та Скандинавських країнах [36, С. 74]. Накот застосовувався переважно в господарських будівлях та інколи у житлах.

На відміну від Волині, де дахи невисокі, дахи в Карпатах особливо стрімкі. Покрівельним матеріалам у лісових районах (північ Волині) слугувало дерево – тес (тонкі тесані дошки) [225, С. 195; 18, С. 86], шалівка, дранка, гонт, колота дошка (Волинське Полісся, Карпати) [234, С. 62], в лісостепових – солома, очерет, осока. В кінці ХІХ – поч. ХХ століття для Волині характерним є існування зрубних будівель з двосхилими «пруськими» дахами паралельно з такими ж будівлями під чотирисхилими дахами [183, С. 294]. Гонт, дуже добре передаючи особливості дерева, його фактуру і колір, набув поширення при будівництві культових споруд [126, С. 190]. На Волинському Поліссі соломою покривали спочатку господарські споруди, згодом, у ХІХ столітті цей матеріал набув широко поширення в житлових будівлях [77, С. 82]. Покрівлю з соломи селяни цінували, бо взимку тепло, а влітку – прохолодно. Інколи для господарських будівель використовували для даху грубе сіно та очерет (північні райони Рівненської та Волинської області, що прилягають до Прип'яті.) Між покрівельним матеріалом та формою даху існує певний взаємозв'язок. Солом'яні дахи переважають у Волинській, Київській та Чернігівській областях [77, С. 82], частково Житомирській та Рівненській. Дерев'яні дахи в північно-східних районах Рівненської та північних районах Житомирської областей.

Навіть у межах етнічної території українців інтер'єр народного житла мав свої відмінності завдяки конструкції печі, умеблюванню та своєму декоративному вбранню [234, С. 63].

Невід'ємним елементом житла є піч. На Волині, як і всюди на Україні, піч ставили у кутку, справа або зліва від входу (залежно від орієнтації хати) [182, С. 56]. Печі, які розвинулись від простіших у давньослов'янському житлі до духової печі з трубою, мали свої локальні особливості, зокрема збільшення розмірів у північних районах (у середньому піч займала 1/7 площі кімнати).

За конструкцією їх можна поділити на такі групи: курна піч без труби (Полісся та Карпати, у бідняцькому житлі інших районів) [234, С. 63], «вариста піч» з комином (найбільш поширена), піч з трубою та грубою (побутувала на Півдні).

Характерною особливістю житлових будівель північний-схід Волині є обведення білою глиною вікон (в ширину 10-15см) і дверей, спостерігається вплив сусідньої Білорусії [188, С. 99]. Інколи білили стіну між двома вікнами. Зумовлено це практичними потребами: швидко тріскала і псувалась деревина. Серед одноманітної забудови, обведені білою глиною маленькі віконця в житлі виділяли його, надавали оригінального виду [79, С. 19].

Для народного будівництва Волині характерний єдиний принцип дерев'яної архітектури, характерними особливостями якого є стриманість у декоративному оздобленні. При спорудженні будівель ат споруд головна увага приділяла композиції, пропорційності, виразності форми і масштабності. Велике значення надавалось гармонійному зв'язку будівель з ландшафтом [133, С. 93].

Основні характерні риси українського народного житла та його інтер'єру склались в XVIII – XIX столітті. Нові типи житла сформувались у той період, коли на село почали активно проникати капіталістичні відносини (кінець XIX – поч. XX століття), що викликало класове розшарування селянства [198, С. 68].

Характерним для українського народу [256], та Волині зокрема є розпланування інтер'єра на окремі функціональні частини за характером убрання та ужиткового призначення: робоча частина – біля печі, місце відпочинку – піл (широкий дерев'яний поміст), парадний куток – покуть, де стояли лави, стіл, скриня, над столом ікони. Основні елементи обладнання Волинського житла сягають давнини й знаходять аналогії не лише в білоруському [109, С. 57] та російському житлі, а й серед усього слов'янства. Кожен елемент у хаті мав своє місце та чітко визначені свої функції, які не змінювались протягом століть [182, С. 63].

Давні народні традиції народної архітектури Волині найшли своє застосування в багатьох пам'ятках дерев'яного монументального зодчества в с. Тур, с. Березове, с. Краска, С. Кесоричі, с. Єльне та інших [94, С. 52].

Вуличні поселення з однією вулицею є характерним типом поселень на Волині. Сільські поселення з дво-, тьох- ,рідше чотирьох вуличні набули поширення в кінці XIX – поч. XX століття [146, С. 283], не лише на Волині, а й в Білорусії [57, С. 18]. Характерним є вуличне планування сільських поселень, в яких проживали німецькі колоністи на Волині [170, С. 10] та в інших регіонах України (Хмельницькій та Львівській областях) [255].

У XIX – поч. XX століття багато сіл рядової, безсистемної і комбінованої забудови мали тенденцію в напрямку до вуличного планування [170, С. 10].

Поряд з вуличними широко розповсюджені були безсистемні (вільні) забудови сільських поселень. Це малодвірні з компактною або розрізненим розташуванням садиб та багато двірні утворення [57, С. 18].

Безсистемні поселення зі скупченою та скупчено-гніздовою забудовою особливо характерні для північних районів Волині (Волинської та Рівненської області). Цей варіант сільських поселень траплявся і на інших теренах України (Чернігівщина, Полтавщина, Одещина) [264].

В кінці XIX століття в результаті подальших забудов сільських поселень в чистому вигляді традиційні типи планувань зустрічаються рідше,

в більшості випадків поселення являли собою складну планувальну структуру, де переважала вулична система планувань [150, С. 13].

Більшість споруд, характерних для України, поширені на Волині – хата, комора, вітряк, хлів, повітка, клуня та інші [59, С. 36].

Господарським будівлям народні майстри приділяли значну увагу, бо їхня архітектура разом з житлом утворювала єдиний ансамбль забудови сільської садиби та вулиці [99, С. 59]. Спорудження господарських будівель на сільській садибі зумовлювалось в першу чергу економічним станом сільського господарства. Заможні селяни будували господарські будівлі на Волині з високоякісних матеріалів, а масовому будівництву були властиві: щонайменша кількість будівель і застосування дешевих матеріалів [99, С. 59].

Особливо ретельно будували клуні, адже зберегти врожай, для селян, то зберегти життя. В різних історико-етнографічних районах клуня називалась по-різному: стодола, тік, гумно [225, С. 195], та була чи не найбільш необхідною будівлею землеробського двору, в ній зберігали збіжжя, обмолочені сніпки, соломі, сіно, полову, сушили і обмолочували зерно [158, С. 24]. В давні часи, коли житла людей були схожі на курені, то клуні вже нагадували справжні будівлі [56, С. 7]. У кожного господаря була клуня, у більш заможних – дві, одна використовувалась для збіжжя, інша для соломи [101, С. 44]. На Волині, клуні здебільшого – зрубні споруди, і за планом – квадратні, прямокутні та шестикутні [201, С. 61]. Зустрічаються і семикутні (Рівненська область) [66, С. 63] і восьмикутні клуні, наближені до овалів [247, С. 454]. На початку ХХ ст. на Волині та інших регіонах України, зокрема на Київщині, набуває поширення будівництво клунь з застосування каркасної техніки будівництва [151, С. 38; 245, С. 695-696]. Зустрічаються клуні і в Японії, які стоять на високих стовпах – палях [56, С. 7].

Серед будівель господарського призначення для зберігання сіна і соломи на Волині обов'язково були обороги (навіси), також поширені вони

були на подвір'ї горян Карпат [234, С. 61]. Оборози були характерними спорудами у господарствах, як багатіїв, так і бідняків. Від заможності залежала тільки їх кількість [158, С. 31]. У вологих місцях їх піднімали на 50см над землею на спеціальних платформах [69, С. 73].

Існували будівлі характерні лише для північних районів і викликані природними умовами (вологим і відносно суворим кліматом, високим рівнем ґрунтових вод) – овін, сушарня для сушки хліба в снопах, стебка.

Всі будівлі в садибі об'єднувались огорожею, що природно вписувалась в місцевість. Огорожа слугувала перешкодою для худоби, звірів. Найчастіше в садибах Волині застосовували частокіл [84, С. 54], тин з хворосту або лози.

Локальна своєрідність житла виявляється в традиційних конструкціях житла (обумовлених будівельними матеріалами, простотою будівельних рішень і недостатнім технічним забезпеченням), формі житлової будівлі та її складових, пропорціях даху, будівельних матеріалах та особливостях його покриття, художньому вирішенні житлової будівлі (стін, фронтонів, ганків, дверей, вікон).

Результати дослідження традиційної народної архітектури є найціннішим надбанням для сучасних архітекторів, які проектують сільську садибу майбутнього, при реконструкції та будівництві нових селищ у вільній незалежній Україні. Формуючи новий стиль житлової архітектури України XXI століття архітектори повинні вивчити та оцінити естетичну культуру, що складалась в українській народній архітектурі протягом віків, щоб потім втілити в художні засоби українського архітектурного стилю.

5.3. Принципи архітектури сільських садиб, розвиток яких є актуальним в умовах сучасної України

Архітектура, як вид мистецтва найбільш пов'язана з історією суспільства, його культурою та політикою, його соціально-економічним строем, природою і кліматом. Саме в архітектурних творах віддзеркалюється

національна самобутність та ментальність народу. Соціальна обумовленість архітектури сучасності є найважливішим фактором у виборі принципів проектування, його просторової організації та декоративної виразності.

Розвиток сучасної української архітектури – це процес поєднання здобутків національного минулого та новаторських тенденцій.

В сучасному селі важливою ланкою була і завжди буде садиба. З минулого, для селянина садиба була цілим світом, в якому кожен член сім'ї мав своє місце і виконував свою роль. Садиба в займала друге місце за освоєнням, після хати і була проміжною ланкою між житловою будівлею і вулицею.

Селяни більше часу проводили в господарстві, а ніж у хаті [255] Фактично все життя селянина проходило на території садиби.

Площа забудови житлової будівлі в проаналізованих планах сільських садиб Волині, які знаходяться в скансенах України: с. Солов'ї, с. Мульчиці та інші, в середньому 32 % сумарної площі забудови всіх будівель, з яких складається садиба.

Протягом багатьох століть в повноцінному міцному селянському господарстві існувало співвідношення площ забудов житлових та господарських будівель, 60-80 % площі садиби складала господарські об'єкти, а площа під житло складала 20-40 % загальної площі забудови садиб.

Всі будівлі в садибі взаємопов'язані і створюють одне ціле, окреме господарство. В широкому розумінні – садиба, це земельний наділ з житловим будинком та господарськими будівлями з прилеглим до них городом, садом, двором. Для забезпечення життєдіяльності селян, в структуру традиційної садиби входили різні за призначенням господарські споруди, що утворювали комплекс двору [149, С. 7]:

- будівлі для зберігання продуктів землеробства: клуня (гумно, стодола, комора, кліть, погріб),
- будівлі для свиней – куча,

- будівлі для домашньої птиці – курник,
- для бджіл – вулик,
- будівлі для схову і зберігання кормів для худоби (сіна і соломи) – обороги (сінник, одрини),
- будівлі для зберігання сільського господарського реманенту: возівні, сараї, шопи, повітки, для дров – дровітня.

В структуру двору селянської садиби могли входити господарські споруди постійного або сезонного характеру, які забезпечували переробку сільськогосподарської продукції та інших видів господарської діяльності сільського поселення (млин, вітряк, олійник, сушарня, зимарка та інші.)

Порушені з початком колективізації в 30-х роках ХХ ст. віковий досвід багатьох поколінь, внаслідок хибної орієнтації, на укрупненні колгоспно-радгоспні форми сільськогосподарського виробництва і негативного ставлення до традиційного індивідуального сільгоспвиробника призвело, що протягом багатьох десятиліть з двору зникла переважна більшість господарських будівель, що формували сільську садибу до початку колективізації.

Пізніші, проектні норми на житло 70-х років ХХ ст. рекомендували розміщувати на присадибній ділянці певний перелік будівель і споруд, зокрема сарай для зберігання інвентарю і твердого палива площею не більше 10м², хлів площею не більше 12м² і погріб (до 8м²) [46].

На початку 80-х років ХХ ст. з'являються в проектно-нормативних документах три типи господарських будівель, які пропонувались для будівництва кварталів сільської забудови.:

- тип I – загальною площею до 10м² (для утримання світського птаха та кролів),
- тип II– загальною площею до 20м² (для утримання свиней, птиці, кролів),
- тип III- загальною площею до 35м² (для утримання свиней, птиці, кролів, приміщення для корови та одного теляти).

Також проектними нормами передбачалось проектування гаража для легкового автомобіля (18m^2), літньої кухні (10m^2), господарського приміщення (20m^2), погріб (8m^2), господарські навіси, теплиці. Згідно нових норм проектування сумарна площа господарських приміщень могла складати до 150m^2 [96; 191; 192].

Зміни в нормуванні сільського житла не позначились жодним чином на проектах розпланування сільських кварталів. Рекомендації проектних норм полягали в зменшенні ширини садиби по фронту вулиці, всі господарські будівлі розміщувались в глибині садиби, до яких передбачався заїзд практично на всю довжину ділянки [132, С. 12-13].

Ігнорування проектантами об'єктивно існуючих закономірностей формування сільського домогосподарства призвело до того, що в садибах спостерігаються самовільні, хаотичні забудови, перебудови і добудови, які не передбачені проектом. Сільські мешканці не вдовольнялись господарськими будівлями, передбаченими нормами і забудовували садибу на власний розсуд. В результаті чого не раціонально використовується територія садиби та не витримуються санітарно-гігієнічні розриви.

Узагальнення досвіду проектування сільських садиб та аналіз результатів наукових розвідок дослідників архітектурної типології традиційних селянських будівель довело, що традиційними принципами, які були і залишаються актуальними в умовах сучасної України є:

- принцип архітектурної типології;
- принцип спадковості будівельних традицій;
- принцип композиційної побудови (створення лінійних, симетричних, асиметричних, вільних просторів);
- принцип функціонального зонування (відокремлення житлових, господарських та допоміжних приміщень);
- принцип компактності.

Вагоме значення в сучасному проектуванні садиб має місце образне вирішення, орієнтоване на індивідуальність та неповторність.

5.4. Розвиток принципів архітектури садиб XIX – поч. XX ст. в практиці сучасних архітекторів.

Визначення принципів формування архітектури садиб та встановлення необхідного розвитку архітектурного досвіду народних зодчих не може ґрунтуватись лише на результатах, як періодичних наукових розвідках дослідників села у вигляді публікацій, так і фундаментальних працях, присвячених загальноукраїнському еволюційному процесу, що відбувались протягом XIX - поч. XX ст. Також недостатньо тих нечисленних дисертаційних досліджень, в яких висвітлюється генеза архітектури українських садиб та виявлення факторів впливу на їх розвиток.

Для висвітлення питання щодо перспективи розвитку архітектури садиб у сучасній практиці, необхідно знати, які принципи використовують у своїй творчій практиці зодчі сьогодення. Тому, поряд із класичними методами дослідження важливою складовою стало вивчення засобів проектування сучасними архітекторами та розвитку архітектурної думки в творчому середовищі.

Для того, щоб дати відповідь на всі окреслені питання автором було проведено опитування архітекторів Волинської, Рівненської, Житомирської, Тернопільської та Хмельницької областей, як з державних, так і з приватних установ.

Щоб отримати більш конструктивні та точні відповіді, було розроблено анкету у вигляді спеціального документу, з блоків запитань:

1. Який відсоток у Вашій архітектурній творчості-практиці займає реальне проектування?
2. Який відсоток у Вашій творчості-практиці займає проектування сучасних садиб?
3. Який тип забудови житлових та господарських будівель в садібі найчастіше використовується Вами? (необхідно підкреслити)
 - а. лінійний
 - б. г- подібний, п- подібний

в. замкнутий

г. вільний

д. інше

4. Чи використовуєте Ви у своїй архітектурній творчості здобутки попередніх епох?

5. Яким матеріалам надаєте перевагу при будівництві будівель та споруд у садибі?

6. Які архітектурні конструкції і системи з історичних житлових будівель використовується Вами зараз? (необхідне підкреслити)

а. зрубна техніка будівництва

б. каркасна техніка будівництва

б. в'язання вінців (в обло, в риб'ячий хвіст, в каню, під прямий кут)

г. сволок

д. інше

7. Якими архітектурними заходами, засобами і методами Ви б користувалися при створенні нового архітектурного об'єкта в садибі у історично сформованому середовищі? (необхідно підкреслити)

а. інтеграція з середовищем:

б. використання існуючого середовища;

в. ігнорування існуючого середовища.

8. Чи рахуєте Ви, що типове проектування мало наступний вплив на розвиток архітектури сучасних садиб? (поясніть свою думку)

9. Які свої об'єкти Ви вважаєте найбільш вдалимими?

Проведене анкетування дозволило отримати наступні результати:

Результати анкетування засвідчують, що всі архітектурні, які приймали участь в анкетуванні займаються реальним проектуванням, але є такі чий відсоток проектування є невисокий – до 30 % (Матвіїв Я.В. – 20%, Кручений Б.Й. – 30%, Дьяур Г.В. – 30%). Також серед архітекторів є такі, чий відсоток реального проектування досить високий, більше 80% - Сенік А.Я., Кислицький Ю.Г., Кожина Ю.В. (таблиця 5.4.1.) Слід відзначити також, що

переважна більшість респондентів у своїй практиці займаються проектуванням сучасних садиб – 80% опитаних. (Таблиця 5.4.2)

Серед різноманітності типів забудови садиб, найбільшого використання в архітектурній практиці:

- вільний тип забудови – 70% респондентів,
- лінійний тип забудови – 15% респондентів,
- Г - подібний та П - подібний тип забудови – 15 % респондентів.

Розглядаючи питання використання практикуючими архітекторами у своїй архітектурній творчості здобутки попередніх епох – всі 100% респондентів відповіли «так».

Питання використання респондентами матеріалів для будівництва будівель та споруд у садибі, переважна більшість відповіли: цегла, камінь, бетон; також невелика кількість архітекторів відзначили використання дерева (5 респондентів).

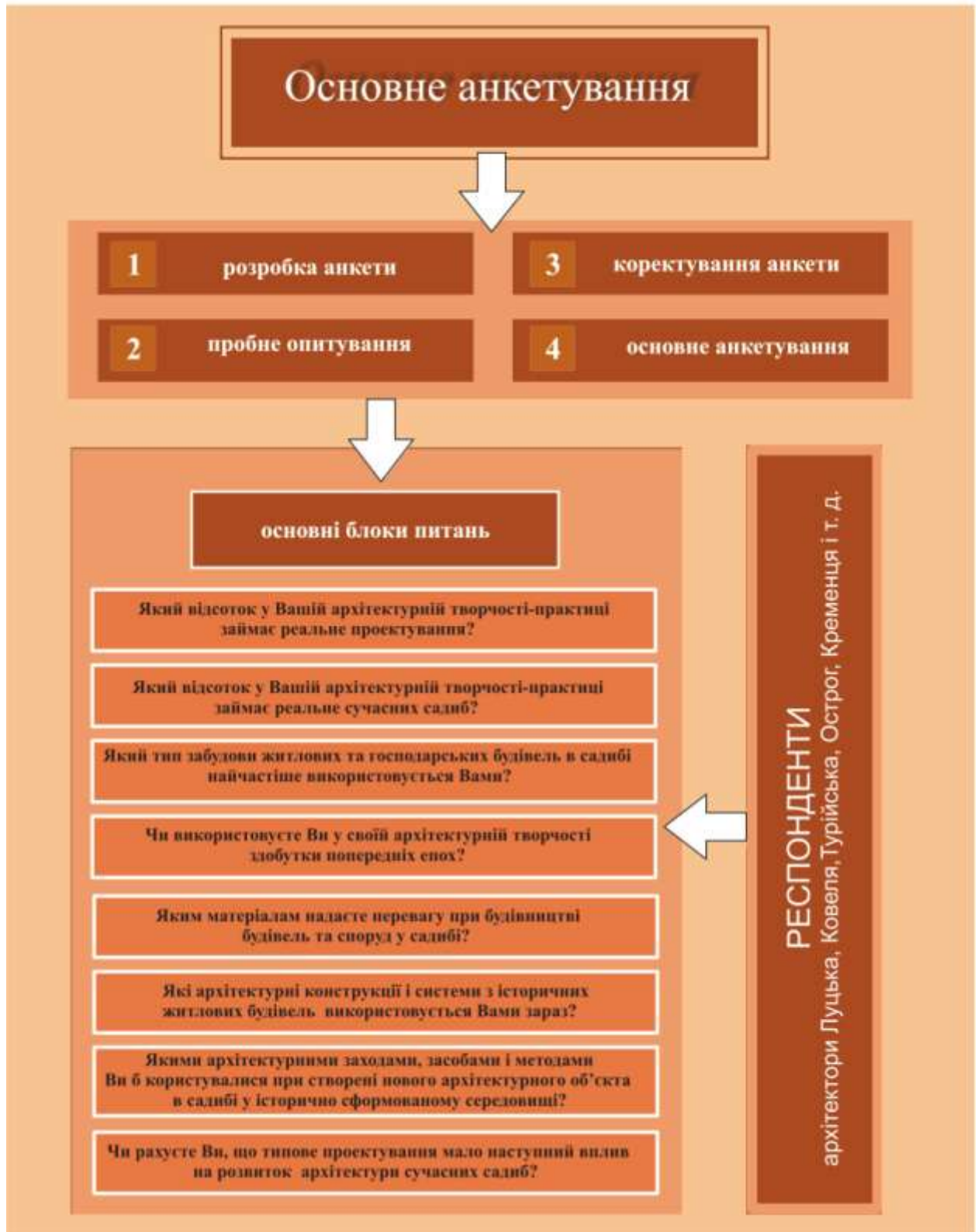
Серед найпоширеніших архітектурних конструкцій та систем 30% респондентів обрали каркасну техніку будівництва (Кислицький Ю. Г., Кручений Б. Й.), 15%- зрубну техніку (Дьяур Г. В., Уленицька Л. Є. та ін.); переважна більшість опитаних респондентів (55%) відповіли, що враховують побажання замовника та форм забудови (Матвіїр Я. В., Сенік А. Я., Герасимюк Л. Б., Парасюк Б. та ін.)

Опитані архітектори стверджували, що при створенні нового архітектурного об'єкту в садибі, в історично сформованому середовищі, користуються методом використання існуючого середовища або методом інтеграції з середовищем.

На роздуми про вплив загальних тенденцій розвитку типового проектування садиб, опитані респонденти розділили у співвідношенні 70% (позитивний), 10% (негативний) і 20% (частково сприяв).

Таблиця 5.4.1.

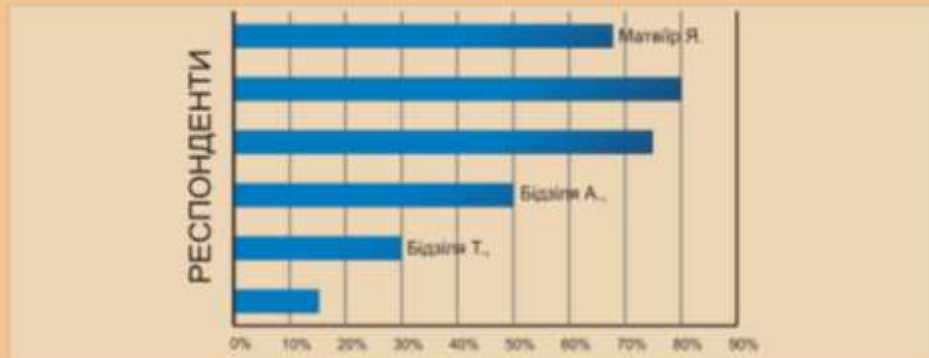
**Анкетування архітекторів, щодо розвитку принципів
архітектурного формування сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст.
в сучасній архітектурній практиці**

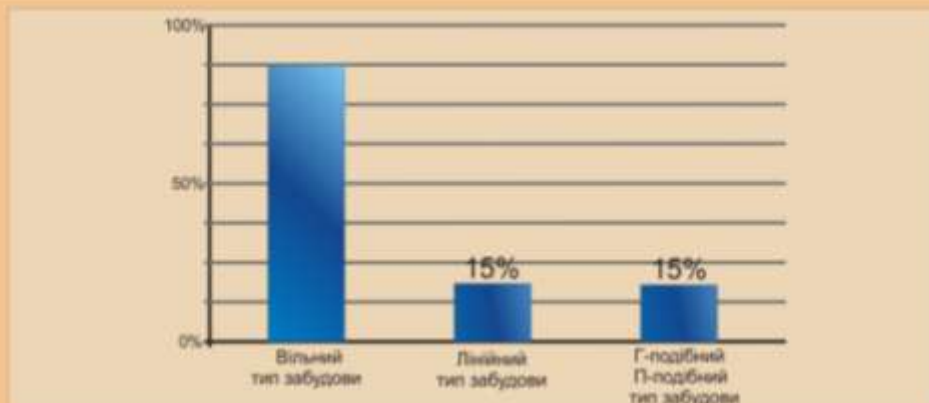
Таблиця 5.4.2.

**Розвиток принципів архітектури сільських садиб
Волині XIX – поч. XX ст. в практиці сучасних архітекторів**

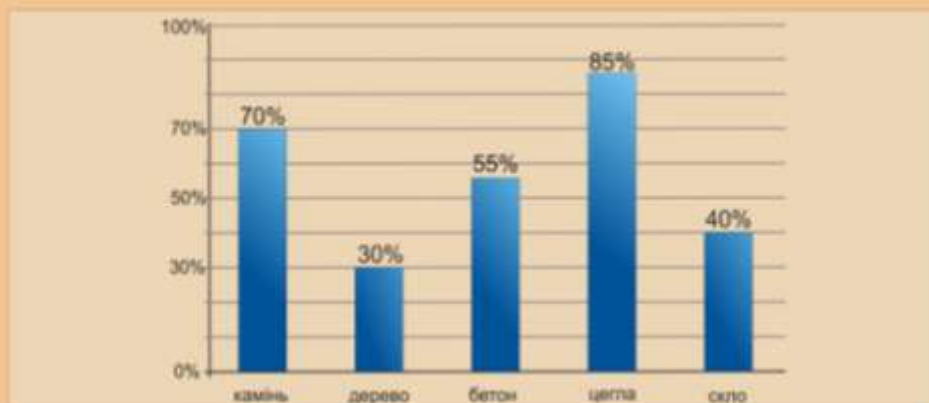
А. Відсоток проектування сільських садиб в практиці сучасних архітекторів

Б. Відсоток проектування типів забудови сільських садиб в архітектурній практиці

В. Відсоток використання матеріалів при будівництві садиб в сучасній практиці

Майже 80% респондентів висловили думку, що основний позитивний момент у створенні типових проектів – освоєння нормативних документів, вирішення проблем житлової забудови, можливість комплексної забудови та ін.

Негативний вплив відзначений в обмеженні творчих можливостей архітектора та однотипній забудови вулиць та сіл (Ковальчук І. А., Бондарчук А. А.).

На питання про найбільш вдалі об'єкти, що були зведені за їхніми проектами, більшість респондентів відмітили індивідуальні житлові будинки (Матвіїр Я. В., Кислицький Ю. Г., Дьяур Г. В., Кручений Б. Й. та інші).

Аналіз опитування практикуючих архітекторів показав, що переважна більшість архітекторів проектують індивідуальні житлові будівлі в сучасних садибах, використовуючи принципи архітектури попередніх епох, інтегруючи будівлі у сформованому середовищі, але не рідко нехтуючи історико-архітектурною практикою, яка допомогла б підкреслити національну та регіональну своєрідність архітектури садиб Волині.

ВИСНОВКИ ДО П'ЯТОГО РОЗДІЛУ.

1. Порівняння принципів архітектури сільських садиб Волині ХІХ – поч. ХХ ст. з узагальненням результатів аналізу дисертаційних досліджень присвячених розвитку забудови сільських поселень та сільських садиб України дало можливість довести, що Волинські садиби є унікальними об'єктами історії та культури, та невід'ємною частиною всеукраїнської мистецької історії із власними традиціями, які залишаються актуальними в умовах сучасного зодчества.

2. Аналіз наукових розвідок присвячених принципам розвитку сільського будівництва, дав можливість довести, що формування будівництва сільських садиб в різних регіонах України відбувалось під впливом історичних, соціальних та природних факторів, які втілились в регіональні

школи народного будівництва, які різнилися архітектурно-мистецькими і конструктивно-технічними прийомами.

3. Внаслідок аналізу бібліографічних матеріалів, архівних джерел та наукових праць дослідників виявлено подібні риси у формуванні об'ємно-просторової композиції садиб Волині XIX – поч. XX ст. із врахуванням природного середовища (інсоляцією житлових приміщень), типів забудови садиби (лінійна забудова (довга хата), замкнуті двори) Карпат, застосуванні будівельних матеріалів (дерево, камінь), а також створенні архітектурної класифікації житлових та господарських будівель, їх планувальних, композиційних і стилістичних рішеннях, що розвивались під впливом історичних, політичних та соціально-економічних факторів.

4. Відмінними принципами архітектури сільських садиб Волині з садибами Центральної та Південної України є менша різноманітність типологічної палітри будівель та споруд у садибі, в використанні архаїчних рис будівництва, простоті конструктивних прийомів, стриманому декорі та оздобленні житлових та господарських будівель, в використанні місцевих будівельних матеріалів, в просторово-планувальній та композиційній структурі садиби, які в першу чергу були зумовлені історико-політичним та географічними чинниками.

5. Порівняння тенденцій розвитку сільських садиб України і деяких країн Європи дало можливість виявити певні закономірності генези архітектури сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст.

6. Аналіз формування та розвитку сучасної сільської садиби, дав можливість виявити деякі принципи архітектури сільських садиб, що є актуальними в умовах незалежної України:

- принцип типології будівель та споруд;
- принцип композиційної побудови (створення лінійних, симетричних, асиметричних, вільних просторів);
- принцип функціонального зонування (відокремлення житлових, господарських та допоміжних приміщень);

- принцип компактності;
- принцип гармонії;
- принцип розташування в структурі поселення.

7. Узагальнення результатів анкетування практикуючих архітекторів Луцька, Ковеля, Рівного, Турійська, Острога та ін., уможливило визначити принципи архітектури сільських садиб, що використовуються в проектній творчості: принцип спадковості будівельних традицій, принцип композиційної побудови, принцип функціонального зонування, принцип компактності, принцип гармонії.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Аналіз бібліографічних та архівних джерел, присвячених формуванню сільських садиб Волині XIX – поч. XX ст., дозволив визначити те коло питань, які не були достатньо висвітленими. Це вплив різних чинників на розвиток архітектури сільських садиб; характерні типологічні та стилістичні ознаки, композиційно-планувальні та об'ємно-просторові вирішення, основні подібності, відмінності та запозичення у сільській архітектурі Волині XIX – поч. XX ст.; принципи розвитку архітектури сільських садиб на сучасному етапі. Для послідовного та систематичного дослідження принципів розвитку архітектури сільських садиб в період XIX – поч. XX ст. використано методи, за допомогою яких висвітлені основні характеристики сільських садиб та виявлені основні подібності та відмінності у архітектурі Волинських сільських садиб в контексті загального розвитку архітектурних традицій України та Європи.

2. Розроблено методику дослідження, яка включає: комплексний аналіз та послідовне застосування загальнонаукових (теоретичних та емпіричних) та спеціальних методів (метод натурних обстежень, метод архітектурно-планувального та архітектурно-композиційного аналізу).

3. В результаті проведеного аналізу забудови сільських садиб Волині в період XIX - поч. XX ст. виявлено та проаналізовано основні чинники

впливу на формування сільських садиб: природні умови (рельєф, клімат, будівельні матеріали), форма господарювання сільської сім'ї (землеробство, скотарство, рибальство), економічні умови (уклад сім'ї, вплив міста), етнічні традиції (спадковість, звичаї, будівельні традиції), законодавчі норми та закони. Вони зумовили своєрідні риси у розплануванні сільських садиб, формуванні типів та форм садиб, розширення типології будівель, об'ємних та планувальних рішень сільських садиб, в декоративній виразності житлових та господарських будівель.

4. Історичний розвиток сільських садиб тісно пов'язаний з розвитком сільських поселень на Волині. Будівництво сільських садиб Волині ХІХ – поч. ХХ ст. характеризується трьома етапами планувально-просторового розвитку, які поступово змінювали один одного: І період – поч. ХІХ – І-а пол. ХІХ ст.; ІІ період – ІІ - а пол. ХІХ – кін. ХІХ ст.; ІІІ період – кін. ХІХ – поч. ХХ ст.

5. Проведений аналіз типів сільського розселення Волині ХІХ – поч. ХХ ст. дозволив виділити дві групи: зона суцільного землеробства з рівномірно заселеною територією та зона хутірського заселення з вибіркоvim землеробством. Для всіх груп визначено особливості типів сільських поселень Волині ХІХ – поч. ХХ ст.: безсистемні, вуличні, рядові та комбіновані. За тривалістю проживання виокремлювалися постійні й сезонні поселення. Постійні поселення відповідно до кількості садиб, що утворювали їх, були багатодвірними та малодвірними.

6. Аналіз принципів композиційної та архітектурно-планувальної побудови сільських садиб Волині ХІХ – поч. ХХ ст. дозволив звести планування сільських садиби до наступних груп:

- лінійне (однорядове), дворядне; г – подібне; п – подібне; замкнутий двір; вільна забудова (з незв'язаними між собою будівлями);

- за конфігурацією планів садиб: правильна форма (прямокутна, квадратна), неправильна форма (ромбоподібна, трикутноподібна, трапецієподібна, безформенна).

Визначено характер забудови садиби:

- за композиційними особливостями забудови садиби: "вузький двір", "відкритий двір", "глибокий двір", "закритий двір";
- розміщення житлової будівлі відносно червоної лінії: віддалене, наближене, безпосереднє;
- у центрі поселення – сконцентрований та дисперсний, на периферії - дисперсний, за межами сільського поселення (присілки, висілки, хутір) - вільний;
- розташування будівель відносно вулиці – формують фронт вулиці житловою будівлею (головним фасадом, торцем будівлі) та формують фронт вулиці господарськими будівлями;
- визначено, що 75 % житлових будівель у сільських садибах орієнтовані за сторонами світу (на південні румби).

7. Проведена класифікація будівель та споруд, що входять в комплекс сільської садиби дозволила поділити їх: а) за функціональним призначенням - житлові будівлі, господарські будівлі, допоміжні споруди; б) за архітектурно-просторовою організацією будівель з різним функціональним призначенням - окрема житлова будівля, декілька житлових приміщень об'єднаних одним дахом (хата і хатина, дві хати поруч, хата через сіни, хата на дві половини), об'єднання житлового приміщення з господарськими будівлями; в) за формою плану - квадратні, прямокутні, шестикутні, багатокутні; г) за техніками будівництва будівель - зрубна, каркасна; г) за типами дахів – двосхилий, чотирисхилий; д) за конструктивним рішенням даху – на кроквах, на півсохах, на сохах, накотом, на стільцях, шатрове.

8. Декоративно-художнє рішення здійснювалось із врахування якостей будівельного матеріалу, типологічного визначення, естетичних

вподобань та відзначалось простотою, стриманістю та лаконічністю, в основу був покладений принцип асиметричності, при симетричному поділі загального об'єму житлових та господарських будівель.

9. Порівняльний аналіз досліджень з особливостей розвитку архітектури сільських садиб інших регіонів України дав можливість виявити основні подібності в об'ємно-планувальних та композиційних рішеннях та відмінності об'ємно-просторових та стилістичних особливостях архітектури сільських садиб Волині досліджуваного періоду.

10. Для збереження архітектурних традицій будівництва сільських садиб та регіональних особливостей виявлені принципи, що є актуальними в сучасному проектному процесі: принцип спадковості будівельних традицій – використання зрубної та каркасної техніки будівництва; принцип типології будівель та споруд; принцип композиційної побудови (створення лінійних, симетричних, асиметричних, вільних просторів); принцип функціонального зонування (відокремлення житлових, господарських та допоміжних приміщень); принцип компактності.

Список використаної літератури

1. Державний архів Волинської області, м. Луцьк - Ф. 40. Волинська дирекція державних лісів Волинського воєводства. Опис 2, справа 89. Плани земельних ділянок, виділених працівникам Ківерцівського лісництва, 1925 р., 4 арк.

2. Державний архів Волинської області, м. Луцьк - Ф. 40. Волинська дирекція державних лісів Волинського воєводства. Опис 10, справа 624, зв'язка 49. План землі колонії Грабіно, 1873 р., 1 арк.

3. Державний архів Волинської області, м. Луцьк - Ф. 30. Луцьке відділення державного земельного банку м. Луцьк Волинського воєводства. Опис 1, справа 2. Заявление арендаторов о выкупе участков арендной земли в гор. Дубне. Планы земли и переписка с арендатором по этому вопросу, 1912 р., 12 арк.

4. Державний архів Волинської області, м. Луцьк - Ф. 36. Луцьке повітове староство, м. Луцьк Волинського воєводства Опис 22, справа 24.

Плани землі Полонківської гміни Воєводства Волинського 1929р., 4 арк.

5. Державний архів Волинської області, м. Луцьк . - Ф. 46. Волинське воєводське управління, м. Луцьк Волинського воєводства. Опис 1, справа 4839. План державної землі в Сарнах 1914 р., 6 арк.

6. Державний архів Тернопільської області, м. Тернопіль, Ф.357, Кременецьке повітове межеве відомство, 1836-1914 рр., Опис 1, спр. 32, Карти Кременецького повіту. Плани і карти шляхів, 10 арк.

7. Державний архів Житомирської області, м. Житомир. - Ф. 263, Волинський губернський землемір, м. Житомир Волинської губернії, Опис 1. спр. 27. Відомості про складання географічного опису Кременецького і Заславського повіту, 1798 р., 2 арк.

8. Державний архів Житомирської області, м. Житомир, Ф. 226, Волинський губернська землевпорядна комісія м. Житомир Волинської

губернії. Опис 1. спр. 114. Відомості про поселення, що перейшли на хутірське та відрубне землевикористання, 1910р., 5 арк.

9. Державний архів Житомирської області, м. Житомир, Ф. 226, Волинський палата державного майна м. Житомир Волинської губернії, Опис 1, спр. 164. Карти і плани Волинської губернії. 1840-1866 рр., 18 арк.

10. Державний архів Хмельницької області, м. Хмельницький, Ф. 800. Колекція планів міст Подільської та Волинської губернії, Опис 1., 5 од, зб., 1883-1913 рр., 28 арк.

11. Державний архів Хмельницької області, м. Хмельницький, Ф. 673. Полонське волосне правління, Опис 1., 1 од. зб., 1900 р., 12 арк.

12. Фонди Волинського краєзнавчого музею. Матеріали експедиції по Камінь-Каширському та Любешівському районі 1971р. -, інф. № КДФ – 3721. – ДМ – 27497-27543.

13. Фонди Волинського краєзнавчого музею. Матеріали експедиції по Ратнівському району з 24 – 27 листопада 1970 р. -, інф. № КДФ – 3721. – ДМ – 27457-27496.

14. Фонди Волинського краєзнавчого музею. Матеріали експедиції в Рожищенський, Ківерцівський і Маневицький райони з 2 - 5 квітня 1974 р. – інф. № КДФ – 3721. – ДМ – 27544-27557.

15. Центральний державний архів древніх актів, м. Москва. Литовська метрика, Книга записів, № 24, арк. 254-255; №43, арк. 40-42; №50, арк. 81; Книга судових справ, №237, арк. 185; Книга переписів, №563, арк. 185-186.

16. Абрамович В. Етнографические сведения о Ровенском уезде Волынской губернии / В. Абрамович // Архів географічного товариства СРСР. Ф. VIII, оп. 1. од. зб. 16 (село Яплоть), арк. 8.

17. Андрієвська Т. Традиційне народне житло в с. Космач (серед. XIX – поч. XX ст.) /Т. Андрієвська. - Наукові зошити, випуск №1. – Львів, 1998. – С.37-42.

18. Асеев Ю.С. Розповіді про архітектурні скарби./Ю.С. Асеев. – К.: Радянська школа, 1976. - 184 с.

19. Архітектурна спадщина України. Вип.2. Національні особливості архітектури народу України / за ред. В.Тимофійенка // – К., 1995. – 276 с.:іл.
20. Атлас Волинської і Рівненської області. – М., 1991. – 120 с.
21. Атлас Волинської області.-М.,1991.- с.1-3;с.24-25;с.33.
22. Атлас історії Волинської області/ Відп. ред. Ф.В. Зузук. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2008. - С. 21-27.
23. Ашкіназі М. Світ дивної старовини./ М. Ашкіназі //– Ужгород. Карпати. – 1969. - 143 с.
24. Багачук В.В. Село і його похідні в російській та українській писемності XIV – XV ст. / В. В. Багачук. – Мовознавство. 1971, №6, с.33.
25. Бандтке Г. С. Волинь у XIV – XVIII ст./ Г.С. Бандтке// – Вінніпег, 1830.- с. 25; с.43; с. 218.
26. Бандтке Г. С. История государства польского. / Г.С. Бандтке // – СПб., 1830. – Т.II. – 872 с.
27. Баран В.Д., Козак Д.Н., Терпиловський Р.В. Походження слов'ян./ В. Д. Баран, Д. Н. Козак, Р. В. Терпиловський// - Київ, 1991. – 144с.
28. Безродний П.П. Архітектурні терміни. Короткий російсько-український словник. / П.П. Безродний. – К.: Вища шк., 1993. – 113с.
29. Берлач О. П., Тарасюк. І. І. Декоративно - пластичні мотиви архітектури будівель і споруд історичної частини міста Луцька / О. П. Берлач, І. І. Тарасюк // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. - Харків, 2012. – С. 59 - 64.
30. Белорусское народное зодчество / А.И. Локотко// — Минск: Навука і тэхшка, 1991. — 287 с.
31. Бломквист Е.Э. Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов. / Е.Э. Бломквист. // В кн.: Восточнославянский этнографический сборник. – М.: Изд-во АН СССР, 1956, С.3-454.
32. Бломквист Е. Э. Общие черты в крестьянском жилище русских и украинцев / Е. Э. Бломквист // Советская этнография. – 1954. – № 4. – С. 23 – 47.

33. Братчиков А. Материалы для исследования Волынской губернии в статистическом, этнографическом, сельскохозяйственном и др. отношениях. /А. Братчиков. – Вып. 1. Житомир. 1868. Волинська губернія // Українська Радянська Енциклопедія . [у 16 томах] / Гол. ред. кол.: М. П. Бажан (гол. ред.) [та ін.]. К.: Головна редакція УРЕ, 1960. Т.2. – 555с.

34. Бунякіна Т.О. Особливості просторової організації садиб Полтавщини XVIII – початку XX століття. Україна: Архітектура, історія, мистецтво/ Т.О. Бунякіна // матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції "Вайнгортівські читання"/ За ред. В. Трегубова, Полтава, 2012. - 262с.: іл.

35. Вовк Х. Етнографічні особливості українського народу / Вовк Хв. //Студії з української етнографії та антропології. – К.: Мистецтво, 1995. – 336с.: іл.

36. Верговський С.В. Давнє народне будівництво Українського та Білоруського Полісся / С.В. Верговський // НТЕ. - №2. – 1979. – С.74-80.

37. Верговський С.В. К оценке памятников народной архитектуры Украинского Полесья при создании архитектурной экспозиции «Полесье» Музея народной архитектуры и быта УССР / С.В. Верговський // Тезиси докладов научной конференции: Музеи народной архитектуры и быта, принципы создания, проблемы развития. – Киев, 1984. – С. .

38. Верговський С., Свирида Р., Верговська М. Хатні храми Волині як втілення регіональних традицій хатнього будівництва / С. Верговський, Р. Свирида, М. Верговська // В наук. збірн.: Історія і сучасність Волині. Жидичин – крізь віки. – Матеріали IV науково-практичної, історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 780-ти річчю села Жидичин Ківерцівського району. 21-22 травня 2007 року, с. Жидичин. – Луцьк, 2007. – С.76-81.

39. Волынские записки, сочиненные Степаном Русовим в Житомире. С.-Пб, 1809.

40. Волков Ф. Этнографические особенности украинского народа / Украинский народ в его прошлом и настоящем/ под ред. Ф.К. Волков // – Т. II. – Петербург, 1916. – С.455-647.

41. Волков Ф.К. Старинные деревянные церкви на Волыни./ под ред. Ф.К. Волков. Материалы по этнографии России. Т. 2 – Спб., 1910. – 496 с.

42. Ворончук І.О. Селянський двір на Волині в другій половині XVI століття / І.О. Ворончук// Третя Академія пам'яті професора Володимира Антоновича. – К., 1995. – С. 331-351.

43. Всеобщая история архитектуры: В 12 томах/ Глав. ред. коллегия: Н.Я.Колли, Н.В. Баранов (глав. ред.), А.В. Бунин [и др.] - Москва: Стройиздат, 1969. – Т.7: Западная Европа и Латинская Америка XVII –первая половина XIX вв. / Под ред. А.В. Бунина (отв.ред.) [и др.]. – 620с. с ил. и карт; 10 л. ил. – С. 339-452.

44. Географічна енциклопедія України: В трьох томах/ Ред. Колегія Ф. С. Бабичев, В. І. Біляєв, С. І. Дорогунцов, В. Г. Єна, А. П. Золовський, Л. М. Корецький, О. М. Маринич (відп. ред.) [та інші]. – К.: " Українська Радянська Енциклопедія " ім. М. Бажана, 1989. – Т.1. – 416 с.

45. Географічна енциклопедія України: В трьох томах/ Ред. Колегія Ф. С. Бабичев, В. І. Біляєв, С. І. Дорогунцов, В. Г. Єна, А. П. Золовський, Л. М. Корецький, О. М. Маринич (відп. ред.) [та інші]. – К.: " Українська Радянська Енциклопедія " ім. М. Бажана, 1989. - Т.2. – 480 с.

46. Глава СНиП II – Л:1-71*. Жилые здания. Нормы проектирования/ М.: Стройиздат, 1978, п.2.5.

47. Глушко М. С. Генезис тваринного запрягу (культурно-історичні проблеми): наук. вид. / М. С.Глушко // Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. -Л.: Вид-во Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2003. - 448 с.

48. Гнесь Л.Б. Принципи формування архітектури сільського житла німецьких колоністів 1772 – 1939 рр. в Галичині: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. арх.: спец. 18.00.01 „Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури ” / Л. Б. Гнесь. – Львів, 2005.- 24 с.

49. Гольдштейн А. Ф. Зодчество / А.Ф. Гольдштейн //– М.: Просвещение, 1979. – 445 с.
50. Горленко В.Ф. Цінний посібник з білоруської етнографії / В.Ф. Горленко // НТЕ. - №4. – 1981. – С. 86-87.
51. Гошко Ю. Г. До історії сільської общини на Поліссі / Ю. Г. Гошко // НТЕ №3. – 1966. – С. 33-39.
52. Гошко Р.Ю. Конструктивні особливості традиційного народного будівництва Полісся / Ю. Г. Гошко // Народна творчість та етнографія. – 1985. – №2. – С. 54-57.
53. Гошко Ю. Г. Населення Українських Карпат XV – XVII ст. Заселення. Міграції. Побут / Ю.Г. Гошко. – К.: Наукова думка, 1976. - 205с.
54. Гошко Ю. Г. Поселення, двір, житло / Ю. Г. Гошко // Етнографія України: навч. посіб. / за ред. С. А. Макаруча. – Л., 1994. – С. 197–226.
55. Гошко Р. Ю. Развитие традиционной застройки сельских поселений Украинского Полесья (вторая половина XIX–XX вв.) : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.07 “Этнография” / Р. Ю. Гошко. – Минск, 1988. – 23 с.
56. Грані світу. Україна – Японія: дерев'яна архітектура: альбом. - К.: Грані-Т. 2006. – 152с.
57. Гурков В.С., Косміна О.Ю. Регіональні й локальні тенденції сучасного розвитку поселень та житла українсько-білоруського Полісся/ В.С. Гурков, О.Ю. Косміна // НТЕ.- №1. – 1988. – С.18-22.
58. Гудченко З.С. Локальні етнографічні музеї просто неба / З.С. Гудченко// НТЕ. – 1979. - №4 – С. 64-67.
59. Гудченко З.С. Музеї народної архітектури України / З.С. Гудченко// – К.: Будівельник, 1981. - 120с.
60. Гудченко З.С. Музей народной архитектуры и быта в Киеве / З.С. Гудченко// Строительство и архитектура. – 1977. - №1. – С.34-37.

61. Гурулев О.К. Традиции народного зодчества сельских поселений / О.К. Гурулев// Изд. вузов. Строительство и архитектура. -1984. - №9. – С.48-54.
62. Данилюк А.Г. Будівлі на сохах /А.Г. Данилюк // Пам'ятки України. – 1989. - №3.- С.36.
63. Данилюк А.Г. Волинь: Пам'ятки народної архітектури: Історико-краєзнавчі статті /А.Г. Данилюк // Луцьк: Надстир'я, 2000. – 100 с.
64. Данилюк А.Г. Внутрішній образ традиційної поліської хати / А.Г. Данилюк // Матеріали Другої Волинської обласної науково-етнографічної конференції. – Луцьк, 2005 - С. 92-94.
65. Данилюк А.Г. Господарські будівлі на Поліссі / А.Г. Данилюк// Записки НТШ імені Т. Шевченка, [ред.: Р. Кирчів, О. Купчинський]. – Львів, 1992. – Т. 223: Праці секції етнографії та фольклористики. – С.105-114.
66. Данилюк А.Г. Давні господарські будівлі на Поліссі / А.Г. Данилюк// НТЕ. – 1978. - №3.- С.62-64.
67. Данилюк А.Г. Давня архітектура українського села: етнограф. нарис /А.Г. Данилюк // К.: Техніка, 2008. – 256с.:іл.
68. Данилюк А.Г. Давнє житлово-господарське будівництво в Камінь-Каширському районі / А.Г. Данилюк// Минуле: сучасне Волині та Полісся, Луцьк, 2006. – С.26-31.
69. Данилюк А.Г. Давнє народне житло в Шацькому національному парку / А.Г. Данилюк// НТЕ.- №2,3. – 1994. – С.70-73.
70. Данилюк А.Г. Замкнені двори на Поліссі / А.Г. Данилюк// Народна творчість та етнографія. – 1975. – №4. – С. 102-103.
71. Данилюк А. З минулого Українського Полісся /А.Г. Данилюк // Наукові зошити Музею народної архітектури та побуту у Львові. – випуск №1. – Львів, 1997. – С.12-15.
72. Данилюк А.Г., Бодревич-Буць С.М. Використання каменю в народному будівництві Поділля / А.Г. Данилюк, С.М. Бодревич-Буць // НТЕ. – 1980. – №1. – С.85-88.

73. Данилюк А.Г., Красовський І.Д. Музей народної архітектури та побуту, путівник / А.Г. Данилюк, І.Д. Красовський та інші // Львів: Каменяр, 1980. – 182с.

74. Данилюк А.Г. Народна архітектура Волинського Полісся /А.Г. Данилюк // Рівне, Волинські обереги, 2002. – 86с.; іл.

75. Данилюк А.Г. Народне житло Волині другої половини ХІХ - поч. ХХ ст. / А.Г. Данилюк // НТЕ. – 1981. - №6. – с.75-78.

76. Данилюк А. Г. Наша хата. Етнографічний нарис про традиційне поліське житло /А.Г. Данилюк // Луцьк: Надстир'я, 1993. – 62с.

77. Данилюк А. Г. Народні будівельні традиції / А.Г. Данилюк // НТЕ.- №1. – 1986. – С.80-82.

78. Данилюк А. Г. Поклонись народному зодчому / А.Г. Данилюк // Львів, 1995. – 64с.

79. Данилюк А. Г. Релікти будівництва часів Київської Русі / А.Г. Данилюк // Наукові записки Музею народної архітектури та побуту у Львові. – Вип. І.- Львів, 1998. – С.15-21.

80. Данилюк А. Г. Скансен у селі / А.Г. Данилюк // Пам'ятки України. – 1986. -№2. –С.42-43.

81. Данилюк А. Г. Традиційна архітектура регіонів України: Полісся / А.Г. Данилюк // Монографія. - Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 147с.

82. Данилюк А. Г. Традиційне житлове будівництво в рівнинній частині Львівщини / А. Г. Данилюк // НТЕ. - №2. – 1990. – С.21-26.

83. Данилюк А. Г. Традиційне житлово-господарське будівництво Українського Полісся (становлення та еволюція): автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.05 „ Етнологія ” / А. Г. Данилюк. – Львів, 1999. – 16 с.

84. Данилюк А. Г. Традиційна поліська садиба і типи її забудови / А.Г. Данилюк // НТЕ – 1991.-№2, - С.53-58.

85. Данилюк А. Г. Українська хата /А.Г. Данилюк // К. : Наук. думка, 1991. – 190 с.

86. Данилюк А. Г. Шляхами України: етнографічний нарис / А.Г.Данилюк // Львів. Світ, 2003. – 250 с.

87. Дмитренко А. Традиційне господарство Волинського Полісся кінці ХІХ століття в праці М. Теодоровича " Волинь в описани городов, местечок и сел..." / А. Дмитренко// Минуле і сучасне Волині та Полісся: Володимир-Волинський в історії України та Волині: Матеріали ХІV Волин. наук. іст. - краєзн. конф., присвяч. 13 - й річниці Незалежності України та 680 -й річниці надання Володимир - Волинському Магдебурзького права: Зб. наук. праць. - Луцьк, 2004. - С. 432 - 434.

88. Дмитренко А. А. Традиційно-побутова культура населення Волині й Західного Полісся середини ХІХ ст. у творах польського письменника Ю. Крашевського / А. А. Дмитренко // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2008. - № 11: Історичні науки. – С.36–41. – Бібліогр.: 7 назв.

89. Довнар-Запольський М. В., Ярошевич А. И. " Весь Юго-Западный край: справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниям. Сост. Юго-Западным отделением Российской экспертной палаты под общим наблюдением пр. М.В. Довнар-Запольского и под ред. А.И. Ярошевича / М.В. Довнар-Запольський, А.И. Ярошевич // К., 1914. – 1120 с.

90. Дуда Т., Савчук М. Моє село, мій отчий край / Т. Дуда, М. Савчук // Історико-публіцистичний нарис. – Луцьк: ПВД Твердиня, 2010.- 88 с.

91. Дяденко В. Традиції побілки житла / В. Дяденко// НТЕ. - №5. -1971. – С. 52-58.

92. Жол П. М. (Жовтовський П. М.) На Поліссі / П. М. Жол // Всесвіт - К., 1929 - №2 - С. 24-28.

93. Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни. – К, 1849. – Т I. - С. 291.

94. Завада В.Т. Народні традиції в монументальному дерев'яному будівництві Українського Полісся / В. Т. Завада // НТЕ. - №1. – 1987. - С.46-52.

95. Зеленин Д.К. Описание рукописей ученого архива Императорского Русского географического общества / Д.К. Зеленин // Вып. 2. Пг.: ИРГО, 1915. - С.303.

96. Индивидуальный жилой дом: Каталог типовых проектов усадеб, домов для строительства в УССР / УкрНИИП Граждансельстрой. – К.: Урожай. 1989. – 176с.

97. Історія української архітектури / Ю.С. Асєєв, В.В. Вечерський, О.М. Годованюк та ін.: За ред. В.І. Тимофійєнко. – К.: Техніка, 2003. – 472с.: іл.

98. Історія українського мистецтва: В 6 т. / Ред. Колегія: М.П.Бажан [та ін.]. – К.: Голов.ред. Укр. Рад. Енциклопедії АН УРСР, 1967. – т.2. Архітектура другої половини XVI – першої половини XVII століття / Ю.П. Нельговський.- С.56-107.

99. Історія українського мистецтва: В 6 т. / Ред. Колегія: М.П.Бажан [та ін.]. – К.: Голов.ред. Укр. Рад. Енциклопедії АН УРСР, 1970. – т.4. Мистецтво другої половини XIX – XX ст. / П.Г. Юрченко, Ю.Ф. Хохол - С.46-60.

100. Карліна О. М. Типологія міських населених пунктів Волинської губернії наприкінці XVIII – середини XIX ст. / О.М. Карліна // Минуле і сучасне Волині та Полісся : Історія сіл і міст Західного Полісся. Маневиччина : матеріали XIII Волинської наукової історико- краєзнавчої конференції.: зб. наук. пр. – Луцьк, 2004. – С. 34-39.

101. Климович Ю. Чубинська К. Історико-статистичні описи приходів, як етнографічне джерело / Ю. Климович, К. Чубинська // НТЕ №3, - 1969. – С.41-45.

102. Козак Д. Н. Етнокультурна історія Волині / Д.Н. Козак // К.: Наук. Думка, 1992. – с. 10-13.

103. Козакевич М. Крестьянское жилище на Украинском Полесье во 2-й пол. XIX и 1-й пол. XX в. и пути его дальнейшего развития: автореф. дис.

на соискание уч. ст. канд. ист. наук: спец. 07.00.07 „Этнография” / М. Козакевич – М., 1961. – 20 с.

104. Козакевич М. Селянська садиба на Українському Поліссі (в другій половині ХІХ і першій половині ХХ ст.) / М. Козакевич // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. – К., 1959. – Вип. V. – С.9-25.

105. Козакевич М. Типи поселень на Українському Поліссі / М. Козакевич// Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. – К., 1959. – Вип. IV. – С.24-40.

106. Колодрубська О. І. Принципи формування архітектурно-планувальних рішень сільського садибного житла Західного Поділля: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. арх.: спец. 18.00.02 „Архітектура будівель та споруд” / О. І. Колодрубська - Київ, 2007. – 20 с.

107. Кордуба М. Територія і населення України / М. Кордуба // Відень: Вісник політики, літератури й життя. 1918. – 22 с.

108. Коретников С. М. Волынская губерния: Геогр.-ист. очерк губернии / С.М. Коретников // К., 1912.- 131 с.

109. Корзун І. П. Оформлення сільського житла Білорусії / І.П. Корзун // НТЕ. – №2. – 1975. – С.57-61.

110. Космина О. Ю. Общее и региональное в традиционном жилище Украины и Белоруссии (конец ХІХ в. – 70-е гг. ХХ в.): автореф. дис. на соискание уч. ст. канд. ист. наук: спец. 07.00.07 „Этнография” / О. Ю. Космина. – Минск, 1988. – 17 с.

111. Косміна Т. В. Житло народів світу / Т.В. Косміна // НТЕ.- №6.- 1976.- С.87-88.

112. Космина Т. В. Развитие сельского жилища Подолии (конец ХІХ – ХХ вв.): автореф. дис. на соискание уч. ст. канд. ист. наук: спец. 07.00.07 „Этнография” / Т. В. Космина. – Минск, 1981. – 26 с.

113. Косміна Т. В. Сільське житло Поділля: іст.-етнограф. дослідження / Т.В. Косміна // Акад. наук УРСР, Ін-т мистецтвознав., фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. - К., Наук. думка, 1980. – 190 с.

114. Космина Т. В. Сельские поселения и жилища / Т.В. Космина // Глава 12. – С.160-181. / В кн.: Тишков В.А., Чешко С.В. Украинцы. – М.: Наука, 2000. – 535с.

115. Косміна Т. В. Українське народне житло: комплект листівок / упоряд. та авт. тексту Т. В. Косміна; худож. З. О. Васіна // К. : Мистецтво, 1986. - 18 окр. арк. ілюстр.

116. Крашевський Ю. Осип Бондарчук / Ю. Крашевський // К.: Дніпро, 1979. – 427с.

117. Кудь В. Соціально-економічні передумови селянського руху на Волині в 1907-1917 рр. / В. Кудь // Український історичний журнал. – 1973. - № 7. – С. 77-83.

118. Кучинко М. М. Охріменко Г. В. Археологічні пам'ятки Волині / М.М. Кучинко, Г.В. Охріменко // Луцьк: " Вежа", 1991. – 137 с.

119. Кучинко М. М. Житлові та господарські будівлі середмістя Луцька в XI – XVI ст. / М. М. Кучинко // Минуле і сучасне Волині і Полісся: народне мистецтво і духовність: матеріали II Волинської обласної науково-етнографічної конференції 12-13 травня 2005 р. – вип. 15, Луцьк, 2005 - С.14-16.

120. Кучинко М. М. Нариси стародавньої і середньовічної історії Волині / М. М. Кучинко // Луцьк: Надстир'я, 1994. – 208 с.

121. Кухаренко Ю. В. Полесье и его место в процессе этногенеза славян (по материалам археологических исследований) / Ю.В. Кухаренко // Полесье: Лингвистика. Археология. Топонимика. - М., Наука. - 1968. – С. 18-46.

122. Ламцов Н. В. Туркус М. А. Элементы архитектурно-пространственной композиции / Н.В. Ламцов, М.А. Туркус // М., Стройиздат, 1968. – 168с.

123. Лащук Ю. Народне мистецтво українського Полісся / Ю. Лащук // Львів: Каменяр, 1992. – 134с.: іл.

124. Леонтьев О.В. Рекомендации по расчету и организации сети передвижных средств культурно-бытового обслуживания сельского населения / О.В. Леонтьев // М.: Стройиздат. – 1975. – 80 с.

125. Локотко А.И. Белорусское народное зодчество: Середина XIX – XX в. / А.И. Локотко // Минск: Наука. - 1991. – 287 с.

126. Макушенко Л.Н. Деревянное зодчество на Украине / Дерево в архитектуре и скульптуре славян / Л.Н. Макушенко // Колл. авторов. Сокр. пер. с фр. – М.: Советский художник, 1987. – 272с.: ил.

127. Маланчук В.А. Інтер'єр дореволюційного селянського житла на Україні / В.А. Маланчук // НТЕ. - №4. – 1974. – С.79-86.

128. Мишко Д. І. З історії дворища на Україні / Д.І. Мишко // НТЕ. – 1963. - № 1. –С.62-69.

129. Мірошніченко – Гусак Л. А.Г. Данилюк – дослідник народного будівництва Волині / Л. Мірошніченко-Гусак // Народна культура – шлях до себе. – с.50-51.

130. Могитич И.Р. Традиции и влияние в народном зодчестве западных областей Украины / И.Р. Могитич // Архитектурное наследие. Сб.32. – М.: Стройиздат, 1984. – С. 114-118.

131. Моє село, мій отчий край: історико - публіцистичний нарис / [упоряд. Т. Дуда, М. Савчук]. – Луцьк : Твердиня, 2010. – 88 с.

132. Мойсеенко З.В., Хохол Ю.Ф. Индивидуальный жилой дом: Пособие настройщику / З.В. Мойсеенко, Ю.Ф. Хохол // К.: Строитель, 1981. – 192 с.

133. Молчанова Л.О. Материальная культура белорусов в 16 – 18 вв. / Л.О. Молчанова // НТЕ. - №5. – 1979. – С.93-94.

134. Нариси з історії України: Україна під Литовським пануванням та захопленням її Польщею (з XIV по 1569 р.)/ Відп. ред. С. Н. Белоусов // К.: Вид-во АН УРСР, 1939. – Вип. II. – 198 с.

135. Народна архітектура Українських Карпат XV – XX ст. / Ю.Г. Гошко, Т.П. Кіщук, І.Р. Могитич, П.М. Федак // К.: Наук. думка. – 1987. – 272 с.
136. Нидерле Л. Славянские древности / Л. Нидерле // М., Изд-во иностранной литературы, 1956. – 453 с.
137. Ніколаєнко В.А. Типологічні та методологічні проблеми формування індивідуальної малоповерхової житлової забудови в Україні: Автореф. дис. д-ра арх. – Харків, 1999. – 13 с.
138. Ополонников А. В. Музеи деревянного зодчества / А.В. Ополонников // М.: Стройиздат, 1968. – 118с.
139. Ополонников А. В. Музеи деревянного зодчества / А.В. Ополонников // Архитектура СССР. – 1965. № 12.- С.22-28.
140. Ополонников А. В. Русское деревянное зодчество. Гражданское зодчество / А.В. Ополонников // М.: Искусство, 1983.- 287с.
141. Орел Л. Земля, обпалена Чорнобилем (за матеріалами польових експедицій) / Л. Орел // К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. – 386с.; іл., нот.
142. Орел Л. Своя хата – рідна мати / Л. Орел // Українська родина / упоряд. Л. Орел. – К., 2000.– С.13–69.
143. Пламенецька О. А. Проблематика регенерації Луцького передмістя в контексті дослідження архітектурної типології житла Старої Волині / О. А. Пламенецька // Старий Луцьк: науково-інформаційний збірник. – Луцьк: ЛДІКЗ, 1998. – С.113-145.
144. Петришин Г. П. Историчні архітектурно-містобудівні комплекси: наукові методи дослідження: Навч. Посібник / Г. П. Петришин, У. І. Іваночко, Ю. В. Ідак, С. І. Топилко, Х. С. Бойко, Н. С. Соснова, О. П. Олешко, Л.Б. Гнесь; За ред. Г. П. Петришин – Львів: Видавництво Національного університету „Львівська Політехніка”, 2006. – 212 с.
145. Перельгин Л. М. Древесиноведение / Л.М. Перельгин // М.: Сов. наука 1957. – 364 с.

146. Полесье. Матеріальна культура / В.К. Бондарчик, Р.Ф. Кирчив и др. // Киев: Наук. думка, 1988. – 448 с.: іл.
147. Пономарьов А.П. Артюх Л.Ф. Українська минувшина. Ілюстрований етнографічний довідник / А.П. Пономарьов, Л.Ф. Артюх // Київ: Либідь, 1993. -256с.
148. Похилевич Д.Л. Поземельный кадастр в Белоруссии, Литве и Украине в XVI – XVII вв. / Д.Л. Похилевич // Материалы по истории земледелия СССР. – М., 1952. – С.322-410.
149. Прибега Л.В. Методика охорони та реставрації пам'яток народного зодчества України / Л.В. Прибега // К.: Мистецтво, 1997. – 143 с.: іл.
150. Прибега Л.В. Народное зодчество Украины: Охрана и реставрация / Л.В. Прибега // К.: Будівельник. 1987. – 103 с.: ил. – Библиогр.: 26 назв.
151. Прибега Л.В. Хліборобські будівлі українського села XIX - поч. XX ст. / Л.В. Прибега // НТЕ. - №4. – 1993. – С. 37-41.
152. Природа Волинської області / Під ред. К.І. Геренчука // Львів: Вища школа, 1975.- 146 с.
153. Присяжнюк В.З. Еволюція назв народного житла / В.З. Присяжнюк // НТЕ. - №1. – 1979. – С. 87-88.
154. Приходько М.П. Архівні дані, як джерело для історико-етнографічного атласу / М.П. Приходько // НТЕ. - №4, - 1968. – С. 56-58.
155. Приходько Н.П. Некоторые вопросы истории жилища на Украине / Н.П. Приходько // Древнее жилище народов Восточной Европы. - М.: Наука. - 1975. - 302 с.: ил.
156. Приходько М. Особливості сільського житла на Поліссі / М.П. Приходько // НТЕ. -1970. - №6. – С. 50-54.
157. Рабинович Н.Г. Древний ландшафт и жилище / Н.Г. Рабинович // Советская этнография. -1969. – №2. – С.15-23.

158. Радович Р. Будівлі для зберігання продуктів хліборобства на Львівщині (друга половина XIX – поч. XX ст.) / Р. Радович // Наукові зошити, вип. №1. – Львів, 1998. – С.21-33.

159. Радович Р. Деякі специфічні риси житла та господарських будівель на Поліссі (XIX – початок XX ст.) / Р. Радович // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. Львів, 2003. Вип. 3: У межиріччі Ужа і Тетерева. 1996. - С. 92–93.

160. Радович Р. Підбір та заготівля будівельної деревини на правобережному Поліссі / Р. Радович // Народознавчі зошити. – Львів, 1998. – №1. – С.54-65.

161. Радович Р. Поліський «ток» / Р. Радович // Вісник Львівського університету: сер. істор. - Вип. 43. – Львів, 2008. – С.184-216.

162. Радович Р. Розвиток поліського житла: проблема генезису стелі / Р. Радович // Вісник Львівського університету: сер. істор. - Вип.43. – Львів, 2008. – С.88-133.

163. Радович Р. Специфічні риси розвитку планування народного житла Волинського Полісся / Р. Радович // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Народна культура і музеї. – Наук. збірник. - Випуск 44. - Матеріали Четвертої Всеукраїнської науково-етнографічної конференції, присвяченої 80-річчю від дня народження Олекси Ошуркевича, 16-17 квітня 2013 року, м. Луцьк. - Упоряд. Є. І. Ковальчук, Л. А. Мірошніченко-Гусак. – Луцьк, 2013. – 352 с., іл.

164. Радович Р. Технологія зведення зрубу житла (XIX – початок XX ст.) / Р. Радович // Полісся України. Матеріали історико - етнографічного дослідження. – Випуск 2. Овруччина. 1995. – Львів, 1999. – С. 99-116.

165. Радович Р. Традиційне житло українців південного Поділля другої половини XIX – початку XX століття: конструктивно-технологічний аспект (за матеріалами з Хмельницької області) / Р. Радович // Вісник Львівського університету. Серія історична: зб. наук. пр. / за ред. О. Вінниченка. – Львів, 2010. - Вип. 45. - С.437-461.

166. Радович Р. Традиційне житлобудівництво Західного Полісся (особливості та динаміка розвитку) / Р. Радович // Вісник Львівського університету. Серія історична : зб. наук. пр. – Львів, 2012. – Вип. 47. – С. 68–109.

167. Раппопорт П.А. Археология СССР. Древнерусское жилище / П.А. Раппопорт // Свод археологических источников. – М.: Наука, 1975. - Вып. Е1-32. – 180 с.

168. Рачковський Г.В. Малодвірні сільські поселення Середнього Полісся в кінці ХІХ – на початку ХХ століття (на прикладі Овруцького повіту Волинської губернії) / Г.В. Рачковський // Гуржіївські історичні читання. Збірник наукових праць. - Черкаси, 2007. – С. 187-191.

169. Рачковський Г.В. Поселення Середнього Полісся (середина ХІХ - середина ХХ ст.) / Г.В. Рачковський // Вісн. Львів. ун-ту. Серія історична / [ред. кол.: М. Глушко (відп. ред.) та ін.]. – Л., 2008. – Вип. 43. – С.57–87.

170. Рачковський Г.В. Поселення, житло і садиба Галицько-Волинського пограниччя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.05 „Етнологія” / Г. В. Рачковський – Львів, 2003. – 17 с.

171. Репин Ю. Архитектура жилища / Ю. Репин // К.: КП " НИИСЕП", АПЦ Тираж, 2003. – 173 с.

172. Русская изба (Внутреннее пространство, убранство дома, мебель, утварь). Иллюстрированная энциклопедия / Авт. сост. Д. А. Баранов, О.В. Баранова, Е.Л. Мадлецкая и др. – СПб.: Искусство – СПб, 1999. – 376 с.: ил.

173. Русов М. Поселение и постройки крестьян Полтавской губернии / М.Русов // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1902. Т.ХІІІ. - Вып.2. – С. 9-23.

174. Самойлович В.П. Народна творчість в архітектурі сільського житла / В.П. Самойлович // К.: Держбудвидав УРСР, 1961. – 542 с.:іл.

175. Самойлович В.П. Народное творчество в архитектуре сельского жилища Украины: автореф. дис. докт. искуст. / В. П. Самойлович. - К., 1968. – 42 с.

176. Самойлович В.П. Народна архітектура України в ілюстраціях / В.П. Самойлович // К.: Абрис, 1999. - 221с.: іл.. – Бібліогр.: с.281.
177. Самойлович В.П. Народное архитектурное творчество /В.П. Самойлович // К.: Будівельник, 1977. – 230 с.
178. Самойлович В.П. Українське народне житло: кінець ХІХ – початок ХХ ст. / В.П. Самойлович // К.: Наук. думка, 1972. – 56 с.
179. Самойлович В.П. Українське селянське житло та господарські будівлі / В.П. Самойлович // Нариси історії архітектури Української РСР. – К.: Держбудвидав УРСР, 1957. – с.232-253.
180. Саноцька Х. Нове дослідження про народне житло / Х. Саноцька // НТЕ. - №2. -1990. – С.86-89.
181. Соснова Н. С. Архітектурно-ландшафтний уклад садибно-паркових комплексів Галичини (кінця ХVІІІ – початку ХХ століть): дис. канд. арх.: спец. 18.00.01 / Надія Степанівна Соснова. – Львів, 2003. – 356 с.
182. Свирида Р.О. Обладнання традиційного житла Правобережного Полісся / Р.О. Свирида // НТЕ. – 1979. - №3. - С.56-63.
183. Свирида Р., Верговський С. Пам'ятки традиційного будівництва Ратнівщини (за матеріалами польових досліджень 1970 –х років) / Р. Свирида, С. Верговський // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ратнівщина в історії України і Волині. – Матеріали ХLІІ Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. – випуск 42. – Луцьк, 2012. – С.289 -295.
184. Сільські поселення та селянський двір // Українське народознавство / за ред. С. П. Павлюка [та ін.]. - Л., 1997. – С.437–454.
185. Сілецький Р.Б. Іноетнічні впливи на типи забудови сільських дворів та форм сільських поселень українців Карпат / Р.Б. Сілецький // НТЕ. - №5. – 1990. – С.51-54.
186. Сілецький Р. Б. Сільське поселення та садиби в Українських Карпатах ХІХ – поч. ХХ ст. / Р.Б. Сілецький // К., Наук. думка, 1994. – 140 с.

187. Сілецький Р. Б. Сільське поселення та садиби в Українських Карпатах ХІХ – поч. ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.05 „Етнологія” / Р. Б. Сілецький. – Львів, 1988. - 20 с.

188. Скуратівський В.Т. Народне житло басейну Тетерева / В.Т. Скуратівський // НТЕ.- №6. – 1974. – С.98-99.

189. Скуратівський В.Т. Традиційні форми пасічницьких будівель і комплексів / В.Т. Скуратівський // НТЕ. -1980. - №6. – С.42-50.

190. Смоляк В.В. Формування народного житлового будівництва Східного Поділля в ХХ столітті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. арх.: спец. 18.00.01 „Теорія архітектури, реставрація пам’яток архітектури” / В.В. Смоляк. – Львів, 2008. – 20 с.

191. СНиП 2.08.01-85. Жилые здания/Госстрой СССР. - М.: ЦИТП Госстроя СССР, 1986. – 16 с., п. 2.46.

192. Справочник архитектора. Сельские жилые и общественные здания / А.П. Лобков, А.В. Радионов, К.У. Рашковский и др.; Под ред. А. П. Лобкова // К.: Будівельник, 1983. – 192 с.: ил.

193. Степанюк А. Селянська оселя - фундаментальна константа культури України / А. Степанюк, Р. Кюнцлі // Містобудування територіальне планування : наук.-техн. зб. / М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт.; [відп. ред. М.М. Осетрін]. - К., 2012. - Вип. 44. - С.479-484. - Бібліогр.: с.483-484.

194. Стельмах Г.Ю. Дорадянські типи сільських поселень на території УРСР / Г.Ю. Стельмах // Народна творчість та етнографія. - Наукові записи. – К., 1954. – Т. III. – С.107.

195. Стельмах Г.Ю. Етнографічна експедиція до Волинської області 1955 році / Г.Ю. Стельмах // Українська етнографія. – К., 1958. – Вип. 4. – С.121-3-131.

196. Стельмах Г.Ю. Історичний розвиток сільських поселень на Україні: Історико-етнографічне дослідження / Г.Ю. Стельмах // К.: Наукова думка, 1964. – 230с.

197. Стельмах Г.Ю. Питання типології українського народного житла XIX - поч. XX ст. / Г.Ю. Стельмах // НТЕ. - №4. - 1982. - С.35-44.
198. Струнка М.Л. Оздоблення інтер'єра сільського житла на Поліссі / М.Л. Струнка //НТЕ. - №4. -1980. - С.68-71.
199. Таранушенко С.А. Вітряки / С.А. Таранушенко // Народна творчість та етнографія. - 1958. - №1. - С.80-82.
200. Таранушенко С.А. Давнє поліське житло / С.А. Таранушенко // Народна творчість та етнографія. - 1969. - № 1. - С.8-23.
201. Таранушенко С. Клуни українського Полісся / С.А. Таранушенко // НТЕ . - 1968. - №3. - С.60-64.
202. Тарас Я. Технологія спорудження та будівельні традиції у побудові поліської хати від «закладщини» до «входщини» / Я.Тарас // Народознавчі зошити. - № 2. - Львів, 2001. - С. 272-281.
203. Тарасюк І.І. Архітектурні традиції народно – житлового будівництва Волині XIX- початок XX століття /Тарасюк І.І. // Проблеми теорії та історії архітектури України. – Одеса, 2009. – № 9 – С. 225- 228.
204. Тарасюк І. І. Використання традицій архітектури народного житла Волині (XIX - поч. XX ст.) в сучасному дизайні / І. І. Тарасюк // Студентський науковий вісник, Луцьк, № 10, частина 2 / 2013. – 120 с. - С. 22 – 25.
205. Тарасюк І.І. Волинський двір XIX – поч. XX століття /Тарасюк І.І. // Проблеми теорії та історії архітектури України. – Одеса, 2011. – №11 – С. 226 - 231.
206. Тарасюк І.І. Господарські будівлі Волині /Тарасюк І.І. // Проблеми теорії та історії архітектури України. – Одеса, 2006. – № 6 – С. 127- 132.
207. Тарасюк І. І. Традиційна садиба Волинського Полісся і типи її забудови / І. І. Тарасюк // Проблеми славістики : наук. часоп. / Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки, Волин. Академ. Дім ; голов. ред. В. С. Зубович. - Луцьк, 2004. - № 3-4 (25-26). - С.320-326.

208. Теодорович Н. И. Волынь в описании городов, местечок и сел церковно-историческом, географическом, этнографическом, археологическом и др. отношениях / Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии / Н. И. Теодорович. - том V. – Ковельский уезд. – Почаев, 1903р. – 545 с.

209. Теодорович Н. И. Волынь в описаниях городов, местечок и сел в церковно-историческом, географическом, этнографическом, археологическом и др. отношениях. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии / Н. И. Теодорович // Т. III. Уезды Кременецкий и Заславский. – Почаев. – 687с.

210. Теодорович Н. И. Волынь в описаниях городов, местечок и сел в церковно-историческом, географическом, этнографическом, археологическом и др. отношениях / Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии / Н. И. Теодорович // Т. IV. Староконстантиновский уезд. – Почаев, 1899. –736 с.

211. Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии / Н.И. Теодорович // Т. I. Уезды Житомирський, Новоград-Волынский, Овручский. – Почаев, 1888. – 430 с.

212. Типы сельского жилища в странах зарубежной Европы: историческая литература / ред. С.А. Токарев. - М.: Наука, 1968. - 376с.

213. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, подготовленные Руським Географическим обществом. Юго-Западный отдел: Материалы и исследование, собранные действительным членом П.Г. Чубинским. - Т.1-7. - СПб.,1872 - 1878.

214. Українська народність: нариси соціально-економічної та етнополітичної історії / Редкол.: Ю.Ю. Кондуфор (відп. ред.) та ін. // К.: наук. думка. – 1990. – 560 с.

215. Успенская А.В., Фехнер М.В. Очерки по истории русской деревни X – XIII вв. / А.В. Успенская, М.В. Фехнер, под ред. Б.А. Рыбакова // Труды Государственного исторического музея. - Т.1. - Выпуск 32. - М.: Государственное издательство культурно-просветительной литературы. - 1956. - 155 с.

216. Федак П. М. Народне житло українців Закарпаття XVIII – XX століть: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. істор. наук: спец. 07.00.05 „Етнологія” / П. М. Федак. – Київ, 2009. – 40 с.

217. Федак П. М. Господарські будівлі та споруди малих архітектурних форм / П. М. Федак // Народна творчість та етнографія. - № 5. – 2007. - С. 34-41.

218. Федак П. М. Народне житло українців Закарпаття XVIII – XX століття : монографія / П. М. Федак // Ужгород : Гражда, 2008. - 364 с.

219. Харузин А.Н. Славянское жилище в северо-западном крае / А.Н. Харузин // Вильно: Типо-Литографія Товарищества п. ф. „Н. Маць и К°. - 1907. — 341 с.; ил.

220. Хвая В. Волинська хата / В. Хвая // Наше життя /19 квітня 2008. - С. 41-48.

221. Хохол Ю.Ф. Сельское жилище / Ю.Ф. Хохол // К.: Будівельник, 1976. – 176 с.

222. Цинкаловський О. М. Стара Волинь і Волинське Полісся /О. М. Цинкаловський // Краєзнавчий словник. Від найдавніших часів до 1914. - Т. 1. - Ін-т дослідів Волині. — Вінніпег: Вид-во т-ва Волинь, 1984. - 600 с.

223. Цинкаловський О. М. Стара Волинь і Волинське Полісся /О.М. Цинкаловський // Краєзнавчий словник. Від найдавніших часів до 1914. - Т. 2. - Ін-т дослідів Волині. - Вінніпег: Вид-во т-ва Волинь, 1986. - 579с.

224. Швед Б. Поліщуки / Б. Швед // Повість. – Л.: Каменярь, 1965. – 242 с.

225. Шевченко Є. Народна деревообробка в Україні: Словник народної термінології / Є. Шевченко // Наук. редактор М. Кодак. – К.: Артания, 1997. – 321 с.: іл.

226. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підруч. [для студ. навч. закл.] / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко. – К.: Знання, 2002. – 295 с.

227. Шейн П.В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края / П.В. Шейн // Т. III. - Санкт-Петербург, 1902. - 535 с.

228. Шенников А.А. О понятии "Этнографический комплекс" / А.А. Шенников // В сб.: Доклады отделение и комиссий Географического общества СССР. – Вып. 3. - Ленинград, 1967. – С. 39-56.

229. Шмельов В.Г. Етнографічні музеї просто неба / В.Г. Шмельов // НТЕ. – 1975. - №6. – С. 52-60.

230. Шмелев В.Г. Музеи под открытым небом / В.Г. Шмельов // К.: Наук. думка, 1983. – 118 с.

231. Юрченко П.Г. Дерев'яна архітектура України / П.Г. Юрченко // К.: Будівельник, 1970. – 192 с.

232. Юрченко П.Г. Дерев'яне зодчество Украины / П.Г. Юрченко // К.: Вид-во Академії архітектури УРСР, 1949. - 132 с.

233. Юрченко П.Г. Народное жилище Украины / П.Г. Юрченко // Гос. арх. изд-во Академии Архитектуры СССР. - К., 1941. - 88 с.

234. Яношак-Пшибила О.Я. Своєрідність садиб України (Карпати, Полісся, Поділля). Історичний аспект ХІХ – початку ХХ ст.: [нар. арх. Карпат] / О.Я. Яношак-Пшибила// Науково-інформаційний вісник (Івано-Франківського університету права імені короля Данила Галицького). - №2. – 2009. - С.60-68.

235. Янсон Ю.Э. Хлебная торговля на Волыни. Хлебная торговля на самовозных рынках/ Ю.Э. Янсон // Труды экспедиции, снаряженной обществом для исследования хлебной торговли и хлебной

производительности в России. - Т.1. – Вып. 4-5. - СПб.: Тип. В. Безобразова и К°, - 1870.- С. 181-335.

236. Dmochowski Z. Ze studijyw nad poleskim budownictwem drzewnym. - Buletyń historii sztuki i kultury. – 1937. – R. V. – S. 165 – 214.

237. Dmochowski Z. Sprawozdania ze studijyw nad poleskim budownictwem drzewnym w r. 1934–35 // Buletyń historii sztuki i kultury. 1935. - R. III. - S. 324–328.

238. Frankowski E. Polesia Wolynskiego / Ziemia. – 1914- 1919- R. 5. – S. 5, 155, 156, 165-168, 196, 197.

239. Jolegiowski L. Lud polski, jego zwyczaje. Zabobony. – Warszawa, 1830. – S.87-88.

240. Hloger Z. Budownictwo drzewne s wyroby z drzewa Wolowney Polsce. – Warszawa. 1907. – T.1; 1909. –T.2. - S. 11-85.

241. Kolberg O. Zwyczaje obrzedy weselne z Polesia / Zbior wiadomosti do antropologij krajowej. – T.13.- 1889 – S. 200-207.

242. Kostecki B. Chata wiejska na Wolyniu / Rorznik Wolynski. – 1930.- T.1. – S. 80-83.

243. Kraszewski J. Wspomnienie Polesia, Wolynia i Litwy. – Wilno, 1840.

244. Krassowski E. Architektura drewniana w Polsce/ - Warszawa, 1961. – S. 7(Rys.6.)

245. Moszynski K. Z Ukrainy - " Zemia", - 1913, №43/ - S. 695-606.

246. Moszynski K. Kultura ludowa Slowian. Krakow, 1899. Cz. 1: Kultura materialna.- S. 105-147.

247. Moszyński K. Kultura ludowa slowian. – Warszawa, 1967. – S. 827.

248. Moszyński K. O kulturze ludowej południowo-śrudkowego Polesia // Zemia. Warszawa, 1925. S. 124–126.

249. Ossendowski A. Polesia. – Pozran, 1930. – 200c.

250. Pokropek M. Budownictwo ludowe w Polsce. – Warszawa, 1976. – S.62.

251. Starostytna Polska pod wzgladem historycznym, geograficznym I statystycznym opisana M. Balinskiego I T. Lipinskitgo. – Warszawa, 1884. – T.2. – S.816-933.

252. Staszczak Z. / Budownictwo chlopskie w wojewodztwie Lubltskiet (w XIX i XX wieku). – Wroclaw, 1963. T. XXIV. – S. 81-82.

253. Tarasyuk I.I. Historical-architectural formation of village's country estates Volyn XII century- beginning of the XX century /Tarasyuk I.I. // Austrian Journal of Technical and Natural Sciences, № 7-8 (July–August), Vienna, 2014. - S.3-8.

254. Wolyn pod wzgladem statystycznym, historycznym i archeologicznym. Przez Tadeusza Steckigo. – Lwyw, 1864, - T – 1; 1872, - T.- 2.

255. Гнесь Л. Тенденції еволюції забудови сіл Західного регіону [Електронний ресурс] / Л. Гнесь. - Режим доступу: [http://arhive.nbuv.gov.ua/portal/natural/dprmu/2006_11/1/_Gnes%20.pdf]

256. Данилюк А.Г. Особливості художнього оздоблення в інтер'єрі традиційного західно-подільського житла [Електронний ресурс] / А.Г. Данилюк // Режим доступу:

www.museum.vinnica.ua/articles/etho/danilyuk_a_g_osobinost_hu.html

257. Культура побуту. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult206.htm>

258. Локотко А. И. Типы традиционной застройки крестьянского двора в Белорусии (XIX – середина XX в.) [Електронний ресурс] / А. И. Локотко. – Режим доступу: <http://www.russiancity.ru/hbooks/h050.htm>

259. Макарчук С. А. Етнографія України [Електронний ресурс] / С. А. Макарчук // Навчальний посібник - Львів: Світ. - 2004 – 520 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: -

URL: http://www.ebk.net.ua/Book/history/makarchuk_eu/part5/502.html

260. Особливості традиційного українського житла. [Електронний ресурс] Режим доступу: - URL: <http://5fan.ru/wievjob.php?id=47766>

261. Про Україну [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://aboutukraine.com/index.php?text=152>

262. Романюк О. В. Особливості об'ємно-просторової організації та ландшафтного формотворення селянської садиби Волинського Полісся [Електронний ресурс] / О.В. Романюк // Режим доступу:

<http://intkonf.org/romanyuk>

263. Романюк О. В. Формовияв житла як результат народного композиціонування Волинських поліщуків [Електронний ресурс] / О. В. Романюк // Вісн. Харк. держ. акад. дизайну і мистец. - 2005. - № 7. - С. 111-123. - Бібліогр.: 13 назв. - укр. - Режим доступу: <http://8800.org.ua/getlink.php?linkID=33548>

264. Українська дерев'яна архітектура [Електронний ресурс] / текст Л. Орел // Режим доступу: <http://pyrohiv.at.ua/index/0-16>

265. Mapy arhiwalne Polski i Europy Srodkowej / [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://igrek.amzp.pl/mapindex.php?cat=R126&listtype=standard&listsort=sortopti on1>

266. Mapy arhiwalne Polski i Europy Srodkowej / [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://igrek.amzp.pl/mapindex.php?cat=R084&listtype=standard&listsort=sortopti on1>

267. 3rd Military Mapping Survey of Austria-Hungary / [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/3felmeres.htm>

ДОДАТКИ

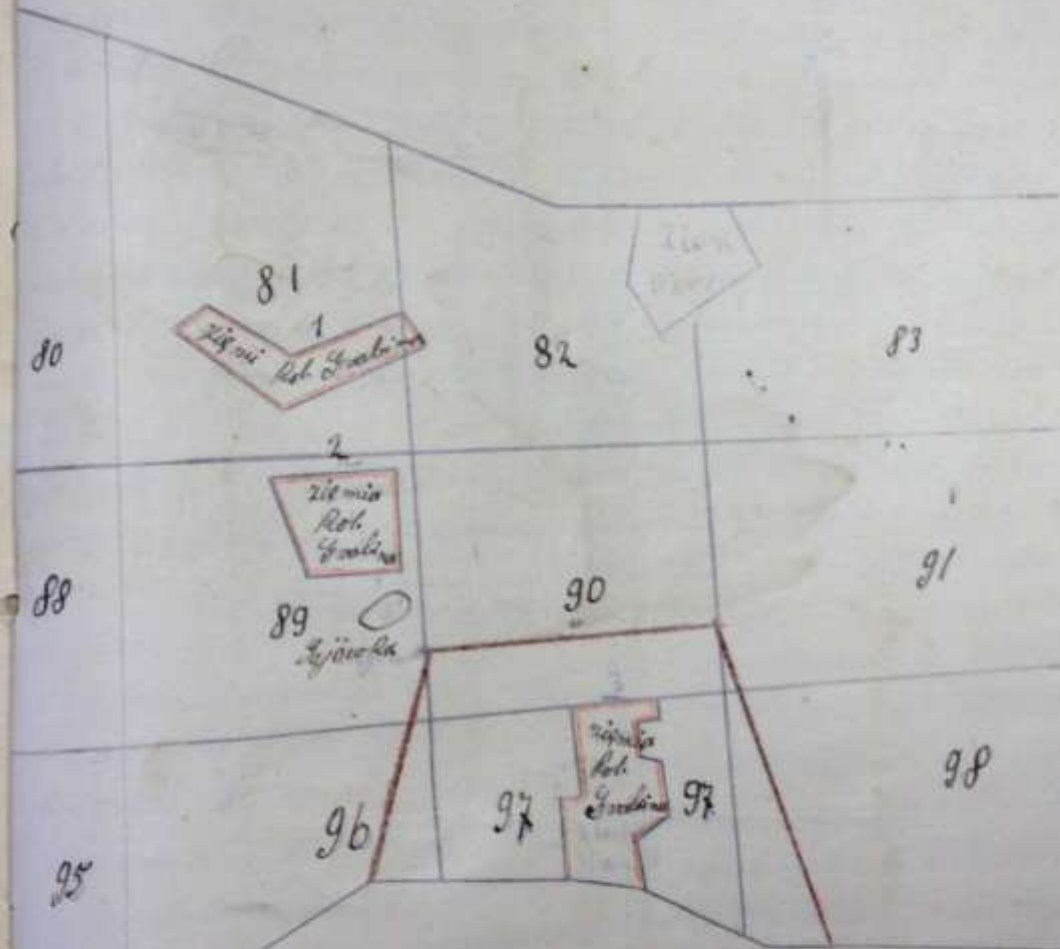
Додатки А
Архівні матеріали

Załącznik do nr 10594
Szkie planu z 1873 roku

Załącznik do nr 14019

ziemi miasta Kol. Goabina
znajdujących się w skł. ozn. niemieckim
Nadlesnictwa beawto wyskiego

Objasnienie
 1) do zamiany
 2) do zamiany

Objasnienie
 — ziemia Rolnicy Goabiny
 — projekt Rolniczo
 — granic kadastrowe

Vadziat'y: Mandainiczego I - 1,21-ha - 6-ka oooogo.
 Pallainiczego Bruntaj II - 1,35-ha " " " "
 ... Sawicziago III - 1,50- " " " "
 Sawestajaz IV - 00,5 " " " "
 Ogolna gemischnig

113

6 ris N3-4.

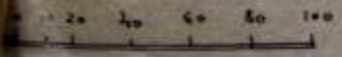
Генералъ 40-41.

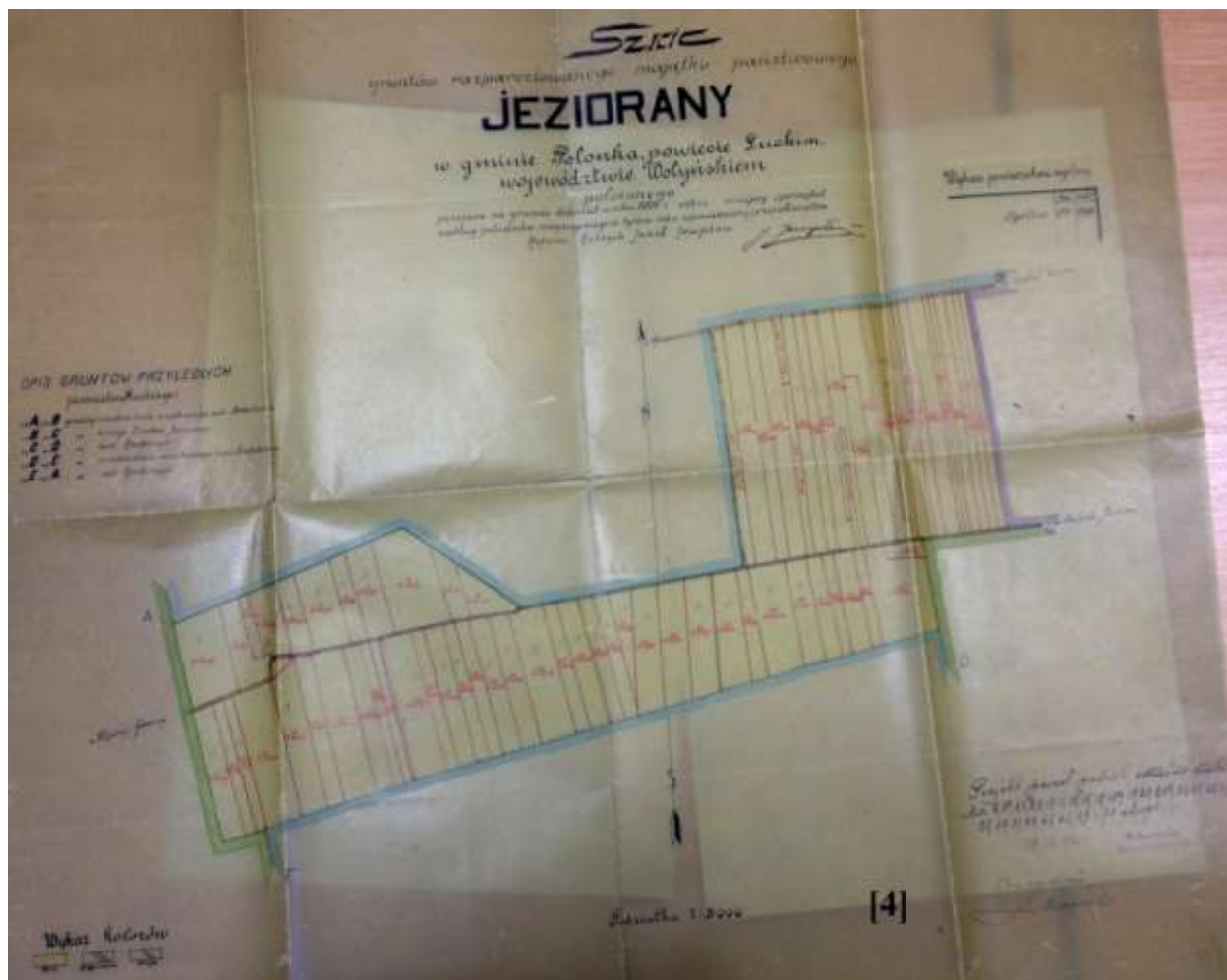

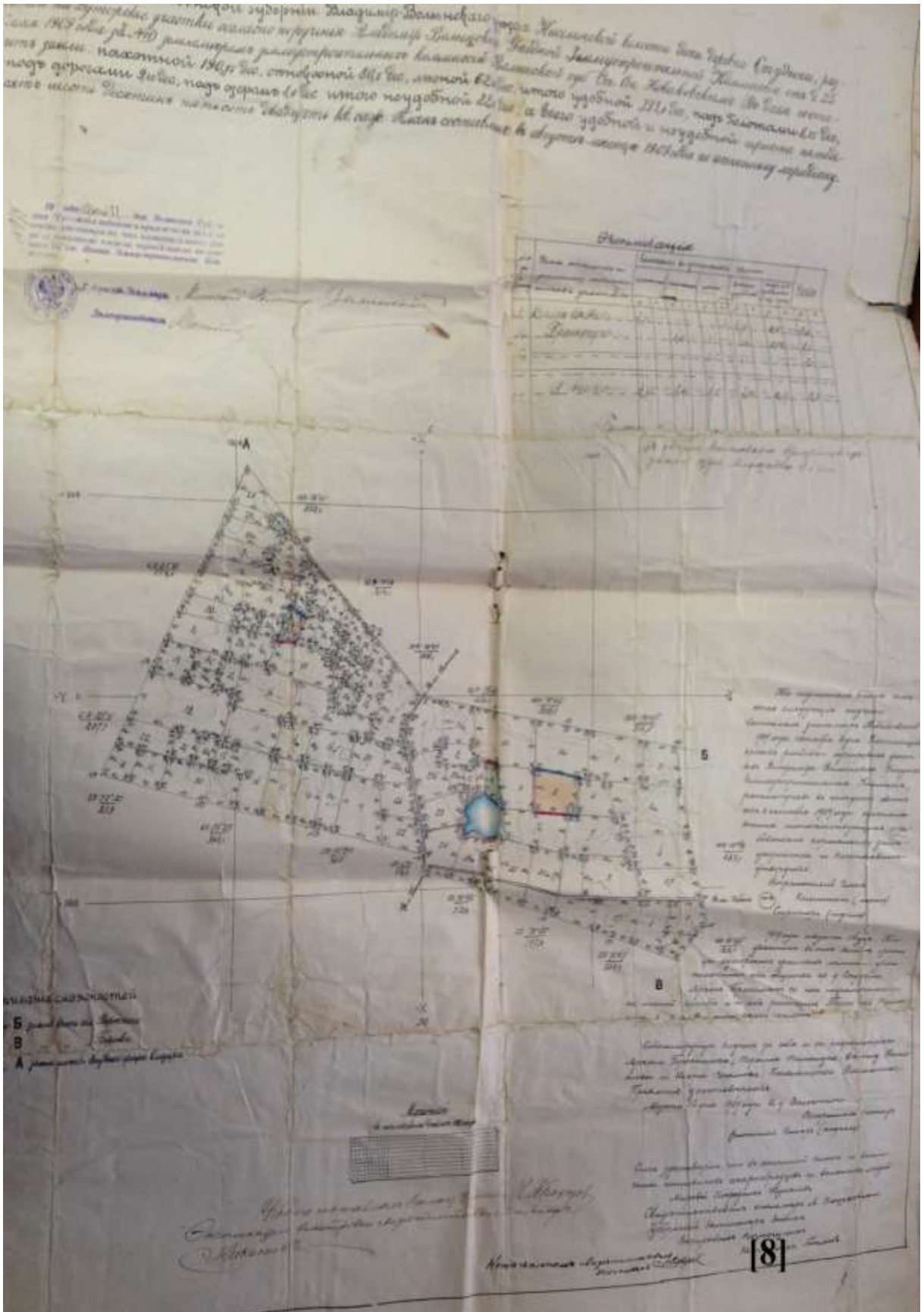
Скала 1/200000.

Spizhdził
 Jachnij
 B. Baranowski

[3]

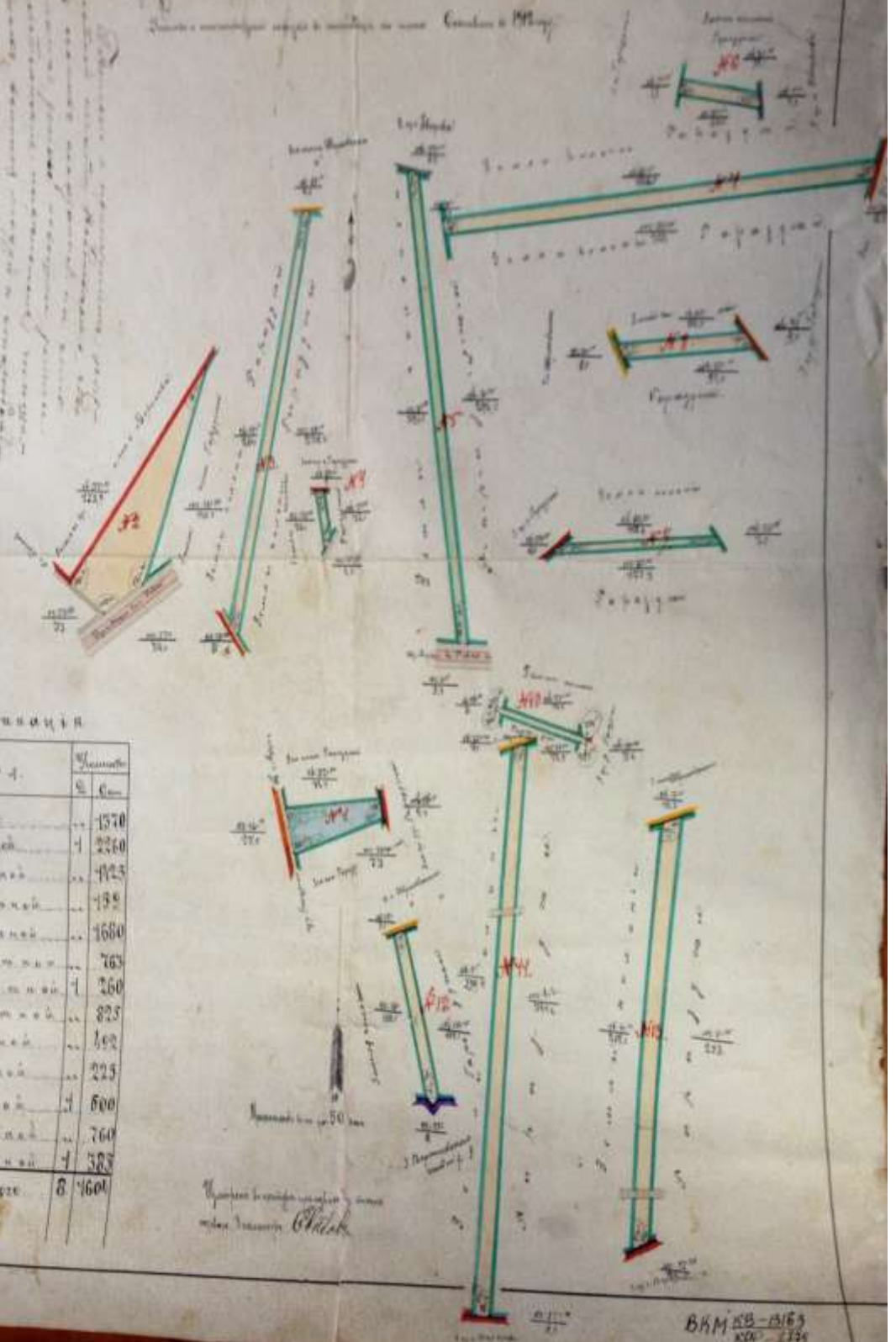

План

Планъ вѣдущаго канала въ устьѣ рѣки
 Волги въ устьѣ рѣки Волги въ устьѣ рѣки
 Волги въ устьѣ рѣки Волги въ устьѣ рѣки

Handwritten notes in Russian script, likely describing the plan and measurements of the canal.

Таблица

№	Видъ	Число	С. С.
1	Водяной	1	1370
2	Водяной	1	2260
3	Водяной	1	1125
4	Водяной	1	138
5	Судовый	1	1680
6	Водяной	1	763
7	Водяной	1	260
8	Водяной	1	825
9	Водяной	1	162
10	Водяной	1	225
11	Водяной	1	600
12	Водяной	1	760
13	Водяной	1	585
Итого		8	1604

[7]

ВКМ 58-1163
 20-115

Додатки Б

Житлові будівлі Волині XIX – поч. XX ст.

ЖИТЛОВІ БУДІВЛІ

Хата в с. Чорник
Волинської обл. XIX ст.

Хата в с. Вишнів, Волинської
обл. поч. XX ст.

Хата в смт. Полонне
Хмельницької обл. XX ст.

Хата в с. Грабове, Волинської
обл. кін. XIX ст.

Хата в с. Рокита,
Волинської обл. XIX ст.

Хата в с. Вишнів, Волинської
обл. поч. XX ст.

[171, С. 36]

Хата в Любомильському р-ні,
Вол. обл. XIX ст.

Авт. мал. за [68, С. 70]

Хата в с. Пульма
Волинська обл. кін. XIX ст.

Хата в с. Дідковичі,
Житомирської обл. поч. XX ст.

Хата в с. Мільці, Волинської
обл. поч. XX ст.

Авт. мал. за [63, С. 37]

Хата в с. Дермань
Рівненської обл. поч. XX ст.

Хата (довга) в с. Рокита
Волинської обл. XIX ст.

Хата в с. Берестечко
Волинська обл. поч. XX ст.

Авт. мал. за [75, С. 51]

Хата в с. Лучиці
Волинська обл. кін. XX ст.

ЖИТЛОВІ БУДІВЛІ

Хата в с. Кримне,
Вол. губ. 1910 р. [141, С. 24]

Хата в с. Кримне,
Вол. губ. 1910 р. [141, С. 24]

Хата в с. Кримне,
Вол. губ. XIX ст. [141, С. 33]

Хата в с. Замшани Вол Губ,
XIX ст. [1, С. 31].

Хата в с. Замшани Вол Губ,
поч. XX ст. [1, С. 31]

Хата в с. Городець, Вол. губ.
поч. XX ст. [1, С. 23]

Хата в с. Городець, Вол. губ.
1910 р. [141, С. 21]

Хата в с. Кримне,
Вол. губ. 1910 р. [141, С. 25]

Хата в с. Старосільці
Житом. обл. поч. XX ст. [141, С. 36]

Хата в с. Кримне,
Вол. губ. 1910 р. [141, С. 25]

Хата в с. Городець, Вол. губ.
1910 р. [141, С. 21]

Хата в с. Городець Вол. губ.
1910 р. [141, С. 21]

Хата на Волині
поч. XX ст. [141, С. 32]

Хата на Волині
1874 р. [141, С. 33]

Хата в с. Городець, Вол. губ.
поч. XX ст. [141, С. 22]

ЖИТЛОВІ БУДІВЛІ

Хата в с. Паридуби Волинської обл. поч. XX ст.

Хата в с. Чорниж Маневичького р-ну Волинської обл. поч. XX ст.

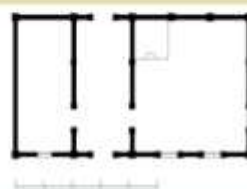
Авт. мал. за [63, С. 76]

Хата в с. Стрий Почаїв. Тернопільської обл., 1883р.

Авт. мал. за [63, С. 78]

Хата в с. Тилівка Шумського р-ну Тернопільської обл. поч. XX ст.

План хати в с. Тилівка

Авт. мал. за [80, С. 142]

Хата в с. Велимче Волинської обл. 1896 р.

Хата в с. Мільці Волинської поч. XX ст.

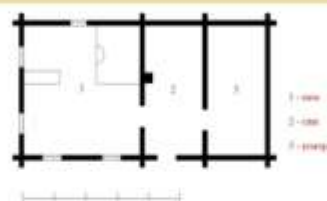
[75, С. 50]

Хата в с. Кримне Волинської поч. XX ст.

Авт. мал. за [75, С. 48]

Хата в с. Скулин, Ковельського р-ну, Вол. обл. кін. XIX ст.

План хати в с. Скулин

[201, С. 45]

Хата в с. Бужани Горохівський р-н Волинської поч. XX ст.

Хата в с. Рокита Старовижівського р-ну Волинської обл. поч. XIX ст.

[75, С. 51]

Хата в с. Берестя Дубровицького р-ну Рівненської обл. XX ст.

ЖИТЛОВІ БУДІВЛІ

Авт. мал. за [63, С. 78]

Хата в с. Кам'янка Ізяславського р-ну Хмельницької обл. кін. XIX ст.

Хата в с. Броди Волинської обл. поч. XX ст.

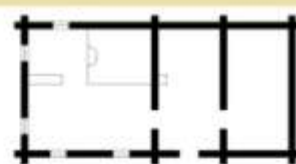

Хата в с. Беги, Овруцького р-ну Житомирської обл.

Авт. мал. за [63, С. 48]

Хата в с. Мокрець, Ізяславського р-ну Хмельницької обл. кін. XIX ст.

План хати в с. Мокрець, Ізяславського р-ну Хмельницької обл. кін. XIX ст.

Хата в с. Солов'ї Старовижівського р-ну Волинської обл. II пол. XIX ст.

Хата в с. Полонне, Хмельницька обл. поч. XX ст.

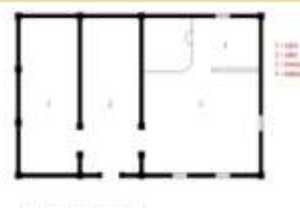
Авт. мал. за [68, С. 30]

Хата в с. Нуйно-Камінь Волинська обл. сер. XIX ст.

Авт. мал. за [63, С. 61]

Хата в с. Борисів, Ізяславського р-ну Хмельницької обл. поч. XX ст.

План хати в с. Борисів, Ізяславського р-ну Хмельницької обл. поч. XX ст.

[171, С. 49]

Хата в Ківерцівському р-ні Волинської XIX ст.

Хата в с. Кортелісі Волинської XIX ст.

[75, С. 47]

Хата в с. Грниках Любешівського р-ну Волинської обл. поч. XIX ст.

ЖИТЛОВІ БУДІВЛІ

Авт. мал. за [63, С. 62]

Хата в с.Гумнище Горохівського р-ну Волинської обл. 1900р.

Хата в с. Дубечно, Волинської обл. кін. XIX ст.

[171, С. 49]

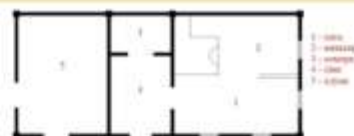

Хата в Сарненському р-ні Рівненської обл. XIX ст.

Авт. мал. за [63, С. 75]

Хата в с.Камянка Ізяславського р-ну Хмельницької обл. кін. XIX ст.

[62, С. 75]

План хати в с.Камянка

Хата в с.Борисковичі Горохівського р-ну, Волинської поч. XX ст.

[171, С. 49]

Хата в Костопільському р-ну Рівненської обл. XIX ст.

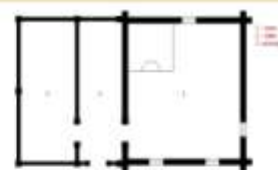

Хата в с. Дубечно, Волинської обл. кін. XIX ст.

Авт. мал. за [63, С. 41]

Хата в с. Здолбиця Здолбунівського р-ну Рівненської обл. XIX ст.

План хати в с. Здолбиця Здолбунівського р-ну Рівненської обл. XIX ст.

[67, С. 27]

Хата в с. Бережниця Дубровицького р-ну, Рівненської обл. кін. XIX ст.

[67, С. 30]

Хата в Камінь-Каширського р-ну, Волинської обл. кін. XIX ст.

Авт. мал. за [81, С. 124]

Хата в с. Раків Камінь-Каширського р-ну, Волинської обл. кін. XIX ст.

ЖИТЛОВІ БУДІВЛІ

[171, С. 49]

Хата в Гоцанському р-ні,
Рівненської обл. XIX ст.

Авт. мал. за [81, С. 128]

Хата в с. Заболоття, Волинської
обл. кін. XIX ст.

Хата в с. Дубечно,
Волинської обл. XX ст.

Авт. мал. за [81, С. 124]

Хата в с. Раків
Волин. обл. XIX ст.

Хата в с. Дубечно,
Волинської обл. XX ст.

Хата в с.Рокита,
Волинської обл. XIX ст.

Авт. мал. за [76, С. 59]

Хата в с. Згорани Любом. р-ну
Волин. обл. сер. XIX ст.

Авт. мал. за [80, С. 127]

Хата в с. Ситів
Рівненської обл. кін. XIX ст.

Авт. мал. за [83, С. 175]

Хата в с.Сошине
Волинська обл. кін. XIX ст.

Хата в с.Броди,
Волинської обл. XIX ст.

Хата в с.Паридуби, Волинської
обл. поч. XX ст.

Авт. мал. за [81, С. 125]

Хата в с.Кримно,
Волинської обл. кін. XIX ст.

Авт. мал. за [76, С. 56]

Хата в с. Мельники
Волинської обл. серед. XIX ст.

[171]

Хата в
Волинській обл. XIX ст.

Хата в с. Грабово
Волинська обл. XIX ст.

ЖИТЛОВІ БУДІВЛІ

ОДНОКАМЕРНЕ ЖИТЛО

Кліть в с. Рокитне
Рівненська обл. поч. XX ст.

Стебка в с. Паридуби
Волинської обл. XIX ст.

Авт. мал. за [79, С. 17]
Стебка і хата в с. Дроздинь
Рівненська обл. поч. XX ст.

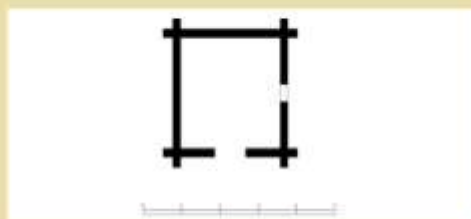

Однокамерна хата в с. Рокита
Волинська обл. поч. XX ст.

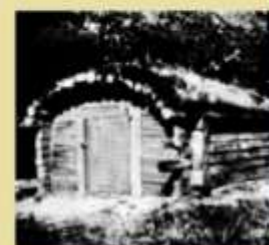

Авт. мал. за [146, С. 311]

Стебка в
Волинській обл. XIX ст.

План Стебки

[149, С. 92]

Стебка і хата в с. Нетреба
Рівненська обл. поч. XX ст.

Авт. мал. за [81, С. 118]

Стебка і хата в с. Рокитне
Рівненська обл. XIX ст.

Авт. мал. за [81, С. 117]

Стебка і кліть в с. Березове
Рівненська обл. поч. XX ст.

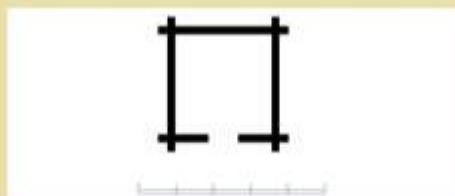
[118, С. 45]

Кліть на Волині (північ).

[149, С. 92]

Кліть в с. Березове
Рівненська обл. поч. XX ст.

План кліті

Авт. мал. за [146, С. 310]

Кліть

ЖИТЛОВІ БУДІВЛІ

Хата в с.Вишків Волинської обл. поч. XX ст.

Хата в с.Коцори Старовижівський р-н Волинської обл. 1890 р.

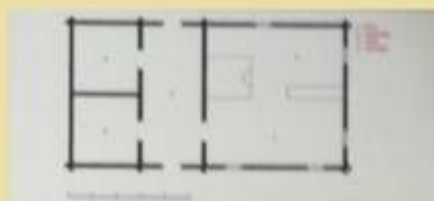

Хата в с.Рокитне Рівненської обл.

Авт. мал. за [63, С.63]

Хата в с.Хоростів Волинської обл. 1886 р.

Хата в с.Хоростів Волинської обл. 1886 р.

Хата в с. Свириди Ізяславського повіту 1910 р.
[63, С. 12]

Хата в с. Мільці Волинської поч. XX ст.

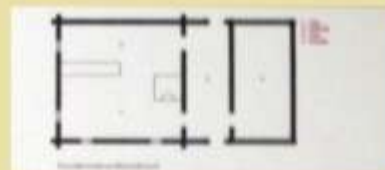

Хата в с.Сошине Волинської поч. XX ст.

Авт. мал. за [63, С. 68]

Хата в с.Грабів Рівненської обл. XIX ст.

План хати в с.Грабів Рівненської обл. XIX ст.

[80, С. 136]

Хата в с. Згорани Любомльського р-ну Волинської обл. 1890 р.

Хата в с. Рокита Старовижівського р-ну Волинської обл. 1890 р.

Авт. мал. за [81, С. 131]

Хата в с. Бігунь Олевського р-ну Житомирської обл. XIX ст.

ЖИТЛОВІ БУДІВЛІ ВОЛИНИ XIX- ПОЧ. XX СТ.

Авт. мал. за [62, С.32]

Курна хата в с.Кортеліси Ковельського р-ну Волинської поч XX ст.

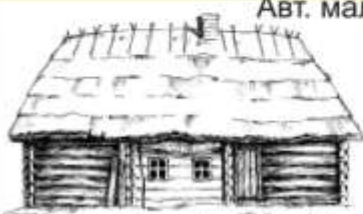

Хата в с.Мільці, Волинської обл. поч. XX ст.

Хата в с. Старий Почаїв Тернопільської обл. кін. XIX ст.

Авт. мал. за [80, С.89]

Хата в с. Запруддя Кам.-Кашир. р-ну, Волинської обл. кін. XIX ст.

План хати в с. Запруддя, Камінь-Каширського р-ну, Волинської обл. кін. XIX ст.

Авт. мал. за [80, С.75]

Хата в с. Кримно Старовижівського р-ну, Волинської поч. XX ст.

Авт. мал. за [80, С.114]

Хата в с. Колки, Дубровицького р-ну Рівненської обл. XIX ст.

Авт. мал. за [80, С.131]

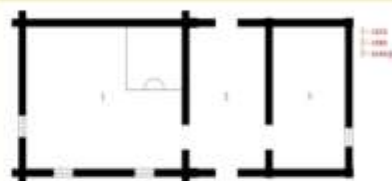

Хата в с.Бігунь, Олевського р-ну Житомирської обл. XIX ст.

Авт. мал. за [62, С.76.]

Хата в с. Бегень, Рівненської обл. 1910р.

План хати Бегень Рівненської обл. 1910р.

[66, С. 189]

Хата в с.Глинне, Рокитнівського р-ну, Рівненської обл. XIX ст.

Хата в с. Сваловичі, Волинської обл. XIX ст.

Авт. мал. за [74, С.78]

Хата в с. Бегень, Рівненської обл. кін. XIX ст.

Додаток В

Господарські будівлі Волині XIX – поч. XX ст.

ГОСПОДАРСЬКІ БУДІВЛІ ВОЛИНИ XIX - ПОЧ. XX СТ.

Авт. мал. за [65, С. 63]

Госп. будівлі в с. Борки
Волин. обл. поч. XX ст.

Авт. мал. за [65, С. 63]

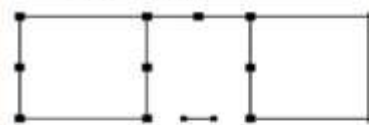
Госп. будівлі в с. Троянівка
Волин. обл. поч. XX ст.

Авт. мал. за [63, С. 53]

Клуня в с. Біла криниця,
Хмельницька обл. XIX ст.

[63, С. 53]

План клуні в с. Біла криниця,
Хмельницька обл. XIX ст.

Клуня-стодола в с. Лишівка
Волин. обл. поч. XX ст.

Авт. мал. за [81, С. 121]

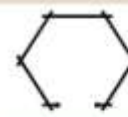

Клуня-стодола в с. Дубенно
Волин. обл. поч. XX ст.

Клуні в с. Дроздинь
Рівненської обл. XIX ст.

[81, С. 157]

План клуні в с. Дроздинь
Рівненської обл. XIX ст.

Авт. мал. за [81, С. 129]

Клуня в с. Запруддя
Волин. обл. XIX ст.

[149, С. 92]

Клуня-тік в с. Біловіж
Рівненської обл. XIX ст.

ГОСПОДАРСЬКІ БУДІВЛІ

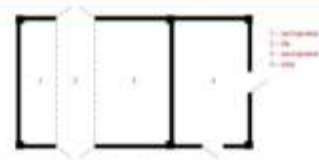
Авт. мал. за [80, С. 124]
Клуня в с. Копилля
Маневицького району, Вол. обл.

Клуня в с. Рокита Старовижівського
р-ну КЛВол. обл. поч. XIX ст.

Авт. мал. за [62, С. 85]
Клуня в с. Кам'янка, Хмельницька обл.
поч. XX ст.

План клуні в с. Кам'янка, Хмельницька
обл. поч. XX ст.

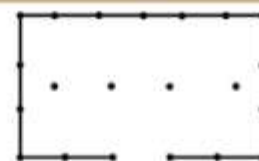
Клуня в с. Видраниця
Вол. обл. XIX ст.
[149, С. 92]

Клуня в с. Піща Шацького р-ну
Вол. обл. поч. XX ст.
Авт. мал. за [81, С. 123]

Клуня в с. Березовичі Вол. обл.
поч. XX ст.

План клуні в с. Березовичі Вол. обл.
поч. XX ст.

Авт. мал. за [80, С. 121]
Клуня в с. Острівня Шацького р-ну
Волин. обл. поч. XX ст.

Комора в с. Заброди Ратніського
р-ну Вол. обл. серед. XIX ст.
Авт. мал. за [81, С. 134]

ГОСПОДАРСЬКІ БУДІВЛІ ВОЛИНИ XIX - ПОЧ. XX СТ.

Хлів в с. Мільці Волинської обл.
поч XX ст.

Авт. мал. за [62, С. 35]

Комора в с. Устечко Шумський р-н
Тернопільська обл. поч. XX ст.

Авт. мал. за [62, С. 59]
Клуня в с. Стенжаричі
Вол- Волин. р-ну Волин. обл. поч. XX ст.

План клуня в с. Стенжаричі
Вол- Волин. р-ну Волин. обл. поч. XX ст.

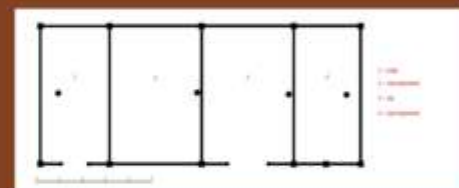
Хлів в с. Вишнів Старовижівського
р-ну Вол. обл. поч XX ст.

Авт. мал. за [62, С. 58]
Курничок в с. Княгинин Млинівського
р-ну Рівненської обл. поч. XX ст.

Авт. мал. за [62, С. 56]
Клуня- хлів в с. Збитин, Дубнівського р-ну
Рівненської обл. поч. XX ст.

План клуні- хліва в с. Збитин, Дубнівського
р-ну Рівненської обл. поч. XX ст.

Хлів в с. Чорниж Маневицького
р-ну, Волинської обл. кін. XIX ст.

Авт. мал. за [62, С. 49]
Погріб (льох) в с. Великі Дедеркалі,
Тернопільської обл. поч. XX ст.

ГОСПОДАРСЬКІ БУДІВЛІ

Льох в с. Доротище, Ковельського р-ну, Волинської обл. поч. XX ст.

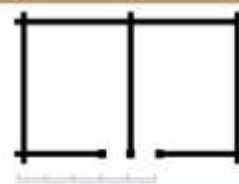

Господарські будівлі в смт. Заболоття, Рівнянський р-н, Волинської обл. II пол. XIX ст.
Авт. мал. за [81, С. 133]

Авт. мал. за [63, С. 57]

Хлів в с. Збитин, Дубнівського р-ну Рівненської обл. поч. XX ст.

План клуні- хліва в с. Збитин, Дубнівського р-ну Рівненської обл. поч. XX ст.

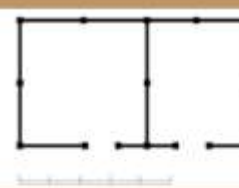
Хлів в с. Доротище, Ковельського р-ну, Волинської обл. поч. XX ст.

Шпихлір в с. Самари, Волинської обл. поч. XIX ст.

Авт. мал. за [63, С. 55]
Хлів в с. Устечко,, Тернопільської обл. поч. XX ст.

План хліва в с. Устечко,, Тернопільської обл. поч. XX ст.

Хлів в с. Рокита, Старовижівського р-ну, Волин. обл. поч. XX ст.

Хлів в с. Коцюри Старовижівського р-ну, Волин. обл. поч. XX ст.

ГОСПОДАРСЬКІ БУДІВЛІ

Хлів в с. Рокита
Волин. обл. кін. XIX ст.

Авт. мал. за [63, С. 66]

Хлів в с. Хотин
Рівненської обл. XIX ст.

Хлів в с. Дубечно
Волин. обл. поч. XX ст.

Хлів в с. Дубечно
Волин. обл. кін. XX ст.

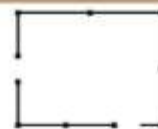

Хлів в с. Вишнів, Вол. обл. XX ст.

[149, С. 92]

Тік в с. Біловіж
Рівненської обл. XIX ст.

[63, С. 66]

План хліва в с. Хотин
Рівненської обл. XIX ст.

Авт. мал. за [63, С. 60]

Курник в с. Жашковичі
Волин. обл. кін. XIX ст.

Хлів в с. Сваловичі
Волин. обл. XIX ст.

Хлів в с. Грабове
Волин. обл. XIX ст.

ГОСПОДАРСЬКІ БУДІВЛІ

Льох в с. Ремчиці, Сарненського р-ну
Рівненської обл. поч. XX ст.
Авт. мал. за [81, С. 135]

Оборів в с. Обеніж, Турійського р-ну
Волинської обл. II пол. XIX ст.

Хлів в с. Грабове, Волин. обл.
кін. XIX ст.

Хлів в с. Паридуби, Волин. обл.
кін. XIX ст.

Хлів в с. Березовичі
Рівненської обл. поч. XX ст.
Авт. мал. за [62, С. 36]

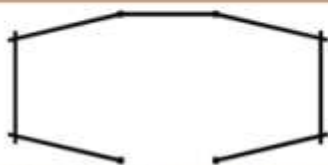
Хлів в с. Паридуби, Волин. обл.
кін. XIX ст.

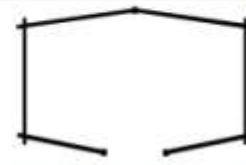
Хлів в с. Дубечно
Волинської обл. поч. XX ст.

Хлів-стодола в с. Чорниж, Мнєвицького
р-ну Волинської обл. поч. XIX ст.

Авт. мал. за [76, С. 82]
План хлівниці в с. Глушниця
Рівненської обл. поч. XX ст.

Авт. мал. за [76, С. 82]
План хлівниці в с. Дроздинь
Рівненської обл. поч. XX ст.

Додатки Г

Вибірка найпоказовіших результатів анкетного опитування архітекторів Волині, щодо спадкоємності архітектури сільських садиб

Шановному пану / пані

Матвій Архипов Володимир

Мною, старшим викладачем кафедри образотворчого мистецтва Інституту мистецтв Східноєвропейського університету імені Лесі Українки Тарасюком І.І., готується до захисту кандидатська дисертація " Принципи архітектурного формування садиб Волині XIX – поч. XX ст. "

Поряд із класичними методами дослідження важливою складовою має стати порівняння народної архітектурної спадщини Волині із архітектурою садиб сьогодення та розвитку архітектурної думки. Для цього вивчаються і принципи формування сучасних садиб, які використовуються в практиці архітекторами, зокрема і Вами.

Тому прошу Вас відповісти на декілька запитань, які становлять для мене, мого керівника – доктора архітектури, професора Лесика О. В., факультету Інституту мистецтв СХУ ім. Лесі Українки важливе значення у визначенні основних проблем та перспектив розвитку архітектури садиб Волині та інших регіонів України.

1. Який відсоток у Вашій архітектурній творчості-практиці займає реальне проектування?
10-20%

2. Який відсоток у Вашій творчості-практиці займає проектування сучасних садиб?
60-65%

3. Який тип забудови житлових та господарських будівель в садибі найчастіше використовується Вами? (необхідно підкреслити)

а. лінійний
 б. г- подібний, п- подібний
 в. замкнутий
г. вільний
 д. інше _____

4. Чи використовуєте Ви у своїй архітектурній творчості здобутки попередніх епох?

використовую

5. Яким матеріалам надаєте перевагу при будівництві будівель та споруд у садибі?

керамічна цегла, бетон, скло, черепиця

6. Які архітектурні конструкції і системи з історичних житлових будівель використовується Вами зараз? (необхідне підкреслити)

- а. зрубна техніка будівництва
 б. каркасна техніка будівництва
 в. в'язання вінців (в обло, в риб'ячий хвіст, в каню, під прямий кут)
 г. сволок

д. інше під замовника, важовим його можливості та середовище проектування

7. Якими архітектурними заходами, засобами і методами Ви б користувалися при створенні нового архітектурного об'єкта в садибі у історично сформованому середовищі? (необхідно підкреслити)

- а. інтеграція з середовищем;
 б. використання існуючого середовища;
 в. ігнорування існуючого середовища.

8. Чи рахуєте Ви, що типове проектування мало наступний вплив на розвиток архітектури сучасних садиб? (поясніть свою думку)

Позитивний

Перехід від однієї до іншої суспільно-економічної формації дає такі позитивні результати:

- збільшилася кількість будівельних матеріалів і можливості людей будувати приватне житло;

- можливість вивчати досвід проектування за межами України

- поступовий перехід від типового проектування до проектування

Негативний під замовника.

Частково сприяв розвитку

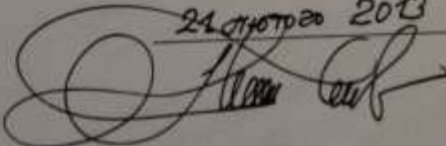
9. Які свої об'єкти Ви вважаєте найбільш вдалимими?

Індивідуальний житловий будинок: на вул. Коперніка, 81,
в с. Таразджа (Ананіч К.К.), район Теренко (Хотинчик Є.Я.)

Дякую за Ваші відповіді!

Старший викладач Тарасюк І.І.

Дата заповнення:

21 лютого 2013

Шановному пану / пані

Киелицькому Ю.Г.

Мною, старшим викладачем кафедри образотворчого мистецтва Інституту мистецтв Східноєвропейського університету імені Лесі Українки Тарасюком І.І., готується до захисту кандидатська дисертація " Принципи архітектурного формування садиб Волині XIX – поч. XX ст. "

Поряд із класичними методами дослідження важливою складовою має стати порівняння народної архітектурної спадщини Волині із архітектурою садиб сьогодення та розвитку архітектурної думки. Для цього вивчаються і принципи формування сучасних садиб, які використовуються в практиці архітекторами, зокрема і Вами.

Тому прошу Вас відповісти на декілька запитань, які становлять для мене, мого керівника – доктора архітектури, професора Лесика О. В., факультету Інституту мистецтв СНУ ім. Лесі Українки важливе значення у визначенні основних проблем та перспектив розвитку архітектури садиб Волині та інших регіонів України.

1. Який відсоток у Вашій архітектурній творчості-практиці займає реальне проектування?

80%

2. Який відсоток у Вашій творчості-практиці займає проектування сучасних садиб?

80%

3. Який тип забудови житлових та господарських будівель в садібі найчастіше використовується Вами? (необхідно підкреслити)

а. лінійний
 б. г- подібний, п- подібний
 в. замкнутий
 г. вільний
 д. інше _____

4. Чи використовуєте Ви у своїй архітектурній творчості здобутки попередніх епох?

ТАК

5. Яким матеріалам надасте перевагу при будівництві будівель та споруд у садибі?

КАМІНЬ, ЦЕГЛА, БЕТОН

6. Які архітектурні конструкції і системи з історичних житлових будівель використовується Вами зараз? (необхідне підкреслити)

а. зрубна техніка будівництва

б. каркасна техніка будівництва

б. в'язання вінців (в обло, в риб'ячий хвіст, в каню, під прямий кут)

г. сволок

д. інше ВІЙНОЧНО-ЗАЛОЧНА СИСТЕМА

7. Якими архітектурними заходами, засобами і методами Ви б користувалися при створенні нового архітектурного об'єкта в садибі у історично сформованому середовищі? (необхідно підкреслити)

а. інтеграція з середовищем:

б. використання існуючого середовища;

в. ігнорування існуючого середовища.

8. Чи рахуєте Ви, що типове проектування мало наступний вплив на розвиток архітектури сучасних садиб? (поясніть свою думку)

Позитивний

Негативний

Частково сприяв розвитку

Будівельної індустрії приватного будівництва

9. Які свої об'єкти Ви вважаєте найбільш вдалими?

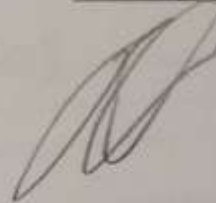
Будинок в Ліпках Реконструкція
на Житлового Будинку в м. Києві
Реконструкція металону під дирекцію
Ганси на вул. А. Галицького р. м. Луцьку
масток в Зборках

Дякую за Ваші відповіді!

Старший викладач Тарасюк І.І.

Дата заповнення:

01.03.2013 р.

Шановному пану / пані
Дієзлі Андрощу

Мною, старшим викладачем кафедри образотворчого мистецтва Інституту мистецтв Східноєвропейського університету імені Лесі Українки Тарасюком І.І., готується до захисту кандидатська дисертація " Принципи архітектурного формування садиб Волині XIX – поч. XX ст. "

Поряд із класичними методами дослідження важливою складовою має стати порівняння народної архітектурної спадщини Волині із архітектурою садиб сьогодення та розвитку архітектурної думки. Для цього вивчаються і принципи формування сучасних садиб, які використовуються в практиці архітекторами, зокрема і Вами.

Тому прошу Вас відповісти на декілька запитань, які становлять для мене, мого керівника - доктора архітектури, професора Лесика О.В., факультету Інституту мистецтв СХУ ім. Лесі Українки важливе значення у визначенні основних проблем та перспектив розвитку архітектури садиб Волині та інших регіонів України.

1. Який відсоток у Вашій архітектурній творчості-практиці займає реальне проектування?

80 %

2. Проектування яких будівель переважає у Вашій творчості-практиці?

ЖИТЛОВІ БУДИВКИ, САКРАЛЬНІ СПОРУДИ

3. Чи виконували Ви проекти реконструкції, реставрації, перепристосування, реновації історичної спадщини?

РЕКОНСТРУКЦІЯ ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА СТАРОГО МІСТА ЛУЦЬКА, ЗАЛІЗНИЧНИЙ ВОКЗАЛ м. Луцьк

4. Який відсоток у Вашій творчості-практиці займає проектування сучасних садиб?

50

5. Який тип забудови житлових та господарських будівель в садибі найчастіше використовується Вами? (необхідно підкреслити)

- а. лінійний
- б. г- подібний, п- подібний
- в. замкнутий
- г. вільний
- д. інше _____

6. Чи використовуєте Ви у своїй архітектурній творчості здобутки попередніх епох?

ЗВУЧАЮЧО

7. Яким матеріалам надасте перевагу при будівництві будівель та споруд у садибі?

Натуральним

8. Які архітектурні конструкції і системи з історичних житлових будівель використовується Вами зараз? (необхідне підкреслити)

- а. зрубна техніка будівництва
- б. каркасна техніка будівництва
- б. в'язання вінців (в обло, в риб'ячий хвіст, в каню, під прямий кут)
- г. сволок
- д. інше _____

9. Якими архітектурними заходами, засобами і методами Ви б користувалися при створенні нового архітектурного об'єкта в садибі у історично сформованому середовищі? (необхідно підкреслити)

- а. інтеграція з середовищем;
- б. використання існуючого середовища;
- в. ігнорування існуючого середовища.

10. Чи рахуєте Ви, що типове проектування мало наступний вплив на розвиток архітектури сучасних садиб? (поясніть свою думку)

Позитивний

Негативний

ЗАБУЛИСЬ ТРАДИЦІЇ

Частково сприяв розвитку

11. Які свої об'єкти Ви вважаєте найбільш вдалими?

АНСАМБЛЬ КИЇВСЬКОГО
МАЙДАНУ

Дякую за Ваші відповіді!

Старший викладач Тарасюк І.І.

Дата заповнення:

20.04.2015

Шановному пану / пані

Сенику А Я

Мною, старшим викладачем кафедри образотворчого мистецтва Інституту мистецтв Східноєвропейського університету імені Лесі Українки Тарасюком І.І., готується до захисту кандидатська дисертація " Принципи архітектурного формування садиб Волині XIX – поч. XX ст. "

Поряд із класичними методами дослідження важливою складовою має стати порівняння народної архітектурної спадщини Волині із архітектурою садиб сьогодення та розвитку архітектурної думки. Для цього вивчаються і принципи формування сучасних садиб, які використовуються в практиці архітекторами, зокрема і Вами.

Тому прошу Вас відповісти на декілька запитань, які становлять для мене, мого керівника – доктора архітектури, професора Лесика О. В., факультету Інституту мистецтв СНУ ім. Лесі Українки важливе значення у визначенні основних проблем та перспектив розвитку архітектури садиб Волині та інших регіонів України.

1. Який відсоток у Вашій архітектурній творчості-практиці займає реальне проектування?

80%

2. Який відсоток у Вашій творчості-практиці займає проектування сучасних садиб?

70%

3. Який тип забудови житлових та господарських будівель в садибі найчастіше використовується Вами? (необхідно підкреслити)

а. лінійний

б. г- подібний, п- подібний

в. замкнутий

г. вільний

д. інше _____

4. Чи використовуєте Ви у своїй архітектурній творчості здобутки попередніх епох?

ТАК

5. Яким матеріалам надасте перевагу при будівництві будівель та споруд у садибі?

Екологічно чисті

6. Які архітектурні конструкції і системи з історичних житлових будівель використовується Вами зараз? (необхідне підкреслити)

а. зрубна техніка будівництва

б. каркасна техніка будівництва

б. в'язання вінців (в обло, в риб'ячий хвіст, в каню, під прямий кут)

г. сволок

д. інше Залежить від форм і сутності ЗБУДОВИ

7. Якими архітектурними заходами, засобами і методами Ви б користувалися при створенні нового архітектурного об'єкта в садибі у історично сформованому середовищі? (необхідно підкреслити)

а. інтеграція з середовищем: —

б. використання існуючого середовища;

в. ігнорування існуючого середовища.

8. Чи рахуєте Ви, що типове проектування мало наступний вплив на розвиток архітектури сучасних садиб? (поясніть свою думку)

Позитивний

Негативний

Частково сприяв розвитку

Кожен поважаючий себе архітектор
творить свою архітектуру дотримуючись
норм та правил будівництва

9. Які свої об'єкти Ви вважаєте найбільш вдалим?

Кірха в с. Лубище, торгово-офісний
центр на пр-ті. Волі, 17-а, головний
офіс «Приватбанку» в готелі «Лучеськ»
і безліч приватних будинків.

Дякую за Ваші відповіді!

Старший викладач Тарасюк І.І.

Дата заповнення:

26.02.13

Шановному пану / пані

Будимир Мешня

Мною, старшим викладачем кафедри образотворчого мистецтва Інституту мистецтв Східноєвропейського університету імені Лесі Українки Тарасюком І.І., готується до захисту кандидатська дисертація " Принципи архітектурного формування садиб Волині XIX – поч. XX ст. "

Поряд із класичними методами дослідження важливою складовою має стати порівняння народної архітектурної спадщини Волині із архітектурою садиб сьогодення та розвитку архітектурної думки. Для цього вивчаються і принципи формування сучасних садиб, які використовуються в практиці архітекторами, зокрема і Вами.

Тому прошу Вас відповісти на декілька запитань, які становлять для мене, мого керівника - доктора архітектури, професора Лесика О.В., факультету Інституту мистецтв СНУ ім. Лесі Українки важливе значення у визначенні основних проблем та перспектив розвитку архітектури садиб Волині та інших регіонів України.

1. Який відсоток у Вашій архітектурній творчості-практиці займає реальне проектування?

100%

2. Проектування яких будівель переважає у Вашій творчості-практиці?

*нарково - огорожі приміщень,
заємно і взаємно будинки*

3. Чи виконували Ви проекти реконструкції, реставрації, перепристосування, реновації історичної спадщини?

*мен різноманітні форми у
м. Луцьку*

4. Який відсоток у Вашій творчості-практиці займає проектування сучасних садиб?

10-15%

5. Який тип забудови житлових та господарських будівель в садибі найчастіше використовується Вами? (необхідно підкреслити)
- а. лінійний
 - б. г- подібний, п- подібний
 - в. замкнутий
 - г. вільний
 - д. інше вільний
6. Чи використовуєте Ви у своїй архітектурній творчості здобутки попередніх епох?
- мен
7. Яким матеріалам надаєте перевагу при будівництві будівель та споруд у садибі?
- керамічне цегла, дерево, скло
8. Які архітектурні конструкції і системи з історичних житлових будівель використовується Вами зараз? (необхідне підкреслити)
- а. зрубна техніка будівництва
 - б. каркасна техніка будівництва
 - б. в'язання вінців (в обло, в риб'ячий хвіст, в каню, під прямий кут)
 - г. сволок
 - д. інше каркасна
9. Якими архітектурними заходами, засобами і методами Ви б користувалися при створенні нового архітектурного об'єкта в садибі у історично сформованому середовищі? (необхідно підкреслити)
- а інтеграція з середовищем:
 - б. використання існуючого середовища;
 - в. ігнорування існуючого середовища.

10. Чи рахуєте Ви, що типове проектування мало наступний вплив на розвиток архітектури сучасних садиб? (поясніть свою думку)

Позитивний

Негативний

забулись на розвиток

Частково сприяв розвитку

лише в деяких випадках
сприяв розвитку

11. Які свої об'єкти Ви вважаєте найбільш вдалим?

парк - дачний центр "Беларусь"
на вул. Володимирській

Дякую за Ваші відповіді!

Старший викладач Тарасюк І.І.

Дата заповнення:

26.07.2015

Додаток Д

Довідки про впровадження результатів наукового дослідження

УКРАЇНА
ЛУЦЬКА МІСЬКА РАДА
УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ
 вул. Богдана Хмельницького, 1,
 м. Луцьк, 43025
 Тел.(0332) 723426, факс (0332) 722756
 E-mail: culture-lutsk@ukr.net
 Web: [http:// www.culture-lutsk.org.ua](http://www.culture-lutsk.org.ua)
 Код ЄДРПОУ 37537680

14.05.2015 № 18-13/340

На № _____ від _____

Спеціалізована вчена рада
 №К 35. 052. 11
 при Національному університеті
 "Львівська Політехніка"

Довідка про впровадження

Управління культури Луцької міської ради засвідчує, що досліджені старшим викладачем кафедри образотворчого мистецтва інституту мистецтв СНУ імені Лесі Українки Тарасюком І.І. принципи архітектурного формування сільських садиб Волині, які є актуальними в умовах розвитку архітектури сучасності та визначені в дисертаційній роботі «Принципи архітектурного формування сільських садиб Волині ХІХ – поч. ХХст. та їх розвиток в сучасних умовах», прийняті до використання при підготовці програми «Облік об'єктів культурної спадщини м.Луцька», зокрема садиби сіл, що були включені в межі міста Луцька впродовж ХХст. і становлять частину етнокультурної спадщини Волині.

Начальник відділу охорони культурної спадщини

Петро Троневи́ч

МУЗЕЙ ІСТОРІЇ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ВОЛИНИ - СКАНСЕН
УКРАЇНА

45626, Волинська обл., Луцький р-н,
сmt. Рокині, вул. Шкільна, 1
тел. (03322) 70-93-75

код 13344468, р/рах. 2600033011884 ФІЛІЯ ВОУ „ОЩАДБАНК“ МФО 303398

17.08.15 № 1-8/53

Спеціалізована вчена рада
№К 35. 052. 11
при Національному університеті
"Львівська Політехніка"

Довідка про виводження

Видана старшому викладачеві кафедри образотворчого мистецтва інституту мистецтв СНУ імені Лесі Українки Тарасюку І.І., у тому, що результати його наукового дослідження, викладені у дисертаційній роботі "Принципи архітектурного формування сільських садиб Волині ХІХ – поч. ХХ ст. та їх розвиток в сучасних умовах", прийняті до використання при проведенні реставраційних робіт пам'яток народної архітектури.

*Директор музею історії
сільського господарства Волині-скансен,
доктор філософії, письменник,
член Національної спілки
красотавців України*

[Handwritten signature]

Олександр Середюк

В спеціалізовану вчену раду
№К 35. 052. 11
при Національному університеті
"Львівська Політехніка"

Акт

Про впровадження результатів наукових пошуків виданий старшому викладачеві кафедри образотворчого мистецтва інституту мистецтв Східноєвропейського національного університету імені Лесі України Тарасюку І.І. у тому, що дослідження узагальнене та висвітлене в дисертаційній роботі "Принципи архітектурного формування сільських садіб Волині ХІХ – поч. ХХ ст. та їх розвиток в сучасних умовах" є актуальними в сьогоденній архітектурній практиці та прийняті до використання при розробці проектів будівництва, реконструкції, реставрації, реновації та перепристосуванні архітектурної спадщини Волині.

Голова правління
ПП "Спецпроект"

Бідзіля А.А.

В спеціалізовану вчену раду
№К 35. 052. 11
при Національному університеті
"Львівська Політехніка"

Акт

Про впровадження результатів наукових пошуків виданий старшому викладачеві кафедри образотворчого мистецтва інституту мистецтв Східноєвропейського національного університету імені Лесі України Тарасюку І.І. у тому, що дослідження узагальнене та висвітлене в дисертаційній роботі "Принципи архітектурного формування сільських садиб Волині ХІХ – поч. ХХ ст. та їх розвиток в сучасних умовах" є актуальними в сьогоденній архітектурній практиці та прийняті до використання при розробці проектів будівництва, реконструкції, реставрації, реновації та перепристосуванні архітектурної спадщини Волині.

Директор ДП «Інторенерго»

Гудзь І.В.